

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
Beynəlxalq Magistratura və Doktorantura Mərkəzi

Əlyazması hüququnda

Mehdizadə Ramal Ramiz oğlu

**«Azərbaycanda bank əməliyyatlarının sığortalanması problemləri»
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisas: 060403

Maliyyə

İxtisaslaşma:

Sığorta işinin təşkili

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.d.,prof.XUDİYEV N.N.

i.ü.f.d., b/m MƏMMƏDOVA G.Q.

Kafedra müdiri:

i.e.d.,prof.ƏLƏKBƏROV Ə.Ə.

Bakı – 2018

MÜNDƏRİCAT

		səh.
GİRİŞ		3
I FƏSİL	BANK ƏMƏLİYYATLARININ SIĞORTALANMASININ MAHİYYƏTİ VƏ ZƏRURİLİYİ	6
1.1.	Bank əməliyyatlarının təşkilinin iqtisadi əsasları	6
1.2.	Bank risklərinin idarə edilməsi sistemində sığortanın yeri və rolu	15
1.3.	Bank fəaliyyətinin sığortalanması sahəsində beynəlxalq təcrübə	27
II FƏSİL	BANK FƏALİYYƏTİNİN SIĞORTALANMASI PRAKTİKASININ TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	32
2.1.	Sığorta təşkilatlarının banklarla qarşılıqlı əlaqələrinin müasir modeli	32
2.2.	Bank fəaliyyətinin sığortalanması aspektlərinin iqtisadi-hüquqi tənzimlənməsi	42
2.3.	Bank əməliyyatlarının sığortalanmasının təşkili	49
III FƏSİL	AZƏRBAYCANDA ƏMANƏTLƏRİN SIĞORTALANMASI SİSTEMİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ	61
3.1.	Müasir bank əmanətləri sisteminin təşkili istiqamətləri	61
3.2.	Əmanətlərin sığortalanması sisteminin tənzimlənməsi prioritetləri	69
3.3.	Azərbaycanda əmanətlərin sığortalanması sisteminin təkmilləşdirilməsi perspektivləri	78
	NƏTİCƏ	84
	ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	88

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Sabit və dayanıqlı inkişaf şəraitində iqtisadi islahatların uğurla aparılması sosial-iqtisadi inkişafın şaxələndirilmiş və tarazlı inkişafı bank sisteminin iştirakı olmadan qeyri-mümkündür. İqtisadi sistemin bank sektorunda dövlət siyasətinin əsas məqsədi sistem daxili sağlam bank rəqabətinin formalaşdırılması əsasında yeni bank məhsulları və xidmətlərini özündə ehtiva edən bank əməliyyatlarının inklyuzivliyinin təmin edilməsindən ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli «Maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair» Strateji Yol Xəritəsində də 2020 – hədəf, 2025 – baxış perspektivləri elmi cəhətdən əsaslandırılmış müasir çevik, sağlam bank mühitinin yaradılması perspektivləri dəqiq müəyyən olunmuşdur. Bankların aktiv və passiv əməliyyatları, o cümlədən, kredit və depozit əməliyyatlarının möhkəmləndirilməsi, riskləri yumşaltmağa və absorbsiya etmə dərəcəsini yüksəltməyə, sistemin prudensial nəzarət əsaslarını möhkəmləndirməyə xidmət edən sığortalama üsullarının geniş tətbiqi nəzərdə tutulmuşdur. Bu aspektdə nəzərdə tutulan vəzifələr və məqsəd baxımından götürdüyümüz dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığı heç bir şübhə doğurmur. Əksinə maliyyə sferasında bank sektorunun nə dərəcədə mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini bir daha təsdiqləyir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Maliyyə-bank sektorunun və bu seqmentdə reallaşdırılan əməliyyatların nəzəri və praktiki əsaslarının makroiqtisadi aspektdə öyrənilməsi və tədqiqi xarici ölkə alimlərindən Lavruşin T.K., Baranova A.M., Qorelova S.H., Şarp D.M., Şults X., Klassens S. və başqaları tərəfindən aparılmışdır. Azərbaycanda da bir sıra iqtisadçı alimlər bu sektorun tədqiqinə dair elmi əsərlərlə çıxış etmişlər. Onlardan xüsusi olaraq, Ə.Ə.Ələkbərov, Z.F.Məmmədovu, D.A.Bağirovu, M.M.Bağirovu, E.M.Sadıqovu, H.H.Xudiyevi, Z.H.İbrahimovu və başqalarını göstərmək olar. Xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır ki, əgər bank əməliyyatlarının öyrənilməsinə dair kifayət qədər tədqiqat materialları əldə etmək mümkündürsə, onun sığortalanmasına aid tədqiqatlar demək olar ki, yox səviyyəsindədir. Bank sferasında sığorta problemlərinin tədqiqinə nisbətən H.H.Xudiyevin, B.A.Xankişiyevin, A.Ə.Kərimovun və başqaların əsərlərində təsadüf

etmək mümkündür. Mahiyyəti etibarilə təqdim etdiyimiz dissertasiya işini bu mövzuya həsr olunmuş ilk məqsədli tədqiqat əsəri kimi dəyərləndirmək olar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi bank əməliyyatlarının sığortalanmasının nəzəri və praktiki məsələlərinin öyrənilməsi, bank risklərinin sığorta aləti vasitəsilə absorbsiya etmə imkanlarının genişləndirilməsidir. Bunun üçün aşağıdakı konkret vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- bank əməliyyatlarının icrası zamanı yaranan risklərin baş vermə səbəblərinin aşkarlanması;
- bank əməliyyatlarının və risklərinin təsnifatının öyrənilməsi;
- bank əməliyyatlarının sığortalanması praktikasının tədqiq edilməsi;
- əmanətlərin sığortalanması sisteminin perspektivlərinin araşdırılması;
- bank əməliyyatlarının sığortalanması üzrə xarici təcrübənin qiymətləndirilməsi;
- bank əməliyyatlarının sığortalanması sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər paketinin hazırlanması və s.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını iqtisadçı mütəxəssislərin bu sahə üzrə elmi əsərləri, bank və sığorta sahəsi üzrə qanun və digər normativ sənədlər təşkil edir. Dissertasiyada müqayisəli təhlil, monoqrafik tədqiqat, statistik müşahidə və qruplaşdırma, sorğu, riyazi-statistik metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Nazirlər Kabineti, Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası, İqtisadiyyat Nazirliyi, Mərkəzi Bank və Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məcmuə və sənədləri, təklif və tövsiyələri təşkil edir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat obyektı kimi bank əməliyyatları və onların sığortalanması çıxış edir. Tədqiqatın predmetini isə bank əməliyyatlarının sığortalanması mexanizmi, xüsusiyyətləri, problemləri və perspektivləri təşkil edir.

Elmi yenilik. Aparılmış tədqiqat nəticəsində aşağıdakı elmi və praktiki yeniliklər əldə edilmişdir:

- bank əməliyyatlarının sığortalanması məsələləri nəzəri baxımdan kompleks və sistemli olaraq təhlil edilmişdir;
- bank əməliyyatlarının sığortalanması sahəsində xarici təcrübə öyrənilmiş və qiymətləndirilmişdir.

- bank əməliyyatları üzrə risklərin qiymətləndirilməsi və onların sığortalanması üçün müvafiq mexanizm təklif edilmişdir.

- əmanətlərin sığortalanması sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələr hazırlanmışdır.

İşin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla tərtib olunmuşdur. Əsərdə 17 cədvəl, şəkil və sxemdən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın birinci fəslə – «Bank əməliyyatlarının sığortalanmasının mahiyyəti və zəruriliyi» - əsasən bank əməliyyatlarının təsnifatlaşdırılmasına, onların yerinə yetirilməsi prosesində bank risklərinin öyrənilməsinə, bank əməliyyatlarının sığortalanmasının yeri və rolu məsələlərinə həsr olunmuşdur.

İkinci fəsil – «Bank fəaliyyətinin sığortalanması praktikasının təhlili və qiymətləndirilməsi» - sığorta təşkilatlarının banklarla qarşılıqlı əlaqələrinin təhlilinə, bank fəaliyyətinin sığortalanması aspektlərinin qiymətləndirilməsi və tənzimlənməsi məsələlərinin tədqiqinə həsr edilmişdir.

Nəhayət magistr dissertasiyasının üçüncü fəslində – «Azərbaycanda əmanətlərin sığortalanması sisteminin təşkili və onun perspektivləri» - əmanətlərin sığortalanması sisteminin inkişafının əsas mərhələləri və istiqamətləri müəyyən edilmiş, onun təkmilləşdirilməsi perspektivləri işıqlandırılmışdır.

I FƏSİL BANK ƏMƏLİYYATLARININ SİĞORTALANMASININ MAHİYYƏTİ VƏ ZƏRURİLİYİ

1.1. Bank əməliyyatlarının təşkilinin iqtisadi əsasları

Müasir qloballaşan dünyanın maliyyə bazarında kommersiya bankları geniş çeşidli istənilən növ müştərilərin maliyyə tələbatlarının icrası məqsədilə son dərəcə rəngarəng əməliyyatların aparılmasını həyata keçirirlər. Banklarının maliyyə bazarında icra etdikləri əsas əməliyyatlara bunları aid etmək olar:

- a) depozitlər üzrə hesabların açılması;
- b) vəsaitlərin nağdsız qaydada köçürülməsi;
- c) əmanətlərin qəbulu və qaytarılması;
- d) müxtəlif ssudaların verilməsi və köçürülməsi;
- e) qiymətli kağızlarla bağlı alqı-satqı əməliyyatları;
- k) etibarnamə üzrə əməliyyatların təşkili;
- m) dəyərli əşyaların seyflərdə qorunması və saxlanması.

Normal təşkilatlanmış maliyyə-bank əməliyyatları bankın özəl funksiyalarının praktiki tətbiqindən ibarətdir. Fəaliyyətdə olan qanunvericiliyə əsasən bank əməliyyatlarına bunları aid edə bilərik.

- öz və cəlb olunmuş vəsaitlər hesabına bank kreditlərinin verilməsi;
- əhalinin və hüquqi şəxslərin pul resurslarının tələb olunanadək və təcili depozitlərə cəlb olunması;
- hüquqi şəxslərə və əhaliyə hesabların açılması və müvafiq əməliyyatların aparılması;
- pul vəsaitlərinin, qiymətliyələrin ödəniş və hesablama sənədlərinin təqdimatı və kassa xidmətinin təşkili;
- müştərilərin və müxbir bankların tapşırığına əsasən hesabatların təqdimatı;
- hüquqi şəxslərdən və əhalidən nağdsız formada xarici valyutanın mübadiləsi;
- mülkiyyətçi və vəsait sahibləri ilə müqaviləyə uyğun olaraq pul vəsaitlərinin idarə olunması;
- qanunvericiliyə müvafiq qiymətli materallarla əməliyyatların reallaşdırılması;
- bank zəmanətlərinin təqdim edilməsi.

Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi Bankın təlimatlarına uyğun olaraq kommersiya bankları maliyyə bazarında yuxarıda göstərilən əməliyyatlarla birgə aşağıdakı əməliyyatları da təqdim etmək hüququna malikdirlər:

- a) Lizin əməliyyatları;
- b) Konsultasiya və informasiya xidmətlərinin təqdim olunması;
- c) fiziki və hüquqi şəxslərə və əhaliyə sənəd və sair qiymətliyələrin saxlanması üçün seyflərin istifadəyə verilməsi;

d) Üçüncü şəxslərdən öhdəliklərin dəyər formasında yerinə yetirilməsini tələb etmək hüququnun qazanılması;

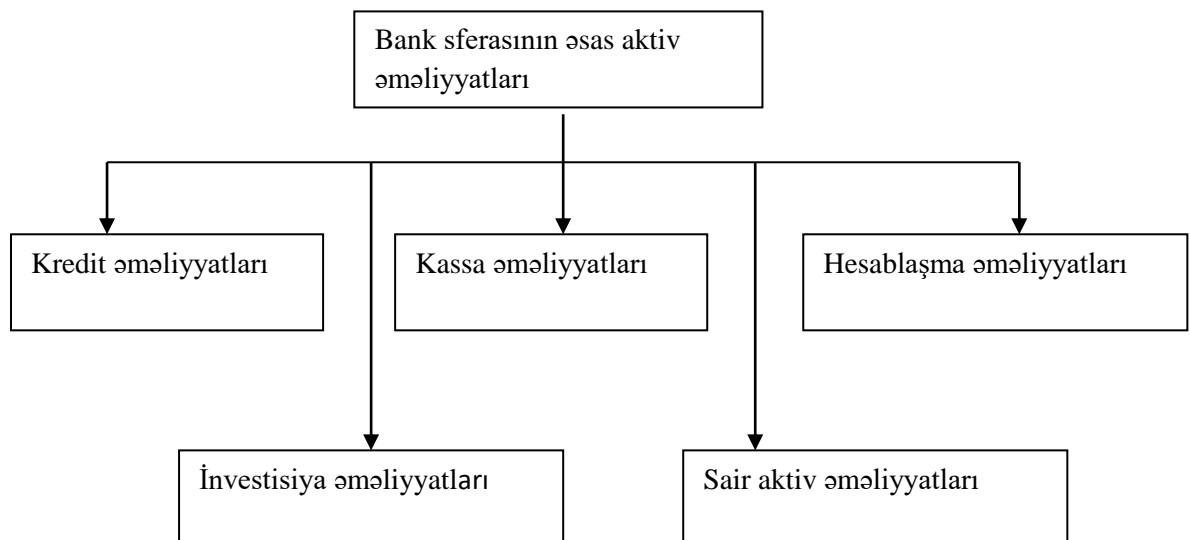
e) Üçüncü şəxslərin yerinə yetirdikləri öhdəliklərin dəyər formasında həyata keçirilməsini ehtiva edən zəmanətin verilməsi.

Bəlli olduğu kimi, kommersion bankları qüvvədə olan bank qanunvericiliyinin təqdim etdiyi əməliyyatları icra edirlər. Ümumiyyətlə, bankların apardığı müasir əməliyyatları 3 qrupa bölmək olar:

- a) bankların aktiv əməliyyatları;
- b) bankların passiv əməliyyatları;
- c) bankların vasitəçilik əməliyyatları.

Banklarının **aktiv əməliyyatları**, onların gəlir əldə etməsi məqsədi ilə öz xüsusi vəsaitlərini və cəlb olunmuş vəsaitlərini kreditləşməyə verilməsini nəzərdə tutur. Aktiv əməliyyatlar klientlərə kredit verərək, həmin vəsaiti müəyyən müddətdən sonra faizlə geri qaytarmaq yolu ilə reallaşdırılır. Aktiv əməliyyatlar vasitəsilə banklar öz vəsaitlərini ehtiyacı olan iqtisadi agentlər arasında yerləşdirərək kreditor kimi çıxış edirlər. Kommersion banklarının əsas gəliri aktiv əməliyyatlar hesabına yaranır. Bankların yerinə yetirdikləri aktiv əməliyyatlara aşağıdakıları aid edə bilərik.

Bazar şəraitində kommersion banklarının mənfəətli fəaliyyət göstərməsi bankın aktiv əməliyyatlarının tərkib üsürü olan kredit əməliyyatından birbaşa asılıdır. Kredit əməliyyatları pul resurslarının müvəqqəti istifadəsi üçün geri qaytarılmalı və ödənilməsi şərti ilə yerləşdirilməsində borclu və borcverən arasındakı münasibətdir. Çünki sahibkarlar əldə etdiyi krediti əsasən istehsala yerləşdirərək oradan mənfəət əldə edirlər və qazancın bir hissəsini özləri mənimsəyir, qalan hissəsini isə götürdükleri puldan istifadə üçün banka faiz şəklində qaytarırlar.

Şəkil 1.1. Bankların əsas aktiv əməliyyatları

Qeyd edək ki, kommersiya banklarının aktiv əməliyyatları içərisində kassa-hesablaşma üzrə əməliyyatın da önəmli yeri vardır. Bir çox mənbələrdə bu əməliyyatlar birlikdə, əksər mənbələrdə isə ayrı-ayrı səciyyələndirilir. Bankların xəzinə əməliyyatları nağd pul hesablaşmaları, bankların müvafiq hesablaşma əməliyyatları isə nağdsız pul hesablaşmaları ilə bağlıdır. Belə ki, bu zaman banklar kassa xidməti icra edir, dövriyyədən azad nağd pulun bankın xəzinəsinə daxil olmasını təşkil edir: iqtisadi strukturlara, təşkilatlara, müəssisələrə və əhaliyə nağd pul verir; birliklərin, təşkilatların və müəssisələrin kassalarına daxili olan nağd vəsaitlərin inkassasiyasını icra edir və həyata keçirirlər. Banklar öz klientlərinə xəzinə xidmətlərini müqavilə üzrə təqdim edirlər. Başqa sözlə, demiş olsaq kassa əməliyyatları nəticəsində özəl banklar müştərilər ilə nağd pul hesablaşmalarını yerinə yetirirlər. Hesablaşma əməliyyatları üzrə isə banklar öz müştəriləri və əlaqədə olduqları müəssisələr arasında iqtisadi prosesləri əhatə edən bütün hesablaşmaları təmin edirlər. Dövriyyənin böyük hissəsi nağdsız qaydada həyata keçirilir. Çünki bütün nağdsız hesablaşmalar banklar vasitəsilə aparılır (14. s.25-26).

İndi bankların investisiya-yatırım siyasətinin məqsədlərini yönləndirən əsas faktorlar onların mənfəətlilik və likvidlik parametrləridir. Banklar öz investisiya əməliyyatlarının strateji və taktiki menecmenti məqsədilə öz idarəetmə strukturunda müvafiq bölmələr yaradırlar. Belə bölmələrin gördükləri işlərə bunları aid etmək olar:

- a) investisiya siyasətinin əsas məqsədi;
- b) investisiya qoyuluşlarının tərkibi və quruluşu;
- c) investisiya portfelinin tərkibinin idarə olunma mexanizmi;
- d) potensial gəlirin hesabı və s.

Digər aktiv əməliyyatlara gəldiklə isə göstərmək lazımdır ki, bu cür əməliyyatlar bank əməliyyatlarının vaxtında və keyfiyyətli icrasını təmin edən müvafiq infrastrukturun yaradılması ilə bağlıdır, bu isə öz növbəsində digər aktiv əməliyyatların strukturundan asılıdır.

Bankların aktiv əməliyyatlarının maliyyə nəticələri bankın mühasibat balansının aktiv hissəsində əks etdirilməklə, bu göstəricilər əsasında onun resurslarının diversifikasiyası xarakteri, onlardan istifadənin səmərəliliyi müəyyənləşdirilir və təhlil edilir.

Passiv əməliyyatlara gəldikdə isə göstərməliyik ki, bunlar banklar tərəfindən vəsaitlərin cəlb edilməsi və onun vəsaitlərinin formalaşması üzrə əməliyyatlardır. Bu cür əməliyyatların vasitəsi ilə banklar mənfəət qazanmaq məqsədi ilə kredit verilməsi, maliyyə alətlərinə sərmayə qoyuluşu və sairə üçün resurslar toplayırlar. Kommersiya bankı dayanıqlı resurs bazası olmadan praktiki baxımdan nə öz likvidliyini qoruya bilməz, eyni zamanda, nə də aktiv əməliyyatları həyata keçirə bilməz və son nəticədə, götürdüyü müxtəlif öhdəlikləri zamanında icra edə bilməz. Məhz buna görə də, hər bir bank öz resurs potensialını genişləndirmək üçün hər zaman axtarışda olmalıdır. Bankların belə passiv əməliyyatlarına hüquqi şəxslərin və əhalinin hesablaşma, cari və təcili hesablarına vəsaitlərin cəlb edilməsi, maliyyə alətləri buraxılışı, digər banklardan borclanma xarakterli vəsaitlərin alınması aiddir. Bankların passiv əməliyyatları nəticəsində bank resursları formalaşır. Nəzəri baxımdan bankların resursları iki mənbədən formalaşır: xüsusi resurslar və cəlb olunmuş resurslar (21. s.32).

Xüsusi resursların tərkibinə səhmdar kapital, ehtiyat və əlavə kapital, bölüşdürülməmiş mənfəət və sair mənbələrdən daxil olan özünəməxsus xüsusi kapital aiddir. Xüsusi kapital bankın fəaliyyətinin əsaslandığı dayaq rolunu, həmçinin onun, bütün öhdəliklərdən azad müdafiə rolunu oynayır.

Bankın cəlb olunmuş vəsaitlərinin tərkibinə müxtəlif kreditlər, depozitlər, kliyentlərin cari, hesablaşma və müxbir hesablarındakı resursları və digər vəsaitlər aid edilir.

Bankların passiv əməliyyatlarının tərkibində əsas qruplar kimi aşağıdakıları ayırmaq olar:

a) Hüquqi şəxslərdən və əhalidən əmanət və tələb olunanadək, müddətli və s. depozitlərin qəbulu, hüquqi şəxslərə cari və digər hesabların açılması və hesablaşmaların aparılması;

- b) kommersiya və mərkəzi bankdan müxtəlif kreditlərin alınması (təcrübədə bu banklarası kreditlər adlandırılır);
- c) qiymətli kağızlarla əməliyyatlar (depozit sertifikatları, veksellər);
- d) bankın xalis mənfəəti passivlərin yaranma mənbəyi kimi çıxış edir.

Beynəlxalq bank təcrübəsinə müvafiq cəlb olunmuş vəsaitlər yaranma üsuluna görə 2 əsas qrupa bölünür:

- 1-ci depozitlər üzrə vəsaitlər;
- 2-ci depozitdən kənar vəsaitlər.

Eyni zamanda, banklar öz passivlərini formalaşdırmaq üçün qiymətli kağızlardan, yəni veksəl emissiyasından istifadə edir. Bu cür qiymətli kağızların hər birini buraxmaqla banklar əlavə resurs cəlb edir, sonrakı aktiv fəaliyyətini vəsaitlərlə tamamlayırlar. Borc alınmış resurslar kommersiya banklarından alınmış ssudalar, Mərkəzi Bankın verdiyi ssudalar və istiqraz emissiyasından daxil olan vəsaitlərdir. Bundan əlavə bankların mənfəətinin bir hissəsi də müxtəlif fondların formalaşmasına yönəldilir ki, bu da öz növbəsində passivlərin formalaşması deməkdir. Əsas olaraq kommersiya banklarının vəsaitləri, yəni onların passivləri iki mühüm hissədən ibarətdir.

- a) xüsusi vəsaitlər;
- b) cəlb edilmiş vəsaitlər.

Xüsusi vəsaitlərin tərkibinə nizamnamə kapitalını, ehtiyatları və digər fondları, tam bölüşdürülməmiş mənfəəti və sair mənbələrdən daxil olan özünəməxsus kapitalı, ikincinin tərkibinə isə bankın aldığı borcları yəni kreditlər, əmanətlər, kliyentlərin hesablaşma, cari və müxbir hesablarındakı vəsaitləri və digər resursları aid edə bilərik.

Dünya iqtisadiyyatında azad bazar infrastrukturunun yaranması ilə əlaqədar yeni müstəvidə və formalarda əməliyyatlar yaranmağa başlamışdır. Bu cür əməliyyatlara bankların **vasitəçilik əməliyyatlarını** aid etmək olar. Məzmun etibarlı ilə vasitəçilik əməliyyatları da öz növbəsində digər bu kimi əməliyyatlarda olduğu kimi banka mənfəət yaradan əməliyyatlardır. Ancaq digər əməliyyatlardan fərqli qaydada vasitəçilik əməliyyatlarında ancaq iki tərəf deyil, eyni zamanda izafi olaraq digər fiziki və hüquqi şəxslər də iştirak edirlər. Kommersiya banklarının müştərilər üçün apardığı vasitəçilik əməliyyatlarına əsasən aşağıdakıları aid etmək olar:

- a) lizinq əməliyyatlarını;
- b) faktoring əməliyyatlarını;
- c) forfeytinq üzrə əməliyyatları;
- d) trast əməliyyatları və s.

Müasir dövrdə bank əməliyyatlarının böyük bir hissəsi məhz kredit bazarında baş verir. *Kredit bazarı* – müasir maliyyə bazarının ən böyük sferası olmaqla kredit münasibətlərini əks etdirir. Bu bazarın fərqləndirici xüsusiyyəti bundan ibarətdir ki, orada məhsul rolunda ancaq pul çıxış edir.

Kredit bazarının strukturuna bir seqment kimi pul bazarı və kapital bazarı aid edilir. Kapital bazarının bölgüsü əsasında müvafiq çevik maliyyə alətlərinin tədavülü müddəti dayanır. Avropa ölkələrinin təcrübəsinə istinad etsək görürük ki, onların təcrübəsində tədavül müddəti 12 aydan az olan maliyyə alətləri məhz pul bazarı alətləri hesab olunur. Əgər maliyyə alətlərinin tətbiqi müddəti beş ildən çoxdursa, bu kapital bazarının məhsulları hesab edilir. Müasir kapital bazarının alətləri əmanət və investisiya prosesi ilə bağlıdır (18. s.45).

Qeyd edək ki, pul bazarı alətlərinin əsas üç növü daha geniş yayılmışdır:

- Qısamüddətli dövlət istiqrazları üzrə əməliyyatlar;
- Mərkəzi Bankın notları və onlarla alqı-satqı əməliyyatları;
- Repo əməliyyatları.

Qısamüddətli dövlət istiqrazları istiqraz mülkiyyətçisinə borcluluğunu təsdiq edən, müəyyən edilmiş tarixdə əsas məbləği və diskontu ödənilən borc investisiya qiymətli kağızdır. Bu cür istiqrazların dövriyyə müddəti 12 aya qədər ola bilər.

Mərkəzi Bankın notları bir ilədək müddətdə buraxılan adlı dövlət qiymətli kağızlarıdır. Bu notlar dövriyyədəki pul kütləsinin tənzimlənməsi üçün müəyyən edilmiş pul siyasəti vasitəsidir.

Repo əməliyyatları dedikdə, Mərkəzi bank tərəfindən istiqrazların və digər qiymətli kağızların özəl banklara satılması və razılaşdırılmış müddətin sonunda onlardan geri alınması üzrə əməliyyatlar nəzərdə tutulur. Repo əməliyyatları dövriyyədə olan pul resurslarını qısamüddətli zamanda azaltmaq məqsədi ilə reallaşdırılır.

Kredit bazarının iştirakçılara aid edilir:

- **İlkin investorlar.** Sərbəst maliyyə resurslarının sahibidirlər. Firmaların müvəqqəti sərbəst dövriyyə vəsaitləri, davamlı passivlər, yığım üçün nəzərdə tutulmuş gəlirlər, amortizasiya ayırmaları.

- **İxtisaslaşmış vasitəçilər.** Kredit-maliyyə institutları müvəqqəti sərbəst resursları toplayır və onlar mövcud əsaslar üzrə müvəqqəti istifadə üçün verilir.

- **Borcalanlar kimi** isə hüquqi və fiziki şəxslərlə yanaşı, dövlət özü də çıxış edə bilər.

Kredit bazarında icra olunan əməliyyatlardan danışarkən (əmanət) *depozit əməliyyatlarını* xüsusi olaraq qeyd etmək zəruridir. Depozit və ya əmanət müəyyən məqsədlə və yaxud saxlanmaq üçün kredit subyektinə verilən pul resursu və ya qiymətli kağızdır. Bu cür vəsaitlər kredit fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə və depozitin məzmunununa görə müəyyən dövr ərzində banklardakı hesablarda hərəkət edərək həm banka, həm də kredit verənə gəlir gətirir. Bəzən ona bir çox bank xidmətlərindən güzəştli istifadə hüququ verilir. İqtisadi mahiyyətinə və istifadə dövrünə görə depozitlər iki böyük qrupa ayrılırlar. Bunlara aiddir:

a) Müddətsiz depozitlər (əmanətlər);

b) Müddətli depozitlər (əmanətlər).

Müddətsiz, yəni tələbolunanadək depozit onun sahibi tərəfindən hesablara köçürülən və sahibinin ehtiyacı olduqda tələb etdiyi depozit formasıdır. Belə vəsaitlər cari depozit hesablarında toplanır. Depozitə qoyulan resurslar sənədləşmə aparılan və resurslar hesaba köçürülən andan bankın sərəncamına keçir və sahibinin tələb etdiyi günə qədər bank tərəfindən istifadə olunur.

Müddətli depozitlər isə hesablara köçürülərkən müəyyən olunmuş zaman ərzində bank hesablarında yığılan vəsaitlərdir. Müddətli depozitlər tətbiq olunan hesablara sertifikatlar, veksellər, şəxslərin məqsədli və konkret müddətli əmanət hesabları, habelə əvvəlcədən müddəti təyin edilməyən lakin asanlıqla tətbiq edilə bilən hesablar aiddir. Bu cür hesablara büdcə təxsisatlarının saxlandığı və kapital qoyuluşlarının kreditləşdirildiyi hesablar aid edilə bilər. Digər banklardan alınmış resurslar da müddətli adlanırlar, çünki bu cür vəsaitlər həmişə adətən əvvəlcədən müəyyən olunmuş müddətə alınırırlar.

İstənilən ölkənin iqtisadiyyatının kreditləşməsində əhalinin əmanətləri xüsusi rol oynayır. Belə əmanətlər adlı və təqdimatlı növlərdə ola bilər. İndi dünya praktikasında depozitlərin bir çox əlamətlərə: onların müddətinə, qruplarına, vəsaitlərin qoyulma və

qaytarılma şərtlərinə, depozitlər üzrə ödənen faiz dərəcələrinə görə fərqlənən növləri vardır. Əmanətlər müddətinə görə qruplaşdırılır:

- a) Qısamüddətli – 1 ilə kimi;
- b) Ortamüddətli – 1 ildən 3 ilə kimi;
- c) Uzunmüddətli 3 ildən artıq müddətə kimi.

Qeyri-depozitlərə gəldikdə isə göstərməliyik ki, bankların malik olduğu bu cür qeyri-depozit resurslar istiqrazlar və pul bazarında əlahiddə borc öhdəliklərinin satışı ilə formalaşır. Onların depozitlərdən fərqli cəhəti bazarda satış yolu ilə qazanılmasıdır. Onların cəlb edilməsi təşəbbüsü banklara məxsusdur. Adətən belə əməliyyatlardan böyük banklar istifadə edirlər.

Kredit bazarında aparılan əməliyyatlardan danışarkən investisiya təşkilatlarının fəaliyyətini xüsusilə qeyd etmək vacibdir. İntestisiyalar elə bil kapitaldır ki, onun yardımı ilə milli məhsul artırılır. İntestisiya sabaha qoyulan resurlardır və mahiyyəti baxımından insan kapitalına yönəldilir. İntestisiya yatırımları zamanı həm ölkə daxili, həm də beynəlxalq investisiya qoyuluşlarının reallaşması üçün maliyyə mənbələri mühüm amil hesab olunur.

İntestisiya layihələrinin miqyası məhz investisiya mənbələrinin həcminə əsasən müəyyən edilir. İntestisiya mənbələri eyni zamanda investisiya prosesini bilavasitə müəyyən edən (müddətini, mənfəətin dərəcəsinə) mühüm amildir. İntestisiya fəaliyyəti dedikdə, investisiya yatırımlarının və onun icrası ilə bağlı olan bütün əməliyyatların məcmusu başa düşülür. İntestisiya əməliyyatlarının aşağıdakı əsas növlərini qeyd etmək olar:

- a) istehsal və sosial sferalara elmi-texniki tərəqqinin tətbiq edilməsi istiqamətində olan investisiya fəaliyyəti;
- b) dövlət, qeyri-dövlət, təşkilat, idarə, müəssisə və fiziki şəxslər tərəfindən reallaşdırılan investisiya fəaliyyəti.

Belə fəaliyyətlərə xarici dövlətlər, institsional maliyyə-kredit təşkilatları, xarici ölkə vətəndaşları, fiziki şəxslər üzrə qoyulan və icra edilən investisiya fəaliyyəti də daxildir. Beləliklə, investisiya iqtisadiyyatın istehsalat və qeyri-istehsalat sferalarının uzunmüddətli kapital yatırımları proseslərini əks etdirir. İntestisiya dedikdə, maddi resurs və intellektual sərvətlərin müəyyən bir sahəyə yönəldilməsi nəzərdə tutulur. Bu cür vəsait və sərvətlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- 1) pul, bank əmanətləri, kreditlər, səhmlər və digər qiymətli kağızlar;
- 2) daşına bilən və daşınmayan əmlak (binalar, avadanlıqlar və digər maddi sərvətlər);
- 3) müvafiq qaydada rəsmiləşdirilmiş elmi-təcrübi və digər intellektual sərvətlər;
- 4) hər hansı bir istehsal növünün icrası üçün zəruri olan texniki sənədləşdirmə və istehsal təcrübəsi kimi tərtib olunmuş texniki, texnoloji və kommersiya biliklərinin məcmusu («nou-hau»);
- 5) torpaq, su və sair təbii ehtiyatlardan, habelə bina, qurğu və avadanlıqlardan istifadə hüquqları, müəlliflik hüququ və digər əmlak hüquqları;
- 6) digər sərvətlər.

İnvestorlar sərbəst bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə uyğun şəkildə investisiya fəaliyyətinin reallaşdırılmasında bərabər hüquqlara malikdirlər. İnvestisiyanın miqyası, istiqaməti və faydalılığının müəyyənləşdirilməsində investor, kifayət qədər sərbəstdir. Çünki investor özünə əlverişli formada investisiyanın icrası üçün lazım olan fiziki və hüquqi şəxsləri müqavilə və eyni zamanda müsabiqə yolu ilə cəlb etmək imkanına malikdir. Öz vəsaiti və yaxud cəlb olunmuş vəsait olmasından asılı olmayaraq sərmayəçi qoyduğu vəsaitin səmərəli tətbiqini tələb etmək hüququndan həmişə istifadə edir. Hal-hazırda investisiya fəaliyyətinin əsas obyektləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- a) qiymətli kağızlar, o cümlədən səhmlər, istiqrazlar və s.
- b) real sektorun bütün sahələrində yaradılan və modernləşdirilən əsas və dövriyyə vəsaitləri;
- c) pul əmanətləri;
- d) elmi-texniki informasiya məhsulu və mülkiyyət üzrə digər obyektlər;
- e) əmlak və intellektual mülkiyyət hüququ.

Müasir dövrdə kredit bazarında kriling əməliyyatları da özünəməxsus mühüm yer tutur. Kliring üzrə hesablaşmalar sisteminin bir və yaxud bir neçə iştirakçısının həmin bu sistemin bir və yaxud bir neçə digər əsas iştirakçısına verdiyi və yaxud onlardan aldığı ödəmə məbləğləri üzrə formalaşan öhdəliklərin yaranması prosesidir.

Beləliklə, müasir bankların həyata keçirdikləri əməliyyatların rəngarəng olduğunu yuxarıda apardığımız araşdırma nəticəsində çox aydın şəkildə hiss etmiş olduq. Bank əməliyyatları eyni zamanda bank riskləri deməkdir. Deməli, bank əməliyyatlarının səmərəliliyi bank risklərinin nə dərəcədə düzgün idarəedilməsindən də birbaşa asılıdır. Bu isə bank-sığorta münasibətlərinin yaranması və genişlənməsi deməkdir. Bu barədə növbəti paraqraflarda daha geniş şərh verməyə çalışacağıq.

1.2. Bank risklərinin idarəedilməsi sistemində sığortanın yeri və rolu

Nəzəri baxımdan riski idarə etmək üçün, yəni müəyyən səviyyədə riskli hadisənin baş verməsini dəqiq proqnozlaşdırmaq üçün çeşidli metodlardan istifadə etmək mümkündür. Maliyyə-bank sektorunda risklərin effektiv idarə olunması üçün adətən risklərin təsnifatlaşdırılması işi aparılmalıdır.

Maliyyə riski maliyyə institutları o cümlədən, banklar, maliyyə şirkətləri, investisiya kampaniyaları, sığortaçılar, birjalar arasındakı münasibətlər prosesində yaranır. Bank sektorunda maliyyə risklərinin əsas səbəbləri kimi inflyasiya faktoru, bankın uçot dərəcələrinin dəyişməsi, qiymətli kağızların dəyərinin düşməsi və digər səbəbləri göstərə bilərik. Bank sektorunda maliyyə risklərini iki qrupa ayırmaq olar:

a) Pulun alıcılıq qabiliyyəti ilə əlaqədar olan risklər:

b) Kapital qoyuluşları ilə əlaqədar olan risklər, yəni investisiya riskləri.

Pulun alıcılıq qabiliyyətinin itirilməsi və yüksəlməsi ilə bağlı inflyasiya və deflyasiya riskləri, maliyyə bazarında valyuta məzənnəsinin dəyişilməsi ilə bağlı valyuta riskləri, qiymətli kağızlar və bu kimi dəyərlilərlə bağlı mümkün itkiləri özündə əks etdirən likvidlik risklərini birinci qrup maliyyə risklərinə aid edə bilərik.

İnflyasiya riski əgər pulun və digər qiymətlilərin səviyyəsinin enməsinə ifadə edirsə deflyasiya isə özündə inflyasiya prosesinin əksini, yəni qiymətlərin enməsində və müvafiq olaraq pulun alıcılıq qabiliyyətinin yüksəlməsində özünü göstərir.

İnflyasiya riski zamanı, inflyasiya artan zaman qazanılan pul gəlirlərinin real alıcılıq qabiliyyəti daha sürətlə düşür, nəinki qalxır. Bu cür hallarda sahibkar real zərərlə qarşılaşmış olur. *Deflyasiya riski* zamanı isə deflyasiya baş verən zaman qiymətlərin aşağı düşməsi prosesi biznes üçün iqtisadi-təşkilati şərtləri pisləşdirir və ümumi gəlirlər aşağı düşmüş olur.

Valyuta riskləri xarici iqtisadi əlaqələr, kredit və valyuta əməliyyatları zamanı bir xarici milli valyutanın digərinə nisbətən kursunun dəyişməsi zamanı meydana çıxan valyuta itkilərini ifadə edir.

Likvidlik riskləri isə qiymətli kağızların və digər qiymətlilərin satışı zamanı onların kəmiyyət və keyfiyyətinin, habelə istehlak dəyərinin cari qiymətləndirilməsində yaranan faktiki itkilərdir.

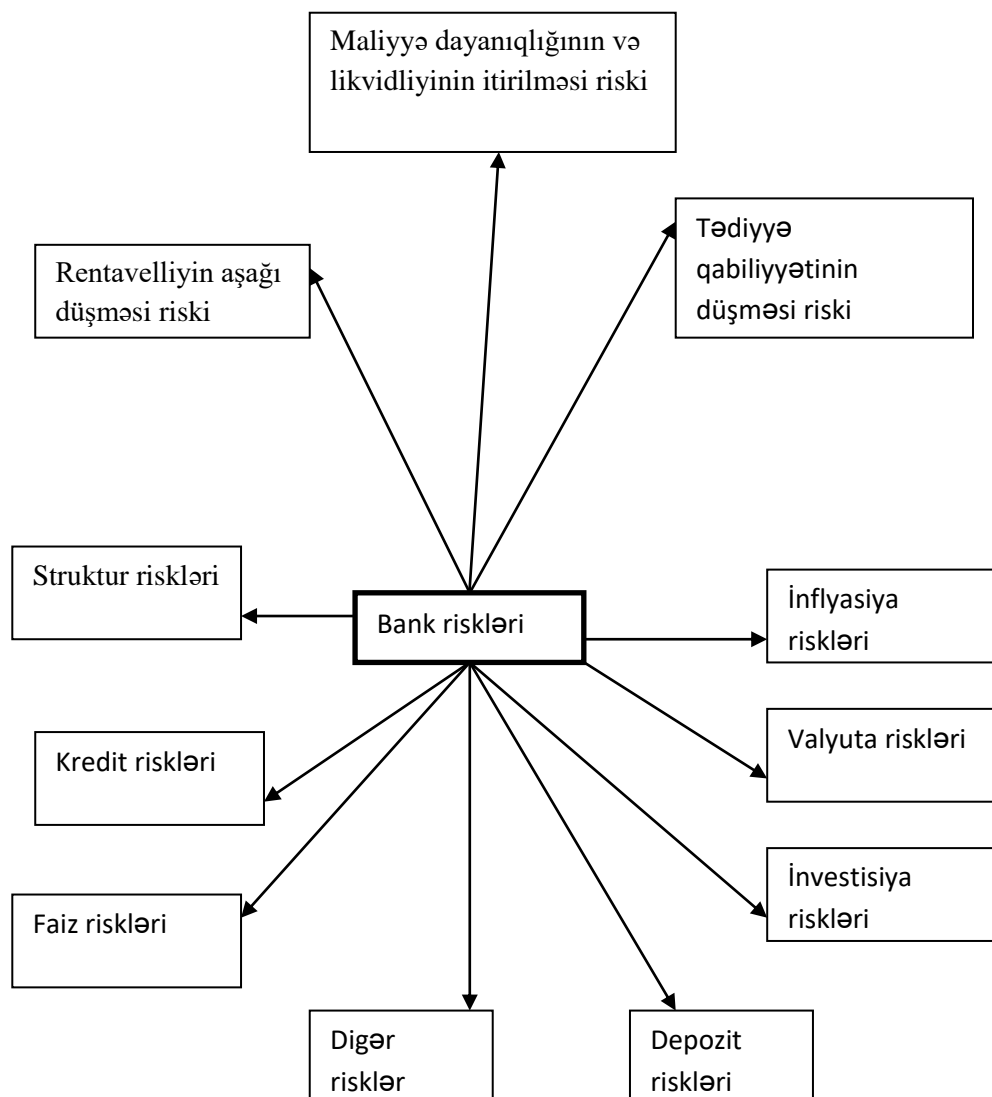
Maliyyə riskləri içərisində özünəməxsus yer tutan *bank risklərinin* məzmununu aşağıdakı sxemdən daha aydın görmək olar (bax sxem 1.2).

Bank sektorunun dayanıqlığının təmin edilməsində investisiya risklərinin düzgün idarə edilməsi mühüm önəm daşıyır. Investisiya riski kompleks mahiyyət daşıdığı üçün onu aşağıdakı yarımnövlərə bölmək olar:

- a) Mənfəətin itirilməsi ilə bağlı risklər;
- b) Gəlirliyin aşağı düşməsi ilə bağlı risklər;
- c) Birbaşa maliyyə itkiləri ilə bağlı olan risklər.

Mənfəətin azalması riski hər hansı bir tədbirin, misal üçün sığortalanmanın, hedc əməliyyatlarının vaxtında həyata keçirilməməsi ilə yaranan dolayı əlavə maliyyə itkisidir. Onu itirilmiş mənfəət riski kimi də dəyərləndirmək olar.

Gəlirliyin azalması riski portfel investisiyaları (investorların faktiki qiymətli kağızlarının məcmusu), depozit və kreditlər üzrə faiz stavkalarının azalması nəticəsində baş verir.

Sxem 1.2. Bank risklərinin növləri

Portfel investisiyaları investisiya çantasının formalaşdırılması, başqa sözlə demiş olsaq, qiymətli kağızlar və digər aktivlərin alınib-satılması ilə bağlıdır. «Portfel» sözü italyan dilində «Porte foglio» sözündən yaranmış, investorda toplanan qiymətli kağızların məcmusu kimi başa düşülür.

Gəlirliyin azalması riski özündə aşağıdakıları birləşdirir:

- a) faiz riskləri;*
- b) kredit riskləri.*

Faiz riskləri kommersiya bankları, investisiya fondları, kredit təşkilatları, selinq şirkətləri tərəfindən cəlb olunan vəsaitə görə faiz dərəcələrinin verilmiş kreditlər üzrə dərəcələrdən artıq olması ilə bağlı olaraq dəyən zərərlərdir. Faiz risklərinə eyni zamanda səhmlərə görə dividendlərdə, maliyyə bazarlarında istiqrazlar, sertifikatlar və bu kimi qiymətli kağızlar üzrə faiz stavkalarının dəyişilməsi də aiddir.

Real bazarın faiz dalğalanmaları qiymətli kağızların da faiz dərəcələrinin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər. Faizin yüksəlməsi ilə qiymətli kağızların da daha kiçik faizlərlə kütləvi halda satışa çıxarılması hadisəsi baş verə bilər. Faiz riskini fiksasiya olunmuş hədd ilə müqayisədə bazar faizlərinin yüksəlməsi zamanı orta və uzun müddətli fiksə edilmiş faizlərlə qiymətli kağızlara vəsait yatırmış investor daşıyır. Başqa sözlə, investor faizlərin qalxması hesabına əlavə gəlirə ancaq yuxarıda göstərilmiş şərtlərdən azad ola bilməsi şərti ilə nail ola bilərdi. Faiz riskini fiksə edilmiş səviyyə ilə müqayisədə normal bazar faizlərinin enməsi fonunda qısa, orta və uzun müddətli qiymətli kağızların emitenti daşıyır. Daha doğrusu, emitent bazardakı resursları daha aşağı faizlərlə yığa bilərdi. Bu isə artıq onun buraxacağı qiymətli kağızlardan birbaşa asılı olacaqdır.

Riskin göstərilən növü inflyasiya amilləri ilə faiz stavkalarının çevik qalxması zamanı bəzən qısamüddətli qiymətli kağızlar üçün daha çox əhəmiyyət daşıyır.

Bank əməliyyatlarında özünəməxsus yer tutan **kredit riski** də borcalanın kreditora verməli olduğu borc məbləğinin və faizin ödənilməsi prosesindəki təhlükədir. Kredit əməliyyatlarında hesablaşma mənfəətinin 0,5%-0,75% itkisi ilə

müşayət olunan risklər ən aşağı, 25-50%-dək itki ilə bağlı olan risklər orta dərəcəli risklər, mənfəətin 50%-75%-nin itirilməsinə səbəb olan risklər kritik risklər hesab olunur. 75%-100% itkiyə səbəb olan risklər isə yolverilməz risklərdir (35. s.17). Kredit risklərinə eyni zamanda emitentin uzunmüddətli buraxdığı borc alətləri faizlərini və yaxud da elə bütün məbləği qaytara bilməməsi də daxildir. Kredit riski məzmun baxımından birbaşa maliyyə risklərinə aid edilə bilər. Birbaşa maliyyə itkilər üzrə risklər özündə aşağıdakıları birləşdirir:

1. Birja risklərini;
2. Selektiv riskləri;
3. Müflis olma risklərini;
4. Kredit risklərini.

Birja riskləri birja əməliyyatları prosesində yarana biləcək risklərdir. Bu risklərə aid edilir:

- a) kommersiya müqavilələrinə görə ödənişin reallaşdırılmaması;
- b) brokerin komision haqqının ödənilməməsi riskləri və s.

Selektiv risklər qədim latın sözü olan sele sözündən götürülüb, mənası seçim deməkdir. İnvestisiya portfelinin yaradılması zamanı qiymətli kağızlar toplusunda kapitalın yerləşdirilməsi üsulunun düzgün seçilməməsi riski selektiv risk hesab olunur. **Müflisləşmə riski** isə kapital yatırımının özünün düzgün seçilməməsi riskidir. Bunun nəticəsində sahibkarın bütün kapitalının batması və öz üzərinə götürdüyü əsas öhdəliklərin yerinə yetirə bilməməsidir. Nəticə etibarilə sahibkarın müflis elan olunmasına gətirib çıxarır.

Maliyyə riski özündə məkan və zaman amilini birləşdirir. Belə ki, şəraitə uyğun olaraq, maliyyə aktivinə və kapitalın yatırım variantına görə risk dərəcəsi zamana görə artır. Praktiki baxımdan ixracatçının risk üzrə zərəri indiki zamanda bağlanmış müqavilənin imzalaması anından, ödənişin olunması arasındakı zamandan birbaşa asılıdır və məhz bu zaman kəsiyində xarici valyutaların kursu milli valyutaya nisbətən dəyişmiş ola bilər. «Üzən kurs» modelində bu daha aktual olur.

Kapital qoyuluşu riskinin miqyasının müəyyən edilməsi zamanı xarici təcrübəyə istinadən ehtimallar ağacından yararlanmaq mümkündür.

Bu metod özlüyündə gələcək zaman müddəti ərzində investisiya layihələrinin gələcək pul axınları ehtiyalını nisbətən dəqiq müəyyən etməyə imkan verir. Əgər

ilkin zaman dövründə kapital yatırımları layihəsi məqbuldursa, onda o növbəti zaman kəsiklərində də münasib ola bilər. Əgər pul axınlarının müxtəlif zaman kəsiklərində bir-birində asılı olmadığı ehtimal edilirsə, onda hər zaman dövrünə görə pul axınlarının bölüşdürülməsi və risklərdən yayınlandırılması, o cümlədən sığortalanması tətbiq edilə bilər.

Bank əməliyyatlarının sığortalanmasında riskin səviyyəsinin müəyyən edilməsi aktual problemlərdən biridir. Bununla əlaqədar obyektiv meyarlara və metodlara istinad etmək lazımdır. Belə ki, riskin dərəcəsini müəyyən etmədən onunla bağlı hər hansı bir obyektiv idarəetmə qərarının qəbul olunması qeyri-mümkündür. Müxtəlif ədəbiyyatlarda riskin dərəcəsi və hər bir dərəcənin məzmunu müxtəlif cür izah edilir. Bəzən «yol verilən risk», «kritik risk», «fəlakətli risk» anlayışları arasındakı sərhədləri həmişə vahid bir üsulla müəyyən etmək olmur.

Bank və maliyyə risklərinin də aid edildiyi iqtisadi risklərin labüdlüyü mükəmməl risklər siyasətinə sahib olmağı tələb edir. Bütün şirkətlər risklərin idarəedilməsində iqtisadi təhlükəsizlik, risklərdən yayınma tədbirlərini əsas götürməlidirlər. Belə tədbirlərdə risklərdən qorunma onların nisbətən yumşaldılması, risklərin birbaşa idarə olunması məsələləri nəzərdə tutulmalıdır. Bu baxımdan aşağıdakıları xüsusi qeyd etmək lazımdır:

- a) risklərin sığortalanması;
- b) kredit rejiminə dəqiq əməl edilməsi;
- c) müştərilərin ödəmə qabiliyyətinin yoxlanılması və nəzarətdə saxlanması;
- d) risklərin müvafiq iqtisadi normalarla məhdudlaşdırılması və onlara daim nəzarət edilməsi və s.

Göstərilən bu cür tədbirlər risklərin minimumlaşdırılmasına gətirib çıxarır. Risklərin minimal və maksimal dərəcəsi əsasən itirilmiş pul vəsaitinin və ya əmlakın dəyəri ilə müəyyən olunur. Ancaq burada mənəvi itkiləri və zərərləri də nəzərə almaq lazımdır. Risklər strategiyasında itirilmiş vəsaitlərin, zədələnmiş əmlakın əvəzinin doldurulması mənbələri də müəyyən olunmalı və mümkün qədər əvvəlcədən belə bir mənbə nəzərdə tutulmalıdır.

Bank risklərinin məzmunu və xarakteri hər bir əməliyyatın mahiyyətindən asılı olaraq müxtəlif olur. Buna görə də öncə problemin özəl səbəbləri və müvafiq situasiyalar öyrənilməli, aşkarlanmalı, vaxtında həll olunmalıdır. Əks halda daha

böyük problemlər meydana çıxa bilər. Bundan ötrü bankın problemlərdən irəli gələn öhdəlikləri dərinlən təhlil ediliməli və konkret tədbirlər layihəsi hazırlanmalıdır. Bu zaman aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

a) Sistemin idarə edilməyən ilkin parametrlinin nəzərdən keçirilməsi.

b) Ayrı-ayrı konkret problemlərin həlli üzrə qərarın qəbulu mümkünlüyünü müəyyən edilməsi.

c) Sistemin hədəflənən vəziyyətinin dəqiqləşdirilməsi.

d) Əlverişli situasiyanın qəbulu, çıxış yollarının tapılması üçün meyarların müəyyənləşdirilməsi.

e) Real situasiyanı nəzərə almaq şərti ilə resursların məhdudluğu şəraitində vəziyyətdən çıxış variantının hazırlanması (28.s.62).

Bank əməliyyatları üzrə yaranan risklər öz unikalılığı ilə fərqləndiyi üçün onlara qeyri-adekvat yanaşılması da xeyli önəm daşıyır. Bu isə onların müvafiq riyazi göstəricilərlə qiymətləndirilməsi şəraitində ola bilər. Belə ki, digər risklər kimi, maliyyə-bank risklərinin də zərərin baş verməsi ehtimalı üzrə riyazi ifadəsi mövcuddur. Bu nəzəri baxımdan statistik göstəricilərə əsaslanmaqla kifayət qədər dəqiqliklə müəyyən edilə bilər. Bank riskinin kəmiyyətinin müəyyən olunması üçün bütün əməliyyatların saldo nəticələrini və bu nəticələrin yaranması ehtimalını bilmək lazımdır. İqtisadi məqsədlərə müvafiq olaraq ehtimal nəzəriyyəsi iqtisadi hadisənin baş verməsi ehtimalının müəyyən edilməsi və riyazi gözləntilərin məcmusundan daha vacib olanını seçmək üçün istifadə edilir.

Bank əməliyyatları üzrə riskin hesablanması metodunun başlıca statistik alətləri kimi variasiya, dispersiya və bəzən də standart (orta kvadratik) kənarlaşmalar çıxış edir.

Variasiya dedikdə, nəticənin bir variantından başqa bir variantına keçərkən kəmiyyət göstəricilərinin dəyişməsi başa düşülür və aşağıdakı kimi hesablanır.

$$V = \frac{G}{Y} * 100$$

Burada:

V – variasiya əmsalını;

G – orta kvadratik kənarlaşmanı;

Y - gözlənilən orta qiyməti ifadə edir.

Variasiya əmsalı nisbi kəmiyyət olduğu üçün öyrənilən kəmiyyətin mütləq həcmi bu əmsala əsaslı təsir göstərmir. Variasiya əmsalı bəlli olduğu kimi 0-dan 100-dək dəyişə bilər. Kofisient yüksək olduqca dəyişmə intervalı bir o qədər çox olur. Onun yardımı ilə müxtəlif ölçü vahidlərində ifadə olunan əlamətlərin dəyişməsinə asanlıqla müqayisə etmək olar. Məsələn, 10%-dək zəif dəyişmə; 10%-dən 25%-dək orta dəyişmə; 25%-dən yuxarı olduqda böyük dəyişmə sayılır.

Dispresiya isə faktiki göstəricilərin orta göstəricilərdən sapma ölçüsüdür. O aşağıdakı kimi hesablanır.

$$\delta = \frac{\sum (y - \gamma) * n}{\sum n}$$

Burada,

δ - dispersiyanı,

y – hər bir hadisəyə nəzarətin ehtimal qiymətini;

γ – gözlənilən orta qiyməti

n – nəzarətin baş vermə sayını ifadə edir.

Deməli, riskin həcmi və ya riskin səviyyəsi iki kriteriya üzrə ölçülə bilər; orta proqnozlu qiymət və ehtimal olunan nəticənin dəyişkənliyi. Orta gözlənilən qiymət qeyri-müəyyən vəziyyətdən asılıdır. Bank fəaliyyətində bu ehtimal olunan nəticə hesab edilir (22.s.35).

Bank risklərinin idarə olunmasında ekspert qiymətləndirməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, ekspert qiymətləndirməsi üsulu adətən təcrübəli ekspert və mütəxəssislərin fikirlərinin öyrənilməsi yolu ilə reallaşdırılır. O statistik metoddan dəqiq mühakimə məlumatlarının yığılması ilə fərqlənir. Bu üsulda mümkün zərərin baş verməsi ehtimalı müxtəlif mütəxəssislər tərəfindən qiymətləndirilir və öyrənilir. Belə qiymətləndirmə bank riskinin bütün faktorları və statistik göstəricilərinə əsaslanır. Əgər qiymətləndirməyə lazım olan göstəricilərin sayı çox azdırsa, onda ekspert qiymətləndirməsi üsulu kifayət qədər çətinləşmiş olur və analitik təhlilə ehtiyac yaranır. Bu baxımdan analitik üsul daha çətindir. Adətən təcrübədə analitik metodun təsirlilik modelinin təhlili üsullarından daha geniş istifadə olunur.

Təhlil prosesində maliyyə menecerinin vəzifəsi əlavə xərclərin səviyyəsinin düzgün proqnozlaşdırılması, mümkün ola bilən risklərin ağırlığının hesablanması,

risk təhlükəsinin və yaxud onun nəticəsinin ilkvıdliyinın təmin edilməsi üçün bütün maliyyə-bank mexanizmlərindən istifadə edilməsindən ibarətdir. Bütün bunlarla yanaşı, riskin idarə olunmasının 4 metodunu xüsusi qeyd etmək lazımdır: ləğv etmə (aradan qaldırma); zəruri qarşısının alınması və ona nəzarət; sığorta; riskin udulması ilə aradan qaldırılması.

Ləğv etmə üsulu riskli fəaliyyətdən ümumiyyətlə imtina etməkdir. Ancaq ünudulmamalıdır ki, biznes fəaliyyətində riskin özünün ləğv edilməsi gəliri yaradan fəaliyyətin və ya əməliyyatların ləğv edilməsi deməkdir.

Zərərin qarşısının alınması və ona nəzarət maliyyə risklərinin idarə edilməsi metodu kimi özünü onda ehtiva edir ki, əgər itki qaçılmazdırsa, onda mənfi nəticələrin qarşısının alınması üçün təsadüflərdən qorunmaq, onun miqyasını azaltmaq üçün preventiv tədbirlərə müraciət etmək lazımdır.

Riskin idarə olunmasında sığortanın mahiyyət ondan asılıdır ki, sahibkar risklərdən qaçmaq üçün öz əmlakını, gəlirini və məsuliyyətini sığorta haqları ödəməklə qorumuş olsun. Sığorta risklərin idarə edilməsi metodu kimi aşağıdakıları özündə birləşdirir.

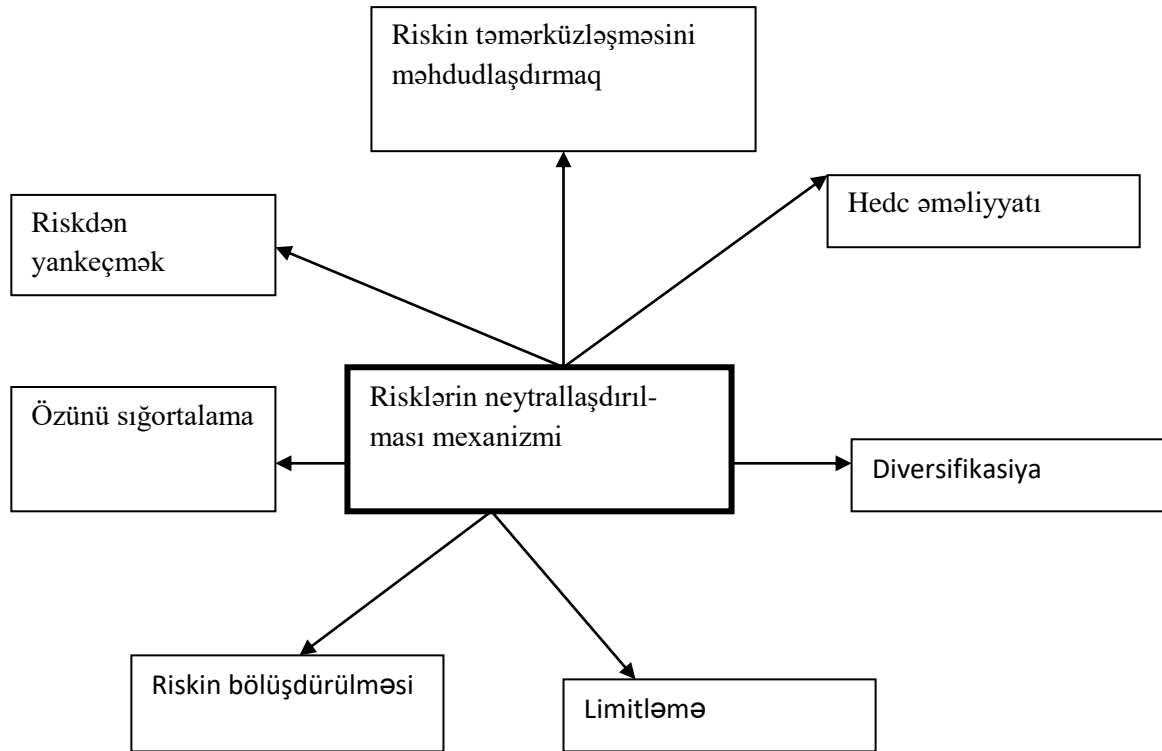
- a) Zərəri özünü sığortalama və ya qarşılıqlı sığortada əsasında qarşılama;
- b) Sığorta şirkətinə sığorta haqları köçürməklə bilavasitə sığortalama.

İstənilən bank maliyyə riskinin həll edilməsi üçün konkret üsulu seçərkən aşağıdakı prinsiplərdən qaynaqlanmalıdır.

- 1) Xüsusi kapitaldan artıq risk etmək yolverilməzdir.
- 2) Az həcm üçün çox həcmə risk etmək olmaz.
- 3) Riskin neqativ nəticələrini qabaqcadan hesablamığı bacarmaq gərəkdir.

Bu prinsiplərin təcübədə tətbiqi o deməkdir ki, riskin real dərəcəsinə görə itkinin maksimum miqdarını nəzərə almaq və sonra məcmu ehtimal olunan riskin həcmının xüsusi maliyyə vəsaitləri ilə müqayisə etmək lazımdır. Nəticə etibarilə riskin müflisləşməyə gətirib-gətirməyəcəyini aşkar etmək olar.

Nəzəri və pratiki baxımda maliyyə-bank sektorunda bank əməliyyatları üzrə risklərin neytrallaşdırılmasını aşağıdakı sxemdən aydın görmək olar.

Sxem 1.3. Maliyyə risklərinin neytrallaşdırılması mexanizmi

Risklərlə bağlı ən vacib məsələ riskin bölüşdürülməsi və riskdən asılı olan zərərlərin müəyyən edilməsidir. Bazar şəraitində zərərlərin mövcudluğu obyektiv surətdə onların sığortalanmasını tələb edir. Riskin səviyyəsinin aşağı salınması üçün praktikada müxtəlif üsullardan istifadə olunur. Bunlardan daha geniş yayılanları aşağıdakılar hesab edilir:

- a) Diversifikasiya;
- b) Seçim və nəticələr barədə daha müfəssəl məlumatlar toplamaq;
- c) Limitləşdirmə;
- d) Özünüsığortalama;
- e) Sığortalama;
- y) Valyuta risklərində sığortalama;
- k) Hedc əməliyyatlarının təşkili;
- n) Müştərək fəaliyyətlərə nəzarət etmək;
- m) Şirkətin xüsusi fondlarından istifadənin uçotu, qiymətləndirilməsi və auditi.

Müasir mərhələdə bank risklərinin sığortalanması nəzəriyyəsində onun əməliyyat risklərinin sığortalanması məsələsinə də xüsusi önəm verilir. Belə ki, məlumdur ki, əməliyyat riskləri bank fəaliyyətində mühüm rol oynayır. Bu müəyyən mənada 2004-cü ilin iyununda qəbul olunmuş kapitalın kifayətliliyinə dair Müqavilə-Bazel II Standartlarından qaynaqlanır. Lakin etiraf olunur ki, əməliyyat risklərinin təsir dərəcəsi hələ də kifayət qədər dəqiq öyrənilməmişdir. Bank əməliyyat risklərinin

səhvlər və qüsurlar										
4.Müştəri hesablarının idarə olunmasında səhvlər, müştəri hesabı qeydlərində səhvlər, icazəsiz şəxslərin hesablarına giriş, müştəri aktivlərinin/aktivlərinin məhv edilməsi və ya zədələnməsi							+/-			
5.Ticarət əməliyyatları üzrə xarici qarşı tərəflər tərəfindən öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi ilə bağlı itkilər (depozitariyalar, qeydiyyatçılar, ticarət sistemləri və s.)										
6. Zərərlər, təchizatçı və podratçılarla və digər funksiyaları həyata keçirir										

Şərti işarələr:

+ - əsasən ödənilir;

+/- - konkret şəraitdən asılı olaraq qismən ödənilə bilər.

PD – əmlakın sığortası (property bamage);

EL – işəgötürənin məsuliyyəti (employers liability);

CIT – inkassa sığortalanması (cash in transit);

BBB – kompyuter cinayətlərindən sığorta (elektronic and compyuter crime);

FIPI – maliyyə təsisatının professional məsuliyyətinin sığortalanması (financial institution professional indemnity);

UT – sanksiyalaşdırılmamış ticarətin sığortalanması (unauthorired trading);

EPL – əmək mübahasələr üzrə məsuliyyətin sığortası (employment pracices liability);

DO – direktorların məsuliyyətinin sığortası (direstor`s and offisers liability).

Göründüyü kimi, bankların əməliyyat risklərinin sığorta məhsulları ilə təminat səviyyəsi elə də yüksək deyildir. Hələ bir çox risklər qismən sığortalana bilər. Bəzən isə ümumiyyətlə sığorta təminatı tapa bilmir. Hətta cədvəldə + işarəsi qoyulmuş məhsullar üzrə belə bank 100%-li təminat almaq imkanından çox uzaqdır. Deməli, bank əməliyyatlarının sığortalanması üzrə potensial imkanlar hələ kifayət qədər yüksək səviyyədədir. Onun reallaşdırılması günümüzün tələbidir.

1.3. Bank fəaliyyətinin sığortalanması sahəsində beynəlxalq təcrübə

Müasir Qərbi Avropa ölkələrində və ABŞ-da kompleks bank sığortası ən populyar, sanki icbari xarakter daşıyan sığorta növlərindən hesab edilir. Məsələn Depozitlərin sığortası üzrə Federal Korporasiyanın (FDIC) tələblərinə müvafiq olaraq kompleks bank sığortası ABŞ ərazisində fəaliyyət göstərən bütün banklar üçün icbari hesab edilir. MDB məkanında bu proses sözsüz ki, daha çox sonralar formalaşmağa başlamışdır. Rusiya Federasiyasında bu məhsul üzrə (BBB) tələb və təklif ancaq 1997-ci ildən formalaşmağa başlamışdır. BBB məhsulunu İnqosstrax şirkəti tətbiq etməyə başlamış və tədrici inkişaf yolu keçmişdir.

Ukraynada ilk kompleks bank riskləri sığortası PUMB tərəfindən 2002-ci ildən ASKA kompaniyasının risklərinin sığortalanması ilə başlamışdır. Ümumiyyətlə, hazırda sığortaçıların qiymətləndirilməsinə görə Ukraynada BBB proqramı üzrə 145 fəaliyyət göstərən bankdan cəmi 10-nunda tətbiq olunur. Bu banklar da əsasən Qərb banklarının törəmə filialları olub ana bankın proqramının icrasını yerinə yetirirlər. Ukraynanın digər 10 bankı isə belə bir proqramın əldə edilməsinə səy göstərir. Ukrayna banklarının əldə etməyə çalışdığı BBB proqramları qlobal sığorta təminatının çox cüzi payı olub, şərtləri baxımından Qərb banklarının tətbiq etdikləri proqramlarla analogi xüsusiyyətlər daşıyırlar. Yeganə fərqləndirici cəhət Ukraynada tələb olunan sığorta təminatı və franşiza məbləğlərinin aşağı olmasıdır. Kompleks bank sığortası proqramına adətən aşağıdakıları aid edirlər.

- heyətin qeyri-loyal hərəkətlərindən (dələduzluq, sənədbərin saxtalaşdırılması, oğurlanması və s.) bank aktivlərinin qorunmasını ehtiya edən BBB məhsulunun sığortalanması;

- Somputer Crime Policy (bankın kompyuter sistemi ilə bağlı risklərini ödəyir).

- Directors and Officers Liability (Professional Liability). Qaldırılmış əqdlər üzrə məbləğlər xərclərin bərpasını nəzərdə tutur (29. S.23).

Təcbürə göstərir ki, kompleks bank sığortasının əldə edilməsi ayrı-ayrı məhsulların əlahiddə şəkildə əldə olunmasından daha əlverişlidir. Belə ki, komplekslik qiyməti aşağı salmağa imkan verir; iki sığorta məhsulu bir sığorta məhsulundan daha bahadır (baxmayaraq ki, hər bir ayrıca müqavilənin öz üstünlüyü var). Bu həm də zərər və itkilərin səbəblərinin dəqiq müəyyən edilməsinin çətinliyi və bəzən mümkünsüzlüyü şəraitində daha əhəmiyyətli hesab edilir. Çünki bəzən

dəyimiş zərərin bilərəkdən və işçinin adi ehtiyatsızlığı ucbatından baş verməsini ayırd etmək fəvqəladə dərəcədə çətindir.

Ümumiyyətlə müasir bank sisteminin dayanıqlı və sabit inkişaf etməsində, onun riskəsaslı irudensial nəzarət mexanizmlərinin formalaşmasında bank məhsul və xidmətlərinin sığortalanmasının strateji əhəmiyyəti vardır. Sığorta mexanizminin tətbiqi özəllikləri özünü amerikan və alman bank modellərində bu və ya digər dərəcədə ifadə edir. Bu hər şeydən əvvəl qanunvericilik bazasının müxtəlifliyində, maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi alətlərinin rəngarəngliyində özünü ifadə edir. Bank əməliyyatlarının sığortalanmasının effektiv modelləri və proqramları əsasən ABŞ-da, Qərbi Avropada, İngiltərədə, Yaponiyada və digər ölkələrdə geniş tətbiq olunmaqdadır. Bu ölkələrdə ən geniş yayılmış məhsul BBB – bank əməliyyatlarının sığortalanması hesab edilir. Qlobal sığorta bazarlarının inkişafı və onun müasir vəziyyəti aşağıdakı cədvəldən daha aydın görünür:

Cədvəl 1.5.

2014-cü ildə dünya sığorta bazarlarının ümumi vəziyyəti və inkişafı

Ölkələr	Mükafat yığımına görə tutduğu yer	Sığorta mükafatları mlrd.dollar	Sığortanın iqtisadiyyata nüfuz etmə səviyyəsi, ÜDM görə %-lə
İnkişaf etmiş ölkələr - cəmi		3887	8,6
- ABŞ	1	1205	8,1
- Yaponiya	2	635	11,0
- Böyük Britaniya	3	320	11,8
- Fransa	4	273	9,5
- Almaniya	5	245	6,8
- İtaliya	7	161	7,0
- Qonkonq	23	28	11,4
İnkişaf etməkdə olan ölkələr - cəmi		700	2,7
Latın Amerikasının ölkələri		154	2,8
- Braziliya	14	78	3,2
- Meksika	28	22	1,9
Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri		93	2,6
- Rusiya	19	43	2,4
Cənubi-Şərqi Asiya ölkələri		347	3,0
- Çin	6	222	3,0
- Hindistan	15	73	4,1

Mənbə: «Insurance today» saytının məlumatları əsasında müəllif tərəfində tərtib edilmişdir.

Sığorta işinin inkişafını göstərən əsas makroiqtisadi göstərici olan sığortanın iqtisadiyyata nüfuz etmə əmsalı (sığorta penetrasiyası göstəricisi) əsasında dünya ölkələrinin global miqyasda landşaftı yuxarıdakı cədvəldən çox aydın şəkildə görünür. Bu baxımdan ABŞ (8,6%), Yaponiya (11,0%), Böyük Britaniya (11,8%), Fransa (9,5%), Qonkonq (11,4%) ilk beş illikdə qərarlaşmışlar. Lakin sığorta mükafatlarının mütlən həcmi baxımından ABŞ tam liderliyi əldə saxlayır və o ən yaxın rəqibindən belə 3 dəfədən artıq bir göstəriciyə sahibdir.

Dünya sığorta bazarında toplanan bu mükafatların bəlli bir hissəsi məhz bank əməliyyatlarının sığortasının payına düşür və bu tendensiya ildən-ilə daha da artır. Bu isə ilk növbədə son dövrlər bank-sığorta əməliyyatlarının geniş vüsət alması ilə bağlıdır.

MDB məkanına gəldikdə isə bank sığortası nisbətən daha üstün inkişaf etməkdə olan ölkələr sırasına RF və Ukraynanı aid etmək olar. Məsələn Ukraynada bank sığortası təminatını özündə birləşdirən BBB polislərinin bağlanması xüsusiyyətlərinə aşağıdakıları aid edə bilərik.

Əvvəla, sığortanın aparılması şərtləri inkişafa mane olan amillərdən hesab edilməlidir. Belə ki, bu cür müqavilələrin bağlanması zamanı tələb olunan məcburi şərtlərdən biri kimi bankın təhlükəsizliyinin üçüncü tərəfdən (məsələn, sürveyer, beynəlxalq auditor təşkilatı, təkrarsığortaçı və s) qiymətləndirilməsi və nəzarət olunması hesab edilir. Ukraynada isə heç də bütün banklar belə prosedurların aparılması üçün açıq deyildir. Əksər Ukrayna bankları BBB təminatı almaq ehtimalını məhz bu səbəbdən itirirlər, çünki, riskin qiymətləndirilməsi üçün daxili informasiyanın tam həcmi təqdim etməkdən yayınırlar, başqa sözlə, ümumiyyətlə, bunu qəbul etmək istəmirlər.

İkinci maneəçilik törədən səbəb isə bu cür sığortanın özünün çox baha olması, fransızanın isə yüksək məbləği ilə bağlıdır. Belə ki, BBB təminatı üzrə sığorta haqqı sığorta məbləğinin 2,5%-5%-i həddində ola bilər. Bu isə mütləq məbləğ baxımından

yüz milyonlarla dollar deməkdir. Məsələn, 2015-ci ildə Alfa-Bank (Ukrayna) sığorta təminatı 80 mln. dollar olan BBB kontraktı imzalamışdır.

Sözsüz ki, belə yüksək məbləği hər hansı adı bank təmin edə bilmir. Digər tərəfdən, bu sazişlər üzrə nəzərdə tutulan franşiza məbləği də kifayət qədər yüksək müəyyən edilir. BBB kontraktlarının bir çox variantlarında ancaq dəyəri 50-100 min dollardan yuxarı olan zərərlər kompensasiyaya qəbul edilir. Belə olduqda isə banklar üçün kompleks deyil, məhz fərdi müqavilələr (yanğın, partlayış, səhlənkarlıq, oğurluq və s.) daha cəlbedici olur.

BBB sığorta təminatının populyarlaşmasına maneə törədən səbəbləndən biri də Ukraynva qanunvericiliyidir.

Son iki-üç il ərzində Populyar xarici strateji investor və Western menecerlərinin Ukraynada bir profanation cəlb etmək, arzusu Insurance Directors and Officers Liability (Professional Liability) vasitəsilə yerli əmək qanunvericiliyinə dəyişiklik etməkdən ibarətdir. Belə ki, işçinin bank fəaliyyətinə vurduğu zərərin həcmindən asılı olmayaraq, o ancaq bir aylıq maaşı həcmində cərimələnə bilər. Bu isə kompleks BBB sığorta təminatının tətbiqinə şərait verməyən bir qanunverici baza hesab edilir. Nəticədə heç bir sığorta şirkətəli texniki çətinliklər üzündən banklara belə bir məhsul təqdim edə bilmir və onlar tez-tez məhdudlaşırlar. Məsələn, Alfa Sığorta şirkəti ilə müqavilənin şərtləninin razılaşdırma prosesi bir aydan üç aya qədər dava edə bilər. Bundan əlavə, bu, təchizatın və funksional tələbatın yaranmasını stimullaşdırmır. Başqa bir tərəfdən, bəzi sığorta hadisələrinin araşdırılması zamanı müəyyən edilən fırıldaqçılıq üsulları digər banklara hücum etmək üçün istifadə oluna bilər. Digər tərəfdən, bank etibarlı maliyyə qurumu kimi öz nüfuzunu dəyərləndirir və bu siyasət üzrə ödənişlər, əslində, bankın təhlükəsizlik sistemində boşluqlar olduğuna dair bir siqnal olacaqdır. Məlum bankın sığortasına gəlinə, əsas ödənişləri ödəniş kartları və saxta ödəniş sənədləri, bəzən bank quldurluğu, nağd kollektorları və pul köçürmə mərkəzləri ilə bağlı fırıldaqqlarla bağlıdır. BBB həmişə bank risklərini əhatə etmir. Buna misal kimi, məsələn, Societe Generale-da keçən ilki qalmaqal ola bilər: tacir tərəfindən qeyri-qanuni olaraq açılan ticarət obyektindən sonra bank bağlanır və 7,5 mln. dollar zərər çəkmişdir. Lloyd-un məlumatlarına görə yaxşı nüfuza malik olan

böyük şirkətlər və ciddi daxili nəzarət prosedurları da işçilər tərəfindən fırıldaqçılıq riskinə məruz qala bilər. Bununla yanaşı, BBB-nin təminat sığortası olan hətta böyük maliyyə institutları da buna bənzər hadisələrdən qorunurlar. Faktiki olaraq BBB fərdi faydalar əldə etmək məqsədilə qanunsuz hərəkətlər nəticəsində işçilər tərəfindən yaranan zərərləri əhatə edir. Ancaq Societe Generale-nin rəyinə görə treyder vəziyyətində, bu hərəkətlər faydalılığa nail olmaq üçün hədəfə alınmalıdır. Bu halda, BBB-nin professional işəgötürənlər tərəfindən sığortalanması daha aktual görünür. Nəticədə sığortaçıdan bank işçilərinin müştərinin vəsaitləri ilə düzgün olmayan əməliyyatlarla bağlı hadisələrə görə kompensasiya almağa imkan verəcəkdir. Sığortanın əhatə dairəsi və bir sıra son bank zərərləri nəzərə alınmaqla Lloyd, bu riski əhatə edən bir məhsul – Unanuthorized Trading cover – hazırladı. Eyni zamanda, Societe Generale-in itkisi o qədər əhəmiyyətli idi ki, onu heç cür sığorta ilə əhatə edə bilməzdi. Müvəqqəti ticarət əməliyyatlarının təhlükələrini əhatə edən tipik bir siyasət, 200 milyon dollarlıq ən böyük əhatə dairəsinə sahibdir.

Bankların əməliyyat itkisinə məruz qaldığı hallardan biri oğurluq, quldurluq, sənədlərin saxtalaşdırılması, işçi heyətinin və üçüncü şəxslərin fırıldaqçılığıdır. Bundan başqa, heyət arasında saxtalıq faktları istisnasız bütün bank işçiləri kateqoriyasına aiddir. UniCredit Group-a görə, halların 40%-ində cinayətlər adi işçilər tərəfindən, 30%-i menecerlər, 15%-i üçüncü şəxslər və keçmiş işçilər tərəfindən törədilir. Tipik olaraq, fırıldaqçılıq bankda uzun müddət işləyən və yüksək etibar səviyyəsinə malik olan təcrübəli işçilər tərəfindən qeyd olunur, onlar fərdi hesablara və ya biznes proseslərinə nəzarət edirlər. Bir qayda olaraq onlar sui-istifadə hallarını açıqlamırlar. Bu isə nəticədə fırıldaqçılıq və ya nəzarət prosedurlarının olmaması ehtimalını artır. Rusiyada da bu günə qədər vəziyyət çox fərqli görünür, bank sığortası rüşeym vəziyyətindədir. Ancaq buna baxmayaraq hər il bazarın bu segmenti böyüyür, bu da banklar və sığorta şirkətləri arasında əməkdaşlıq perspektivinə dəlalət edir (35.s.28).

II FƏSİL: BANK FƏALİYYƏTİNİN SİĞORTALANMASI PRAKTİKASININ TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Sığorta təşkilatlarının banklarla qarşılıqlı əlaqələrinin müasir modeli

Müasir maliyyə bazarlarının ən mühüm seqmentləri hesab edilən pul-kredit, kapital və sığorta bazarları bir-birilə üzvü şəkildə əlaqədə olan bir sistemdir. Yüksək inkişaf etmiş bank sferası normal, təkmil sığorta bazarı olmadan heç bir halda dayanıqlı ola bilməz. Və yaxud təkmil, çevik bank sferası olmadan strukturlaşmış, dayanıqlı sığorta seqmentindən danışmaq belə olmaz.

Bank sektoruna sığortanın müdaxiləsi haqqında fikirlərimizi bölüşməzdən öncə ölkəmizin sığorta bazarının inkişaf səviyyəsini, onun penetrasiyası dərəcəsini öyrənmək çox vacibdir. Belə bir təhlilin xarici bazarlarla müqayisəli formada aparılması daha dolğun nəticələr yaranmasına imkan vermiş olardı.

Sığorta haqlarının mütləq həcmi (Premium incomes) müasir sığorta bazarlarının müqayisəli təhlil olunması baxımından çox maraqlı bir metod hesab edilir.

Bu metoddan yararlanmaqla qabaqcadan müəyyənləşdirilmiş zaman ərzində ölkədə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətləri tərəfindən toplanan sığorta tədiyyələri toplanılır və ölkə səviyyəsində ümumi sığorta mükafatlarının həcmi müəyyənləşdirilir. Ümumi olaraq sığorta tədiyyələrinin miqdarına əsasən istənilən sığorta bazarını digər sığorta bazarı ilə müqayisə etmək mümkündür. Ancaq, vurğulamaq lazımdır ki, bazarların müqayisə olunmasından ötrü bu göstəricilər heç də həmişə tam rəqəmləri ortaya çıxara bilmir. Belə ki, sığorta növləri üzrə yığılan məcmu sığorta haqlarının miqdarı Çexiya və Qazaxıstandı demək olar ki, eynidir, ancaq Çexiya sığorta bazarı Qazaxıstanın sığorta bazarından xeyli dərəcədə inkişaf etmiş sığorta bazarı hesab edilir. Məhz buna görə də daha etibarlı hesab edilən metodlardan istifadə olunur. Bunlar əsasən, sığortanın sıxlığı (*Insurance density*) və sığortanın nüfuzetmə dərəcəsi (*Insurance penetrations rate*) metodlarıdır.

Sığortanın sıxlığı (*insurance density*) milli bazar üzrə toplanmış ümumi sığorta haqlarını ölkə vətəndaşlarının sayına bölünməsi yolu ilə hesablanır. Başqa sözlə,

ölkədə adambaşına düşən sığorta haqqı sığorta sıxlığı göstəricisi hesab olunur. Təcrübədə sığorta bazarlarının müqayisəli təhlili məhz bu göstəriciyə görə aparılır.

Postsovet ölkələrinin müqayisəsini aparsaq sığorta sıxlığı üzrə ən yüksək göstəricilərə Baltikyanı ölkələrdə, ən aşağı göstəricilərə isə Qazaxıstan istisna olunmaqla yerdə qalan Orta Asiya dövlətlərini aid edə bilərik. Ümumiyyətlə keçmiş postsovet ölkələri üzrə sığorta sıxlığı göstəricisini aşağıdakı cədvəldən aydın görə bilərik.

Cədvəl 2.1
Bəzi postsovet məkanı ölkələrində adambaşına düşən sığorta mükafatlarının həcmi (avro)

№	Ölkələr	İLLƏR					
		2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	Azərbaycan	18,09	15,96	16,38	22,97	35,74	40,44
2	Estoniya	217,58	228,68	233,83	232,81	266,71	332,8
3	Latviya	229,70	170,24	154,39	190,74	218,95	231,34
4	Litva	180,4	141,19	145,13	162,58	173,36	189,58
5	Rusiya	93,29	82,88	96,68	112,45	140,65	140,70
6	Qazaxıstan	55,65	38,30	47,84	62,4	70,43	77,06
7	Ukrayna	47,89	38,85	47,68	48,38	44,91	57,21
8	Gürcüstan	26,25	33,90	34,67	33,18	53,51	43,98

Mənbə: www.fins.az və www.insuranceeurope.eu saytlarının məlumatları.

MDB məkanı ölkələrinin AB ölkələrindən fərqi müəyyən etməkdən ötrü müqayisə üçün göstərək ki, bu göstərici 2016-cı ildə İsveçrədə 6089, Böyük Britaniyada 3969, Almaniya isə 2284 avro olmuşdur.

Sığortanın iqtisadiyyata nüfuz etmə göstəricisi (*insurance penetration rate*) ölkə üzrə toplanmış məcmu sığorta haqlarını həmin ölkələr üzrə ÜDM (GDP) həcminə bölməklə tapılır. Bu göstərici sığorta sisteminin ölkə iqtisadiyyatındakı payını göstərir. Postsovet ölkələri üzrə sığortanın nüfuz etmə faizləri aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Cədvəl 2.2.
Bəzi postsovet ölkələrində sığorta penstrasiyasının səviyyəsi (faizlə)

№	Ölkələr	İLLƏR					
		2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	Azərbaycan	0,49%	0,48%	0,41%	0,47%	0,68%	0,71%
2	Estoniya	1,80%	2,29%	2,28%	1,92%	1,98%	2,31%
3	Latviya	3,13%	2,81%	2,56%	2,71%	2,88%	2,88%
4	Litva	1,78%	1,68%	1,62%	1,59%	1,57%	1,63%
5	Rusiya	1,34%	1,31%	1,22%	1,19%	1,32%	1,55%
6	Qazaxıstan	0,95%	0,78%	0,76%	0,74%	0,78%	0,85%

7	Ukrayna	2,55%	2,24%	2,33%	1,74%	1,55%	1,97%
8	Gürcüstan	1,43%	2,00%	1,74%	1,32%	1,97%	1,75%

Mənbə: www.fins.az və www.insuranceeurope.eu saytlarının məlumatları.

Müqayisəli olaraq göstərək ki, 2016-cı ildə ÜDM-də sığortanın payı Böyük Britaniyada 12,5%, İsveçrədə 9,6%, Almaniyada 6,8%, Yaponiyada isə 11,0% təşkil etmişdir.

Müasir sığorta bazarlarında sığorta tədiyyələrinin həcmi, sığortanın sıxlığı və sığorta penstrasiyası faizi oxşar olan milli bazarlarda bəzən sığortanın keyfiyyətində çox böyük fərqlər mövcud ola bilər. Hər hansı sığorta bazarında güclü rəqabət mühiti, digərində isə oliqopolik bir sistem ola bilər. Sığorta bazarları təhlil olunarkən onun inkişaf etməsi (*market concentrations*) məsələlərinə də diqqət yetirmək lazımdır. Milli bazar üzrə inkişafı başqa sözlə demiş olsaq, sığorta bazarında mövcud olan rəqabət göstəricisini hesablamaq üçün Herfindal göstəricisindən (Herfindahl-Hirsschman İndex) istifadə edilir. Herfindal indeksi aşağıdakı kimi hesablanır:

$$H = \sum_{i=1}^N S^2 \quad (1)$$

Burada, S sığorta şirkətlərinin bazar payını, N – isə sığorta şirkətlərinin sayıdır.

Sığorta bazarı üzrə Herfindal indeksi 1 000 əmsalından az olarsa, deməli, sığorta bazarında yüksək rəqabətlik mühiti vardır. Adətən belə bazarda inhisarçılıqdan heç bir söhbət ola bilməz. İndeks 1000-1800 arasında dəyərsə, onda təmərküzləşmənin orta səviyyədə olması qeyd edilir. Herfindal indeksi 1800 vahiddən yüksək olduqda isə bazarda yüksək dərəcəli təmərküzləşmə olması yəni inhisarçılığın mövcud olması qəbul edilir.

Nəzəri baxımdan Herfindal əmsalının ən son göstəricisi 10 000-dir ki, bu da sığorta bazarında bir inhisarçı sığortaçının hökmranlığı deməkdir və o bazarı tək başına ələ keçirmişdir.

Aparılan tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, 2016-cı ildə ölkəmizin sığorta bazarında Herfindal indeksi 1,029 səviyyəsindədir. Bu isə milli sığorta bazarında orta səviyyədə təmərküzləşmə olduğunu göstərir.

Beləliklə, sığorta bazarlarının inkişafını müqayisə edən zaman sığortanın sıxlığı, onunun nüfuz etmə səviyyəsi, eləcə də rəqabət qabiliyyətlilik mühiti əsas amil kimi

nəzərə alınmalı və Avropa sığorta bazarında tətbiq edilən yeniliklər inkişaf etməmiş, sığorta bazarlarına malik ölkələr üçün əsas prioritet olmalıdır.

Xüsusi olaraq vurğulayaq ki, bazarın müvafiq göstəriciləri nə qədər yüksəkdiksə, deməli həmin bazarda bank əməliyyatlarının sığortalanması həcmi və keyfiyyəti də bir o qədər yüksək olacaqdır.

Ölkəmizdə sığorta şirkətlərinin banklarla qarşılıqlı əlaqələrində son dövrlərdə müsbət irəliləyişlər əldə edilmiş olsa da, onun səviyyəsi heç də məqbul hesab edilə bilməz. Sözsüz ki, bu cür vəziyyətin formalaşmasına qlobal maliyyə böhranın da böyük təsiri olmuşdur. Xüsusilə, bankların problemlili kreditlərinin həcmnin artması, manatın devalvasiyası (2015-ci ildə iki dəfə), bankların aktiv əməliyyatlarının azalması, kredit portfelinin pisləşməsi, banklara olan inamın azalması və sair təsirləri qeyd etmək lazımdır.

Ölkəmizin bank sektorunda olan problemlər ümumilikdə maliyyə xidmətləri bazarının inkişafına öz mənfi təsirini göstərmişdir. Bu cür neqativ tendensiyanın qarşısının alınması üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli fərmanı ilə qüvvəyə minmiş «Maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair strateji Yol Xəritəsi»nin müstəsna əhəmiyyəti vardır.

Sənədin bir ilik icrası müsbət meyllərin formalaşmasına şərait yaratmasına baxmayaraq (proqnoz təqribən 60% yerinə yetirilmişdir) iqtisadiyyata kredit qoyuluşu azalmaqda davam etmişdir. Bunu aşağıdakı cədvəl materiallarından da görmək olar.

Cədvəl 2.3.

Azərbaycan iqtisadiyyatına banklar tərəfindən kredit qoyuluşunun həcmi (min man.)

aylar \ illər	01.03	01.06	01.09	01.11
2015	20004	19877	19509	18000
2016	19731	17648	16328	15346
2017	15424	14394	11924	11731

Mənbə: www.cbr.az

Göründüyü kimi, əgər 01.11.2015-ct tı tarixdə iqtisadiyyata cəmi qoyulmuş kreditin həcmi 18000 min manat təşkil edirdisə, artıq 01.11.2017-ci il tarixdə bu rəqəm 11731 min manatadək, yəni 6269 min manat azalmışdır. Belə olan şəraitdə sözsüz ki, kreditlərin sığortalanması ehtimalı da azalacaqdır. Digər tərəfdən kreditlərin sığortalanmasının azalması müəyyən mənada avtomobillərin kreditə satın kampaniyasının da kəskin məhdudlaşması prosesi ilə bağlı olmuşdur.

Lakin sığorta bazarı öz yeni xidmət və məhsulları ilə daim bank sektoruna təsir etməyə çalışmışdır. Ölkəmizin sığorta xidmətləri bazarının vəziyyətini aşağıdakı cədvəl məlumatlarından da aydın görmək mümkündür.

Cədvəl 2.4.

Ölkəmizdə sığorta xidmətləri bazarının inkişaf dinamikası (mln.man)

Sığorta növləri	2016		2017	
	Sığorta haqları	Sığorta ödənişləri	Sığorta haqları	Sığorta ödənişləri
Könüllü sığorta - cəmi	318,7	179,4	335,8	179,7
O cümlədən				
- həyat sığortası	115,6	90,9	155,6	110,6
-qeyri-həyat sığortası	203,1	88,5	180,2	69,2
O cümlədən:				
- şəxsi sığorta	91,1	63,1	78,8	51,3
O cümlədən:				
- fərdi qəza	3,8	0,9	3,8	0,4
- tibbi	84,7	61,6	72,1	50,6
- xaricə səfər edənlərin sığortası	2,6	0,6	2,9	0,4
Əmlak sığortası	111,9	25,4	101,4	17,8
O cümlədən:				
- əmlakın sığortası	89,6	24,7	82,7	15,5
- mülki məsuliyyətin sığortası	22,3	0,5	18,7	2,4
O cümlədən:				
- avtonəqliyyat sahiblərinin mülki məsuliyyət sığortası	1,5	0,09	1,2	0,09
- kredit sığortası (min manatla)	21325	56047	20,0	0
- kreditlərin sığortası	21325	56047	20,0	20,0
- ippoteka sığortası	0	0	0	0
- qarışıq maliyyə risklərinin sığortası	1560	0	9269	0
İcbari sığorta	167,4	57,8	168,5	51,2
Cəmi	468,1	237,3	504,2	230,9

Mənbə: www.fimca.az.

Cədvəldən göründüyü kimi, kreditlərin sığortası üzrə 2016-cı ildə 21,3 mln.manat sığorta tədiyyəsi toplanmış və 56,0 mln.manat banklara ödəniş verilmişdir.

Bizcə yaxın perspektivdə bank əməliyyatlarının sığortalanması sahəsində dönüş yaratmaq üçün kordinal və çevik tədbirlərə əl atılması olduqca məqsədəuyğun hesab edilməlidir.

Ümumilikdə sığorta şirkətləri ilə bank strukturları arasında əlaqələrin əsasları əhalinin və müəssisələrin pul vəsaitlərinin cəlb edilməsi və istifadəsi üzrə maliyyə institutları tərəfindən həyata keçirilən funksiyalarla müəyyənləşdirilir. Əhalinin və müəssisələrin pul vəsaitlərini cəlb etmək üçün banklar müxtəlif əmanət növlərini təklif edirlər – tələb olunan depozitlər, müddətli depozitlər, depozit sertifikatları, xüsusi məqsədli əmanətlər və s. Sığorta şirkətləri isə müxtəlif həyat sığortası məhsulları, qarışıq həyat sığortası, annuitet sığortası, pensiya sığortası, renta sığortası və s. həyata keçirirlər. Nəticədə bank və sığorta təşkilatlarının koordinasiya modeli yaranır ki, bu da təcrübədə əhaliyə müxtəlif maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi ilə bağlı maliyyə institutları arasında rəqabət münasibətlərinin formalaşması deməkdir. Eyni zamanda rəqabətli qarşılıqlı əlaqə münasibətləri banklar və sığortaçıları arasında, eləcə də digər maliyyə vasitəçiləri – qeyri-dövlət pensiya fondları, vahid investisiya fondları və s. arasında yaranır. Sığortanın risk funksiyası sayəsində banklar və sığorta şirkətləri arasındakı əlaqələrin xüsusiyyətləri fərqlidir. Bankla qarşılıqlı əlaqə quran müəssisələr və əhalinin maddi itkilərinin ödənilməsi, eyni zamanda ictimai ehtiyac və vətəndaşların sığortalanması yalnız sığortaçı tərəfindən təmin edilir. Buna görə, müəssisələrin və əhalinin sığortalanması, bu münasibətlərə cəlb edilən müvafiq pul vəsaitləri kredit təşkilatlarının həyati maraqları sahəsi hesab edilir. Bununla yanaşı, hər hansı bir fəaliyyət sahəsi kimi, bank riskləri özündə bütün müəssisələr üçün ümumi olan riskləri (texnogen, qanunsuz hərəkətlər və s.) və kredit təşkilatlarının özünəməxsus risklərini (kredit, əmanət, faiz, inflyasiya və s.) birləşdirir. Bu vəziyyətdə banklar ictimai zərurət kimi risk daşıyıcıları kimi çıxış edərək sığorta təşkilatları vasitəsilə kredit zərərlərini kompensasiya edirlər. Nəzəri və praktiki baxımdan məhz bu halda banklar və sığorta şirkətləri arasında əməkdaşlıq modeli formalaşır.

Sığorta şirkətləri ilə banklar arasındakı əlaqələr sığortalıların kredit riskinin və bank risklərinin minimuma endirilməsində və zərərlərin maliyyələşdirilməsində çox

mühüm rol oynayır. Banklar və sığorta təşkilatları arasında xüsusi əlaqələr eyni zamanda investisiya funksiyası daşıyır. Əhalinin və müəssisələrin pul vəsaitlərinin kapitallaşdırılması funksiyasının yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün banklar və sığorta təşkilatları investisiya fəaliyyətini həyata keçirirlər. Eyni zamanda, sığortaçıların investisiya fəaliyyəti sadəcə qəbul olunmuş öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün yığılmış sığorta haqlarının kapitallaşdırılmasının zəruriliyini nəzərdə tutan həyat sığortası ilə yanaşı, sığorta növləri üzrə sığorta fəaliyyətinin təmin edilməsi deyil, eynilə sığorta təşkilatlarının rəqabət qabiliyyətliliyini təmin edərkən digər sığorta növləri üzrə də sığorta haqlarını investisiya etməkdir. Sığorta şirkətləri öz maliyyə resurslarını bir çox sahələrdə, xüsusilə də dövlət qiymətli kağızlarında, korporativ qiymətli kağızlar, qarşılıqlı birgə fondlar, məhdud məsuliyyətli şirkətlərin kapitalı və səhmdar cəmiyyətlərinin səhmdar kapitalına daxilolmalarda yerləşdirmə imkanına malikdirlər.

Sığortaçıların investisiya fəaliyyəti bank sistemində də təmin edilə bilər. Bu səbəbdən, sığorta təşkilatlarının banklar üçün investisiya fəaliyyəti çox böyük praktik əhəmiyyətə malikdir. Banklar sığortalıların maliyyə resurslarının kapitallaşdırılmasını təmin edən ən mühüm maliyyə qurumları kimi çıxış edirlər. Nəticədə, bankların və sığorta təşkilatlarının əhalinin və müəssisələrin pul vəsaitləri üçün rəqabətqabiliyyətli münasibətləri sığortaçıların maliyyə resurslarının yerləşdirilməsində əməkdaşlıq əlaqələri ilə tamamlanır. Sığorta ehtiyatlarının yerləşdirilməsinə dair mövcud qaydalar bank əmanətlərində (depozitlərində), o cümlədən depozit sertifikatları ilə təsdiq edilmiş sənədlərdə sığorta şirkətlərinin sərbəst vəsaitlərinin 40%-dək yerləşdirilməsinə icazə verilir.

Bundan əlavə, emitentləri banklar ola bilən korporativ qiymətli kağızlarda ehtiyatların 30%-ə qədər yerləşdirilməsinə icazə verilir. Beləliklə, mövcud qaydalar bank aktivlərində sığortalıların sığorta ehtiyatlarının 70 faizədək yerləşdirilməsinə imkan verir. Eyni zamanda, bir bankda ehtiyatların yerləşdirilməsinə məhdudiyyətlər qoyulur – qiymətli kağızların ümumi dəyəri, nizamnamə kapitalında paya sahiblik hüququ, bank depozitləri üzrə vəsaitlər, o cümlədən depozit sertifikatları ilə təsdiq edilmiş hesablar bir bankın ümumi fondlarının 15%-dən çox ola bilməz. Qeyd etmək

lazımdır ki, sığorta təşkilatlarının digər maliyyə resurslarının yerləşdirilməsi (nizamnamə kapitalı, mənfəət, mənfəətdən yaranan ehtiyatlar və s.) hazırda bankların və sığortaçıların qarşılıqlı sərmayə marağı sahəsində hələ də tam tənzimlənməmişdir.

Banklar və sığorta təşkilatları arasında əlaqələrin qurulmasının ən vacib şərtləri hüquqi və fiziki şəxslər üçün müvafiq ödəniş xidmətlərinin təşkilidir. Mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq hüquqi şəxslər arasında hesablaşmalar, eləcə də fiziki şəxslərin iştirakı ilə hesablaşmalar həm pul, həm də nağdsız qaydada həyata keçirilə bilər. Eyni zamanda, bir çox nağdsız hesablaşmaların təşkili funksiyası da banka həvalə olunur. Bundan əlavə, hüquqi şəxslər, o cümlədən sığorta təşkilatlarının pul vəsaitlərinin daxilolmaları, təchizatçılarla hesablaşmalar, vergilər üzrə büdcəyə ödəmələr, əmək haqqının ödənməsi, büdcədən kənar vəsaitlərin ayrılması, sığorta şirkətlərinin çoxsaylı müştəriləri ilə hesablaşma-kassa xidməti – bütün bunların hamısı son nəticədə bank ehtiyatlarının artmasına öz töhfəsini vermiş olur. Eyni zamanda hesablaşma-kassa xidmətləri sığortaçının müştəriləri, eləcə də digər müştərilər ilə bank arasındakı müştərək faydalı əlaqələr, bank müəssisələrin likvidliyinin təminatçısına çevrilmiş olur.

Bankların və sığorta təşkilatlarının fəaliyyətində ümumi olaraq hər iki tərəfdən əhəmiyyətli müştərilər mövcuddur. Banklar və sığortaçıları çox sayda hüquqi və fiziki şəxslərə müxtəlif maliyyə xidmətləri göstərirlər. Bankçılıq və sığorta məhsullarına zidd olmayan və onları tamamlayan sığorta və bank təşkilatlarının qarşılıqlı əlaqəsi müştərilərin mübadiləsini asanlaşdırır, həm də maliyyə vasitəçiliyinin rəqabət qabiliyyətini artırır. Sığorta şirkətləri tərəfdaşlıq bazasında öz sığorta məhsullarını təşviq etmək üçün banklardan istifadə etmək imkanına malikdirlər. Digər tərəfdən, sığorta təşkilatlarının da banklara yerləşdirdikləri vəsaitlərlə bank xidmətləri və məhsullarının təşviq etmək imkanı vardır.

Qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın təsiri altında maliyyə vasitəçiləri filial şəbəkəsindən istifadə edərək genişlənir. Bankçılıq və sığorta işinin təşkilinin ümumi prinsipi ərazi təşkilati prinsipidir, yəni filial və nümayəndəlik açmaqla geniş ərazidə biznesin təşkili mümkündür. Qarşı tərəflərin maddi bazasının və kədr ehtiyatlarının birgə istifadəsi bir tərəfdən maliyyə vasitəçilərə və onların müştəri bazasını

genişləndirməyə imkan verirsə və digər tərəfdən banklar və sığorta şirkətlərinin filial şəbəkəsini inkişaf etdirmək üçün xərclərini azaltmaq, bununla da bank və sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyini yüksəltmək imkanı yaradır.

Sığorta fəaliyyəti üçün bank xidmətləri böyük müştəri bazası, sığorta növlərinin müxtəlif formaları, pullu xidmətlər, birdəfəlik və dövrü sığorta haqları və ödənişləri, sığorta ödənişlərinin müxtəlif formalarını reallaşdırmağa şərait yaradır və sığorta fəaliyyətinə bank dəstəyi kimi çıxış edir. Eyni zamanda, xarici və yerli təcrübə ilə təsdiqlənən funksional ixtisaslaşmış **bankinsurance** tərəfindən kifayət qədər peşəkarlıq, qabiliyyət və bank xidmətlərinin yüksək keyfiyyəti təmin edilir. Təcrübə göstərir ki, bank qanunvericiliyi və sığortaçının banklar arasındakı münasibətləri bəzən kəskin rəqabət formaları əldə edə bilər, çünki əksər milli qanunvericilik banklara bank əməliyyatları aparmaq üçün həyat sığortası, əmlak sığortası və sair sığorta əməliyyatları aparmağa icazə verir. Sığortaçılara isə müştərilərə kreditlər vermək imkanını dəstəkləyir.

Bankların və sığorta təşkilatlarının fəaliyyət növlərinin icazə verilən həmahəngliyi maliyyə qurumlarının bir sistemə – maliyyə vasitəçiliyinə, eləcə də sığortanın və bank fəaliyyətinin funksional yaxınlığı ilə izah oluna bilər.

Sığorta təşkilatlarının və bankların qarşılıqlı münasibətlərinin oturuşmuş əsasları onların fəaliyyəti, inkişafı və qarşılıqlı tarixi ilə təsdiqlənir.

İlk sığorta müqavilələri sığortanın risk funksiyası ilə bağlı idi. İlk banklar riskli ödənişlərdə vasitəçiliyi təmin edirdilər. Müəssisələr və əhəlinin sərbəst fondlarının kapitallaşdırılmasını təmin edən maliyyə vasitəçilərəni sığortaçıların və bank strukturlarının cəlb edilməsi 17-ci əsrdə Avropada kapitalist münasibətlərin formalaşması dövrü ilə bağlıdır. Bu dövrdə bankların və sığorta şirkətlərinin böyük miqyaslı canlanması müşahidə edildi. Bütün bunlar onu göstərir ki, bankların və sığorta şirkətlərinin aralıq maliyyə qurumları kimi sıx əlaqəli formada böyüməsi əmtəə istehsalının inkişafının erkən mərhələlərində və kapitalist münasibətlərinin formalaşması və inkişaf dövründə əmtəə-pul münasibətlərinin genişlənməsinin nəzəri fundamental əsaslarını yaratmışdır.

Kapitalist idarəetmə formasından, sənaye inqilabından, ticarətdən, xüsusilə də beynəlxalq ticarətdən keçərək müasir qlobal maliyyələşmənin inkişaf etdirilməsi zərurəti müvafiq sığorta təminatına ehtiyac yaratdı. Nəticədə uzun müddət ərzində kredit və sığorta yaxın əlaqələrdə inkişaf etməli oldu. Borcalanın borc verən şəxsin kreditinin təhlükəsizliyinə zəmanət veriməsi tələbatı peşəkar sığortaçıların xüsusi qrupunun kreditorların sırasından ayrılmasına gətirib çıxardı.

Günümüzdə mövcud olan banklar və sığorta təşkilatları arasında müasir münasibətlər XX əsrin əvvəllərində ABŞ və Böyük Britaniyada – xüsusi inkişaf etmiş ölkələrdə yaranmağa başlamışdır. İlk bank sığortası müqaviləsi 1911-ci ildə ABŞ-da bağlanmışdır. Böyük Depressiya dövründə Birləşmiş Ştatlarda bank depozitlərinin ümumi federal sığortası sistemi yaradıldı. Bu cür bənzər sistemlər 70-80-ci illərdə Avropada, Kanada, Yaponiya və digər ölkələrdə də yaradılmışdır. Müharibədən sonrakı dövrdə kreditlərin sığortası əsasən inkişaf etmiş ölkələrdə geniş tətbiq edilmiş, borcalanın ölümü halında kreditlər üzrə banklar, maliyyə şirkətləri, kommersiya şirkətləri və digər böyük kreditorlar üçün təminatlar verilmişdir. Müharibədən sonrakı dövrdə onun artımı beynəlxalq ticarətin sürətli inkişafı ilə bağlıdır. Bu istiqamətli sığortanın ABŞ-da və Böyük Britaniyada xüsusi inkişafı olmuşdur. İxrac kreditlərinin sığortası Birinci Dünya müharibəsindən sonra Avropada və ABŞ-da geniş vüsət almışdır. Bu hər şeydən əvvəl 50-70-ci illərdə xarici iqtisadi fəaliyyətin aktivləşməsi ilə bağlı olmuşdur.

Müasir dövrdə də banklar və sığorta şirkətləri arasında qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq bankların əməliyyat ofisləri və nümayəndəlikləri vasitəsilə sığorta siyasətinin yeridilməsinin təşkilində müşahidə olunur. Xüsusilə 1970-ci illərdə bu münasibətin Avropada və ABŞ-da intensiv inkişafı olmuşdu. Sığorta təşkilatlarının və bankların əməkdaşlığı ilə yanaşı, bəzi ölkələrdə milli qanunvericiliyə görə banklara bank əməliyyatları aparmaq üçün sığorta şirkətləri arasında müştərilər uğrunda sərt rəqabət mövcuddur. Sığorta ilə yanaşı, maliyyə konqlomeratları olan dünyanın ən böyük sığorta şirkətləri kreditlərin verilməsi uğrunda öz müştəriləri üçün sığortra xidmətləri təşkil etməyə çalışırlar. İqtisadi inkişaf etmiş ölkələrdə qeyd olunan proseslərlə yanaşı, bankların və sığorta şirkətlərinin inteqrasiyası da müşahidə

olunur. Bankçılıq və sığorta kapitalının inteqrasiyasının səbəbləri arasında, bank xidmətləri və sığorta xidmətlərinin qovuşduğu çevik maliyyə bazarlarının yaranmasını, koordinasiya edilmiş meqo maliyyə axınlarının formalaşmasını da göstərə bilərik.

2.2. Bank fəaliyyətinin sığortalanması aspektlərinin iqtisadi-hüquqi tənzimlənməsi

Ümumilikdə bank və sığorta fəaliyyəti hüquqi və iqtisadi müstəvidə mütləq tənzimlənməlidir. Tənzimləmə alətləri içərisində hər bir ölkənin milli qanunvericilik bazası və onun dövrün tələblərinə uyğun olaraq daim təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Digər tərəfdən, çevik qanunvericilik bazası bank və sığorta sisteminin ahəngdar iş şəraitini formalaşdıran amillərdən biridir. Bu baxımdan bank qanunvericiliyi bank-kredit sisteminin əsas tərkib hissəsi hesab edilir. Nəzərə alsaq ki, hər bir müstəqil maliyyə sferasının özünəməxsus spesifik qanunlar toplusu vardır, onda onun ayrı-ayrılıqda izahının verilməsi daha məqbul hesab oluna bilər.

Ölkəmizdə kredit təşkilatlarının fəaliyyəti AR Konstitusiyası, «Banklar haqqında» AR Qanunu, AR Mülki Məcəlləsi, AR «Mərkəzi bankı haqqında», «Bank olmayan kredit təşkilatları» və «Kredit İttifaqları» haqqında AR qanunları, respublikanın digər normativ-hüquqi aktları, Mərkəzi Bankın müvafiq normativ xarakterli sənədləri, habelə ölkəmizin tərəfdar olduğu beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənilir. Hal-hazırda ölkəmizin bank sisteminin tənzimlənməsində aşağıdakı qanunlardan istifadə olunur:

1. 30.03.2004-cü il tarixli «Banklar haqqında» respublika qanunu və ona edilmiş 04.03.2005-ci il, 06.03.2007-ci il, 17.04.2007-ci il, 19.10.2007-ci il, 02.10.2008-ci il, 26.05.2009-cu il, 30.06.2009-cu il, 05.03.2010-cu il, 30.09.2010-cu il, 17.05.2011-ci il, 21.06.2013-cü il, 20.06.2014-cü il, 28.10.2014-cü il, 06.10.2015-ci il və 04.03.2016-cı il tarixli dəyişikliklər;

2. 22.12.2004-cü il tarixli «AR Mərkəzi Bankı haqqına» AR Qanunu və ona edilmiş 21.10.2005-ci il tarixli, 17.04.2007-ci il tarixli, 9.10.2007-ci il tarixli, 06.11.2007-ci il tarixli, 26.05.2009-cu il tarixli, 19.06.2009-cu il tarixli, 30.06.2009-cu il tarixli, 30.09.2010-cu il tarixli, 24.06.2011-ci il tarixli, 28.10.2014-cü il tarixli, 15.05.2015-ci il tarixli, 20.10.2015-ci il tarixli və 04.03.2016-cı il tarixli dəyişikliklər;

3. 25.12.2009-cu il tarixli «Bank olmayan kredit təşkilatları» haqqında AR Qanunu və ona edilmiş 04.03.2016-cı il tarixli dəyişikliklər;

4. 02.05.2000-ci il tarixli «Kredit İttifaqları» haqqında AR Qanunu və ona edilmiş 23.11.2001-ci il, 30.09.2010-cu il və 04.03.2016-cı il tarixli dəyişikliklər;

5. 29.12.2006-cı il tarixli «Əmanətlərin sığortalanması» haqqında AR Qanunu və ona edilmiş 08.05.2009-cu il və 30.06.2009-cu il tarixli dəyişikliklər;

6. 21.10.1994-cü il tarixli «Valyuta tənzimi» haqqında AR Qanunu və ona edilmiş 27.11.2001-ci il tarixli, 30.04.2002-ci il tarixli, 03.03.2006-cı il tarixli, 17.04.2007-ci il tarixli, 07.12.2007-ci il tarixli, 30.06.2009-cu il tarixli və 04.03.2016-cı il tarixli dəyişikliklər;

7. 29.06.2004-cü il tarixli «Poçt haqqında» AR Qanunu və ona edilmiş 01.05.2007-ci il tarixli, 02.10.2008-ci il, 30.06.2009-cu il, 05.03.2010-cu il, 30.09.2014-cü il və 04.03.2016-cı il tarixli dəyişikliklər;

8. 15.04.2005-ci il tarixli «İpoteka haqqında» AR Qanunu və ona edilmiş 17.04.2007-ci il tarixli, 09.10.2007-ci il və 01.04.2008-ci il tarixli dəyişikliklər;

9. 09.03.2004-cü il tarixində qəbul edilmiş «Elektron imza və elektron sənəd» haqqında AR Qanunu.

Mərkəzi Bank onun səlahiyyətlərinə aid olunmuş məsələlər üzrə bütün banklar, bank statusu olmayan kredit təşkilatları, eyni zamanda digər şəxslər üçün icbari normativ xarakterli aktları sərbəst şəkildə qəbul edir və bütün bank sistemini tənzimləyir.

Bank fəaliyyəti üzrə qanunlar ölkəmizdə bank sisteminin hüquqi-iqtisadi bazasının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, iqtisadiyyatda bank məhsulları və xidmətlərinin rolunun yüksəldilməsi, bank əmanətçilərinin və kreditorlarının tam müdafiəsinin gücləndirilməsi və bütöv olaraq bank sisteminin stabil və təhlükəsiz inkişafının təmin edilməsi məramı bankların təşkili, idarədilməsi, fəaliyyətinin cari tənzimlənməsi və ləğv olunması prinsiplərini, qaydalarını və normativlərini müəyyən edir. Bank olmayan kredit təşkilatları üzrə qanunvericilik bazası isə hüquqi və fiziki şəxslərin pul resurslarına olan ehtiyaclarının dolğun ödənilməsi, çeşidli maliyyə xidmətlərindən yararlanması üçün əlverişli şəraitin formalaşdırılması məqsədilə bank olmayan kredit təsisatlarının yaradılması, idarə edilməsi və fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi məsələlərini müəyyən edir.

Nəticə etibarilə əgər belə mükəmməl qanunvericilik bazası yaradılmazsa, onda bank əməliyyatlarının sığortalanması prosedurlarının optimal baza prinsipləri də formalaşa bilməz. Biz bunun müsbət əlamətlərini müasir Avropa və ABŞ-ın bank praktikasında, onların bankoinsurance əməliyyatlarında daha əyani şəkildə müşahidə edə bilirik.

Bank sferasında olduğu kimi sığorta sistemində də tənzimləmə müvafiq qanunvericilik bazası əsasında aparılır. Sığorta sahəsindəki münasibətlər Sığorta haqqında AR Qanunu, respublikanın digər normativ-hüquqi aktları, beynəlxalq sazişləri və habelə, Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının normativ-hüquqi sənədləri ilə tənzimlənir. Sığorta fəaliyyəti haqqında AR Qanunu sığorta sferasının inkişaf etdirilməsinə və etibarlı formada həyata keçirilməsinə, sığortalıların müvafiq hüquq və mənafeələrinin təminatına yönəldilir. Bu qanun sığortaçıların maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsini, sığorta seqmentində fiziki və hüquqi şəxslərin fəaliyyət göstərmələrini tənzimləyir, sığorta sistemində dövlətin səlahiyyətlərini müəyyən edir.

Qanunla sığorta şirkətlərinin fəaliyyət prinsipləri sığorta bazarının iştirakçılarının fəaliyyətinin prinsipal əsasları, sığorta sazişlərinin bağlanması, müqavilədən irəli gələn məsələlərin tənzimlənməsi qaydaları, sığortaçı və sığortalının hüquq və vəzifələri, sığorta şirkətinin maliyyə sabitliyinin əsasları, bundan əlavə sığorta işinə dövlət nəzarətinin forma və üsulları maliyyələşdirilmişdir.

Sığorta sazişlərindən irəli gələn məsələlərin tənzimlənməsi üçün həmçinin AR Mülki Məcəlləsinin 50-ci (Sığorta bölməsi) fəslində geniş müddəalar nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə qanunvericiliyə görə, sığortanın zəruri hesab edilən bir sıra növləri məcburi qaydada tətbiq edilə bilər və bu cür icbari sığorta növlərinin aparılması ölkənin müvafiq icbari sığorta qanunları külliyyatı ilə nəzərdə tutulmuşdur. İcbari sığorta sazişlərindən irəli gələn məsələlər müvafiq icbari sığortalar qanunları ilə tənzimlənir. İndi Azərbaycanda aşağıdakı qanunlar üzrə icbari qaydada ona yaxın sığorta növü həyata keçirilir. Bunlara misal olaraq, Azərbaycan Respublikası Milli Məclis üzvlərinin sığortası haqqında, nəqliyyat sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında, Hərbi qulluqçuların dövlət icbari sığortası haqqında, Hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin icbari şəxsi sığortası haqqında, İcbari ekoloji sığorta haqqında, Dövlət qulluqçularının sığortası haqqında, Sərnişinlərin icbari sığortası haqqında, Yanğından icbari sığorta haqqında, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlarda işləyən diplomatik nümayəndəliklərində

qulluq edən şəxslərin sığortası haqqında Azərbaycan Respublikası qanunlarını göstərə bilərik.

Sığorta münasibətlərinin hüquq-təşkilati tənzimlənməsi sığortada iştirak edən bütün tərəflərin hüquq və vəzifələrini birləşdirir. Sığortanın təşkili ilə bağlı olan hüquq münasibətləri 2 qrupa bölmək olar; *birinci*, sığorta fondunun formalaşması və istifadəsini tənzimləyən hüquqi münasibətlər və *ikincisi*, sığorta sisteminin təşkili, yəni sığortaçıların fəaliyyəti, onların banklarla, kredit təşkilatları ilə dövlət idarəetmə strukturları ilə meydana çıxan hüquqi münasibətləri aid edilir. Hər iki hüquqi münasibətlər sistemi qanunvericilik və sair hüquqi aktlarla tənzimlənir. Qeyd edək ki, birinci qrup münasibətlər mülki hüququn sahələrini, digər qrup hüquqi münasibətlər isə dövlət, inzibati, maliyyə, prosessual və digər hüquq bölmələrini əhatə edir.

Sığorta qanunvericiliyində ən önəmli sahələrdən biri onun bank sferası ilə qarşılıqlı əlaqələrini formalaşdıran münasibətlər sistemidir. Qərb bazarlarında bu əlaqələrin müfəssəl formaları tətbiq olunduğu halda MDB məkanında, o cümlədən, Azərbaycanda bu münasibətlər hələ ki, inkişaf etmə mərhələsindədir.

Bank əməliyyatlarının riskli mahiyyəti onu praktiki baxımdan daim sığorta ilə yaxınlaşdırır. Bankın sığortaya yaxınlığı meylləri, onun bir kommertiya qurumu kimi fəaliyyət prinsiplərindən qaynaqlanır. Belə ki, bank, hər hansı bir kommertiya təşkilati kimi, fəaliyyətinin sabitliyini və etibarlılığını təmin edən və fəaliyyətini genişləndirmək üçün mənfəət əldə etmək məqsədi daşıyır. Bununla yanaşı, bankın maksimum mənfəət əldə etməsinə yönəldilməsi bir idarəetmə sisteminin olmadığı təqdirdə əhəmiyyətli itkilərə səbəb ola biləcək hər cür risklər də qaçılmazdır. Risk istənilən hər hansı bir əməliyyatda mövcuddur, lakin müxtəlif dərəcədə təsir edər və fərqli şəkildə kompensasiya edilə bilər. Risklərin bütün növləri bir-birilə əlaqələndirilir və bankın fəaliyyətinə ümumi təsir göstərir. Buna görə, fəaliyyətinin strategiyasını müəyyən edən hər hansı bir bank, bir tərəfdən mənfəət əldə etmək məqsədi daşıyan bir əməliyyat sistemi təşkil edir və digər tərəfdən fəaliyyətində itkilərin qarşısını almaq imkanlarını mümkün qədər nəzərə alır.

Beləliklə, nəzəri və praktiki tənzimlənmə baxımından bank üçün ümumi riskdən qaçınmaq deyil, onu idarə etmək və onun təsirini idarə etmək qabiliyyəti vacibdir.

Risqləri idarə etmək üçün ən təsirli yollardan biri sığorta hesab edilir. Bank risklərinin sığortalanması bankın pul vəsaitlərinin hərəkətini sabitləşdirmək, qeyri-müəyyənlik səviyyəsini azaltmaq və əlverişsiz bir hadisə baş verdiyi halda itkilərin minimuma endirilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Bank risklərinin sığortası bankın kapitalını böyük zərərlərdən qoruyan ən təsirli vasitələrdən biridir. Dünyanın ilk bank sığorta polisləri ABŞ-da 1911-ci ildə buraxılmış və bank sistemində dünyanın bir çox ölkələrində sığorta risklərinin idarəedilməsində tətbiq edilmişdir. Xarici ölkələrdə risklərin bank sığortasının tətbiqi Bankers Bond Insurance (V.V.V.) adlandırılır. Dünya şöhrətli Lloyd Corporation bu sistemdən daha geniş yararlanmışdır. MDB təcrübəsində, məsələn Rusiya bankları tədricən öz əməliyyatlarında bank risklərinin sığortasını geniş tətbiq edirlər. Rusiyada məsələnin aktuallığı, mövcud iqtisadi şəraitdə maliyyə və kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin getdikcə daha mürəkkəb və çoxcəhətli olmasına səbəb olur ki, bu da öz növbəsində bankların etibarlılığına olan tələbləri artırmaqdadır. Nəticə etibarilə, Rusiyada bu mexanizmin tətbiqi böyük potensiala malikdir. «Ekspert RA» məlumatlarına əsasən, 2013-cü ildə bank risklərinin sığortalanması bank sığortasının ümumi strukturunda yalnız 4% təşkil etmişdir (28. s. 50). Azərbaycanda isə 2016-cı ilin məlumatlarına əsasən, əgər toplanmış sığorta mükafatlarının həcmi 486 mln.manata bərabər olmuşdursa, bunun cəmi 21325 manatı kredit sığortasının payına düşmüşdür.

Bu problemlərdən biri kredit təşkilatlarının sığorta şirkətlərinə olan etibarının aşağı səviyyədə olmasıdır. İqtisadiyyatın müasir şəraitində banklar sığorta şirkətlərinin seçilməsinə daha çox diqqət ayırmağa məcburdurlar. Buna görə də hər bir sığortaçı bankın tərəfdaşı ola bilməz. Hal-hazırda təcrübə göstərir ki, yalnız maliyyə sabitliyinə malik olan şirkətlər bankların akkreditasiyasından keçə bilərlər. Qarşılıqlı faydalı əlaqə qarşılıqlı iqtisadi etibar və inam şəraitində formalaşa bilər.

Sığorta şirkətinin maliyyə sabitliyi məsələsi günümüzdə də olduqca aktualdır. Çünki sığortaçının ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməməsi nəticədə, sığortalılara qarşı öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi və digər pozuntularla müşahidə oluna bilər. Sığorta şirkətinin maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi, həm də müvafiq məlumatların

etibarlılığı dərəcəsiindən birbaşa asılıdır ki, bu da bankların sığorta şirkətlərinə olan inamının daha da artırılmasında müstəsna əhəmiyyət daşıyır.

Qarşılıqlı əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsində digər bir problem hazırda sığorta bazarının bank bazarından daha az inkişaf etməsidir. Əksər hallarda böyük bankların aktivləri sığorta şirkətlərinin aktivlərindən 10 dəfələrlə çoxdur. Bu fakt artıq onu sübut edir ki, sığortaçılar normal həcmli bankların sığorta risklərini tam əhatə edə bilmirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, sığortaçılar ümumi sığorta şərtləri daxilində bank riskləri üzrə sığorta müqavilələri bağlayırlar. Təcrübədə sığorta şirkətlərinin əksəriyyəti bank risklərini sığortalamaq adı ilə tamamilə fərqli əməliyyatlar həyata keçirir və bu bank risklərini sığortalamağa fərdi yanaşma olmadığını göstərir. Nəhayət, bank təcrübəsində sığortalananın çatışmayan cəhətlərindən biri də bank üçün əlavə xərclərin artması ilə ifadə olunan sığorta məhsullarının yüksək qiymətidir. Buna baxmayaraq, bank risklərinin sığortalınması bir sıra üstünlüklərə malikdir.

Birincisi, sığorta tətbiq olunduqda, sığortalınmış risk hadisələrinin baş verməsi səbəbindən ehtimal olunan zərərlər üçün ehtiyat yaratmaq lazım deyil. Bu kredit portfelinin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq, eləcə də müştərilərə daha əlverişli şərtlərlə kredit etmək imkanı verir. Bu isə öz növbəsində, müştəri bazasını genişləndirməyə şərait yaratmış olur.

İkincisi, indiki dövrdə banklar daxili risklərin idarə edilməsi ilə bağlı xərclərin azaldılmasına, habelə onların əməliyyat həcmi artırmağa qadirdirlər. Mühüm bir faktdır ki, sığorta müqaviləsinin mövcudluğu bankların imicini artırır, müştərilərin cəlb edilməsinə və əlavə investisiyaların yaradılmasına kömək edir. Nəticə etibarilə iflas riskini azaldır (25.s.17).

Yuxarıda qeyd olunanlara əsasən qeyd etmək olar ki, müasir şəraitdə bank risklərinin sığortası olduqca perspektivli bir istiqamətdir, lakin bu prosesi təkmilləşdirmək və çevik tətbiq etmək üçün şərtləri optimallaşdırmaq lazımdır. Beləliklə, bu gün bank risklərinin sığortalınması üçün tənzimləyici vahid tələblər sistemi hazırlamaq, sığorta şirkətlərinin məsuliyyət, bankların isə öz xidmətlərinə olan maraq səviyyəsini artırmaqla bank risklərinin dövlət səviyyəsində tənzimlənməsi mexanizmini canlandırmaq lazımdır.

Bank əməliyyatlarının sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsinin digər bir üsulu bankların risklərin idarə edilməsinə inteqrasiya edilmiş yanaşmanın tətbiqi ilə bağlıdır. Bu da bankların risklərin idarə edilməsinə olan ehtiyacının əsas vəzifələrdən

biri olduğunu bir daha təsdiqləyir. Banklar üçün risklərin sığortalanmasının cəlbediciliyini təmin etmək üçün sığorta şirkətləri də tədbirlər görməlidirlər. Bu cür tədbirlər özündə bankın əsas maraqlarının sığortalanmasının bütün cəhətlərini əks etdirən xüsusi sığorta qaydalarının inkişaf etdirilməsini ehtiva edə bilər. Həmçinin, sığorta şirkətinin əsas üstünlüyü xarici sığorta şirkəti ilə təkrar sığorta müqaviləsinin bağlanması imkanının olmasıdır ki, bu da öz növbəsində bankın sığortalıya olan etimad səviyyəsini artıracaqdır. Bundan əlavə, bank risklərinin sığortası prosesini optimallaşdırmaq üçün sığorta şirkətləri və banklar arasında elektron əlaqə mənbəyinin yaradılmasıdır. İşlədiyi sığorta şirkətlərinin bütün təklifləri təqdim edilməlidir ki, bu da sığortalıya tələb olunan xidmət növünün bütün spektrini və xərclərini, habelə onun tələblərinə cavab verən sığorta şirkətlərinin siyahısını əldə etməyə imkan versin. Deməli, bank riskinin sığortası kredit təşkilatlarının maliyyə sabitliyinin səviyyəsini artırmalı, sığortaçılarla banklar arasında səmərəli əməkdaşlığı təmin etməli və nəticə etibarlı ilə ölkənin bank sisteminin sağlam inkişafına kömək etməlidir.

Sığorta şirkətləri ilə bank strukturlarının əlaqələrinin normativ-hüquqi tənzimlənməsi obyektləri kimi ilk növbədə bank sferasında tətbiq olunan sığorta növləri çıxış edirlər. Burada aşağıdakılar qeyd olunmalıdır:

- bank qiymətliyələrinin və sair əmlakın sığortası;
- bankların kompyuter təminatı proqramlarının sığortalanması;
- bank fəaliyyətində tətbiq olunan plastik kartların sığortası;
- kreditlərin sığortalanması (borclunun həyat sığortası da daxil olmaqla);
- bank depozitlərinin sığortalanması və s.

Sözsüz ki, bank əməliyyatlarının sığortalanması sistemində kredit risklərinin sığortası önəmli rol oynayır. Lakin problemlı kreditlərin həcmının artdığı bir durumda onun perspektivlərindən danışmaq çox çətindir.

Ölkəmizdə perspektivli bank sığortası sahələrindən biri də ipoteka kreditlərinin sığortalanmasıdır. Belə ki, ipoteka kreditlərinin genişlənməsi banklarla sığorta şirkətləri arasında faydalı əməkdaşlıq perspektivlərini gündəmə gətirmişdir. Bu zaman ipoteka predmeti olan həm mənzilin, həm əmlak maraqlarının, həm də müştərinin həyatını sığortalanması imkanları yaranır.

Nəhayət, perspektivli və zəruri məsələlərdən biri də əmanətlərin sığortalanması sistemidir ki, bu sahədə son dövrlər ölkəmizdə müəyyən uğurlar əldə olunmuşdur. Dünyanın əksər ölkələrində depozit sığortası maliyyə investisiyalarının kommersiya risklərindən sığortalanmasının xüsusi növü kimi çıxış edir. Bu barədə dissertasiya işinin III fəslində daha geniş məlumat verilir.

2.3. Bank əməliyyatlarının sığortalanmasının təşkili

Aparılan təhlillər göstərir ki, ölkəmizdə ən iri bankların aktivləri ən böyük sığorta şirkətlərinin aktivlərindən on dəfələrlə çoxdur. Bundan əlavə, əksər sığorta şirkətləri iqtisadi baxımdan bank risklərinin sığortası ilə məşğul olmağa hazır deyillər. Sığorta şirkətlərinin ümumi kapitalı 2016-cı ilə təxminən 375 mln.manat olduğu halda bankların məcmu nizamnamə kapitalı 2,9 mlrd.manatdan çox olmuşdur (bax cədvəl 2.5 və 2.6). Artıq bunun özü bank risklərinin sığorta mexanizmi vasitəsilə absorbsiya etmə imkanlarının məhdud olması fikrini əsaslandırır. Digər tərəfdən, maliyyə resurslarının həcmi baxımından banklar sığortaçılara «kiçik qardaşlar» kimi baxmağa başlamışlar. Bir müddət əvvəl bank sığortasının həcmi o qədər kiçik olmuşdur ki, bank risklərinin və onların müştərilərinin bank xidmətləri ilə bağlı risklərinin sığortası sığorta bazarının ciddi hadisəsi belə hesab edilməmişdir. Ancaq son zamanlarda bu segment nisbətən əhəmiyyətli artım templəri sərgilədi və maliyyə bazarının iştirakçıları və tədqiqatçılarının diqqətini cəlb etməyə başladı. Xüsusilə, 2005-2012-ci illərdəki iqtisadi yüksəliş bank kreditlərinin əsaslı şəkildə artmasına və bu da nəticə etibarilə sığortaçı ilə əlaqələrin genişlənməsinə gətirib çıxardı. Eyni zamanda, onların əməkdaşlıq sahələri genişlənməmiş və fiziki və hüquqi şəxslərə göstərilən maliyyə institutlarının xidmətlərinin keyfiyyəti artmışdır. Şanslılar əsasən istehlakçılar, eləcə də iş proseslərini müasir bazar meyllərinə uyğun olaraq yenidən qurmağı bacaran banklar və sığortaçılar olmuşlar. Bank risklərini sığorta şirkətlərində tənzimləməyi bacaran banklar, adətən yüksək risk-menecment fəaliyyətini uğurla tətbiq edən kredit təşkilatları olmuşlar.

Cədvəl 2.5.

Azərbaycanın maliyyə bazarında 2016-cı ildə fəaliyyət göstərən bankların nizamnamə kapitalının həcmi

Bank	Nizamnamə kapitalı (manat)
Beynəlxəq Bank	641 287 250
Paşa Bank	333 000 000

Xalq Bank	211 646 490
Kapital Bank	185 000 000
Nikoil Bank	184 500 000
Ekspressbank	137 257 000
Bank Silk Way	101 544 890
AccesBank	85 000 000
Unibank	70 565 232
AFB Bank	70 393 455
NBC Bank	64 000 000
ASB Bank	60 000 000
Bank Respublika	57 500 000
Turanbank	55 003 470
Muğanbank	65 000 000
Bank of Baku	52 870 000
Bank BTB	52 000 000
VTB Bank Azərbaycan	50 815 000
Caspian Development Bank	50 020 000
Ziraat Bankı	50 000 000
Bank Avrasiya	50 000 000
Azər Türk Bankı	50 000 000
Atabank	50 000 000
Rabitəbank	48 500 000
Yapı Kredi Bank Azərbaycan	46 810 700
Amrahbank	39 844 400

Mənbə: www.Fins.az

Nizamnamə kapitalının həcminə görə ilk yerləri Beynəlxalq Bank, Paşa Bank, Xalq Bank və digərləri tutmuşlar, Bank kapitalının təmərküzləşmə səviyyəsi, sözsüz ki, sığorta kapitalının təmərküzləşmə səviyyəsindən yüksək olmuşdur. Ölkənin sığorta bazarı üzrə aparılmış təhlil göstərir ki, bazarda fəaliyyət göstərən sığortaçıların məcmu nizamnamə kapitalı 2016-cı ilə 325, 848 mln.manatr təşkil etmişdir. Bazarda kapitallaşma miqyasına görə liderlik «Paşa Sığorta» sığorta şirkətinə (50 mln.AZN) məxsusdur. Təhlil nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, bazarda fəaliyyət göstərən ancaq 12 sığortaçının nizamnamə kapitalının məbləği 10-50 mln.man. arasında dəyişir. Yerdə qalan 10 sığortaçının isə kapitalı 10 mln.manatdan az olmuşdur.

Cədvəl 2.6.

Azərbaycanın sığorta bazarında 2016-cı ildə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalının həcmi

№	Sığorta şirkətləri	Nizamnamə kapitalı (mln.AZN)	Kapital üzrə bazar payı (%)
1	Paşa Sığorta	50,000	15,34
2	Paşa Həyat Sığorta	40,250	12,35
3	Xalq Sığorta	39,389	12,08
4	AzSığorta	20,300	6,22

5	AXA MBASK	19,734	6,05
6	İpək Yolu Sığorta	14,770	4,53
7	Meqa Sığorta	14,500	4,44
8	Qala Həyat Sığorta	12,870	3,94
9	AtaSığorta	12,400	3,80
10	Standart Insurance	11,000	3,37
11	Azərbaycan Sənaye Sığorta	11,000	3,37
12	A-Group	10,005	3,07
13	Rəvan Sığorta	8,971	2,75
14	Bakı Sığorta	8,900	2,73
15	Qala Sığorta	8,050	2,47
16	Cünay Sığorta	7,700	2,36
17	Azərsığorta	7,000	2,14
18	Başak-İnam	7,000	2,14
19	Atəşgah Həyat Sığorta	6,500	1,99
20	Naxçıvan Sığorta	5,500	1,68
21	Atəşgah Sığorta	5,009	1,53
22	Əmrah Sığorta	5,000	1,53
	Yekun	325,848	100%

Yuxarıda təhlil olunmuş cədvəl materialları əyani şəkildə sübut edir ki, ölkəmizin sığorta bazarının tutumu, ondan daha geniş tutumlu bir segmentin risklərinin tam təminatçısı ola bilməz. Maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsində də göstəriləyi kimi ölkəmizin maliyyə xidmətləri bazarının məcmu aktivlərinin təqribən 98%-i bank sektorunun payına düşdüyü halda, onun cəmi 2,3%-i sığorta sferasının payına düşmüşdür. Belə bir vəziyyətin aradan qaldırılması üçün 2020-ci ilədək hədəf prioritetlər müəyyən edilmiş və sığorta penetrasiyasının 1,4%-ədək yüksəldilməsi, 1600 yeni iş yerinin açılması və ÜDM-nin həcmnin 125 mln. manat sığorta mükafatları hesabına artırılması üçün konkret tədbirlər işlənilib hazırlanmışdır. Bank əməliyyatları üzrə risklərin idarə olunması üçün yeni sığorta məhsulları və xidmətlərinin işlənilib hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur (9. s.12). Ümumiyyətlə göstərək ki, kredit risklərinin sığortası iki istiqamətdə həyata keçirilir:

1. Kreditlərin sığortalanması;
2. Kredit müqaviləsi üzrə borcalanın öhdəlikləri yerinə yetirməməsi (icra edilməməsi) üçün məsuliyyət sığortası.

Kredit riskinin aradan qaldırılmasının əsas hədcinq metodundan əlavə: zəmanətlər üzrə kreditlərin sığortalanması habelə beynəlxalq kreditlərin sığortalanması (əsasən ixrac) sistemlərini də göstərə bilərik. Beynəlxalq kreditlərin sığortası kredit riskinin azaldılması və ya aradan qaldırılması üçün nəzərdə tutulan

əmlak sığortasının bir növüdür. Bu məhsul XIX əsrin əvvəllərində yaranmışdır. Birinci Dünya müharibəsindən sonra məhz bu cür profilli xüsusi sığorta şirkətləri yaranmağa başlamışdır. 1929-1933-cü illərdə dünya iqtisadi böhranı, kooperativ sığortanın təsirsiz olduğunu ortaya qoydu. İxracı stimullaşdırmaq və riskləri artırmaq tələbatı beynəlxalq kreditləşmə əməliyyatları, xüsusilə orta və uzun müddətli ixrac kreditləri üçün dövlət sığortasının inkişafına gətirib çıxardı.

Kredit riskinin sığortası, kreditin banka borcalan tərəfindən geri qaytarılmaması və vəsaitləri geri qaytarmaq mümkün olmadığı təqdirdə, sığorta şirkətləri tərəfindən banka kredit riski sığortası müqaviləsinə uyğun olaraq itkilərin ödənilməsini təmin edir. Bu sığortanın mahiyyəti, özünü onda ifadə edir ki, sığortaçı müəyyən bir haqq müqabilində ixracatçıların və ixracatçıların kreditorlarının kommersiya, siyasi, fəvqəladə hallar riskləri ilə bağlı zərərinin ödənilməsini öz öhdəsinə götürür.

Bankın kredit siyasəti mütləq şəkildə kredit risklərinin ehtimalını nəzərə almalı, onları baş verməzdən öncə bacarıqla idarə etməli, yəni kredit əməliyyatlarının mümkün mənfi nəticələrini minimuma endirilməsini təmin etməlidir. Eyni zamanda, bank aşağı risk səviyyəsi üçün az mənfəət, yüksək risk dərəcəsi üçün isə yüksək mənfəət normasını ehtiva edən bir diversifikasiya edilmiş investisiya siyasətini reallaşdıran investisiya çantasına da malik olmalıdır. Onun tənzimlənməsində isə sığorta mexanizmi özünəməxsus yer tutmalıdır.

Beləliklə, bankın əsas məqsədi «qızıl orta»ya nail olmaqdır. Kredit riskinin idarə edilməsinin əsas metodlarının kommunikasiyası və təhlili vasitəsilə həyata keçirilən bu siyasət, kredit riskinin düzgün idarə edilməsi yolu ilə risk dərəcəsi ilə kredit əməliyyatları üzrə qaytarma səviyyəsi arasında optimal nisbət, kreditlərin itirilməsi riskini azaltmaq üçün pratiki tədbirlərin səmərəliliyi deməkdir.

Göstərək ki, müxtəlif ölkələrdə kredit riskinin qiymətləndirilməsində istifadə edilən xüsusiyyətlər və onların nisbi çəkisi hər bir ölkənin iqtisadi şərtləri və milli xüsusiyyətləri baxımından fərqlənir. Məhz buna görə də, bu cür modeli avtomatik olaraq bir ölkədən digərinə ötürə bilməzsəniz, ən yaxşı halda, onun ayrı-ayrı cəhətlərindən faydalanmaq olar.

Digər tərəfdən, üstəlik bir bankdan digərinə skoring modelinin köçürülməsi hər bir bankın müştəri bazasının öz xüsusiyyətləri baxımından da yolverilməzdir. Onun unikalığı borcalanların kredit qabiliyyətliliyi, yaşayış yerlərinin xüsusiyyətlərini qiymətləndirilməsi metodikası, borcalanların kredit borclarının sektorun spesifikliyinin nəzərə alınması, həmçinin bankın öz növbəsində skoring sisteminin tərkibi və spesifikliyi və hətta Skoring sisteminin tətbiqi üzrə əsas üstünlüklərin inklyuzivliyi ilə bağlıdır. Bura ilk növbədə aşağıdakıları aid etmək olar:

- * Kredit vermək qərarının vaxtının azaldılması. Fərdi müştərilərə kredit verərkən sənədlərin axını minimuma endirərək ərizələrin emal sayının və sürətinin artması fərdi kreditləşmənin səmərəliliyini təmin etmək üçün ən vacib üsullardan biridir.

- * Müəyyən bir borcalanın risk səviyyəsinin effektiv qiymətləndirilməsi və daimi monitorinqi.

- * Kreditin verilməsi zamanı subyektiv amillərin təsirin azaldılması. Bankın bütün filial və şöbələrində kredit müfəttişləri tərəfindən ərizələrin qiymətləndirilməsində obyektivliyin təmin edilməsi.

- * Bankın şöbələri daxil olmaqla bütövlükdə fiziki şəxslər üzrə kredit portfelinin riskinin qiymətləndirilməsi və idarə olunması. Yeni kreditlərin parametrlərini, gəlirlilik səviyyəsini və kredit portfelinin riskini müəyyənləşdirərəkən uçot və nəzarət sisteminin effektivliyinin təmin olunması.

- * Bankın müxtəlif növ kredit məhsulları (borc kreditləri, kredit kartları, istehlak kreditləri, avtomobil kreditləri, ipoteka kreditləri) üçün borcalanların qiymətləndirilməsi zamanı vahid yanaşmanın həyata keçirilməsi. Bu differensial marketing siyasətinin optimallaşdırılmasının məhək daşı hesab edilir.

- * Kredit parametrlərini fərdi borcalanın tədiyyə qabiliyyətinə uyğunlaşdırmaq (kredit məhsulunun fərdiləşdirilməsi). Kredit məhsullarını, tərkibini və kredit alan şəxslərin optimal sayını fərdiləşdirməklə çevik marketing siyasətinin tətbiqi.

- * Bank işçilərinin sayının nisbətən azaldılması, aşağı və orta ixtisas səviyyəli kadrların istifadəsi yolu ilə qənaət rejiminin gücləndirilməsi.

- * Ərizə – bildirişlərin nəzərdən keçirilməsinin bütün addımlarının nəzarətdə saxlanması;

- * Qiymətləndirmə metodologiyasına mərkəzləşdirilmiş düzəlişlər etmək və bankın bütün filiallarında onların dərhal qüvvəyə minməsinə təmin etmək.

Vurğulayaq ki, daha təkmil metodikalara adətən kütləvi xidmət keyfiyyəti sərgiləyən və fiziki şəxslərin istehlak kreditləşməsində aktiv siyasət yürüdən banklarda müraciət edilir. Bu baxımdan kredit sığortalanmasının ən problemləli sahəsi istehlak kreditləri üzrə risklərin sığortalanmasıdır. Onlar bir çox sığorta şirkətləri üçün də mənfəətli hesab edilmir.

Ölkəmizin milli sığorta bazarında tətbiq edilən bank sığortaları, demək olar ki, məhz istehlak kreditləri risklərinin sığortalanması məhsullarından ibarətdir. Belə vəziyyət öz mahiyyəti etibarilə həm obyektiv, həm də subyektiv amillərlə bağlıdır.

Cədvəl 2.7.

Milli sığorta bazarında kreditlərin sığortalanması vəziyyəti

Sığorta sinifləri	2016		2017	
	Sığorta haqqı	Sığorta ödənişi	Sığorta haqqı	Sığorta ödənişi
Əmlak sığortası üzrə – cəmi o cümlədən:	111966,2	25457,4	101471,1	17829,2
- Əmlak sığortası	89671,1	24745,2	82741,0	15537,2
- mülki məsuliyyətin sığortalanması	22372,4	576,4	18727,4	2431,7
- kredit sığortası	21,325	56,047	0,02	0,00
- qarışıq maliyyə risklərinin sığortası	1,560	-	9,269	0,0

Mənbə: fimsa. Az.

Cədvəl məlumatlarından aydın şəkildə göründüyü kimi, əmlak sığortaları tərkibində kreditlərin sığortasının həcmi müqayisə edilməyən dərəcədə azdır. Məsələn, təkcə 2016-cı ildə əgər əmlak sığortası üzrə cəmi 111,9 mln.man.sığorta tədiyyəsi toplanmışdırsa, bunun cəmi 21325 manatı kredit sığortasının payına düşmüşdür.

Acınacaqlı vəziyyətin normallaşdırılması üçün xarici təcrübə səbirlə öyrənilməli və tətbiq edilməlidir. Məsələn xarici bazarlarda bank sığortasında skoring sistemi tətbiq olunur. Yəni fiziki şəxslərə verilən kreditlər üzrə risk səviyyələrinin qiymətləndirilməsi sistemi tətbiq olunur. Bu risklərə eyni zamanda anderaytinq riskləri, borcalanların dələduzluq riskləri də aid edilə bilər. Öz növbəsində, ipoteka kreditləri üçün yalnız bank tərəfindən akkreditə olunmuş sığortaçılar üzrə icbari sığortanın tətbiqi olduqca vacibdir. Gələcək borcalana bir neçə akkreditə edilmiş sığorta şirkətləri üzrə seçim təklif olunur, ən pis halda isə o, hər hansı bir sığorta müqaviləsi bağlamağa borcludur. Sığorta şirkətləri tərəfindən bankların seçilməsi üçün dəqiq parametrlərin olmaması bazarda rəqabəti azaldaraq sığorta şirkətlərinin və bank müştərilərinin maraqlarını pozur. Buna baxmayaraq, sığorta şirkətlərinin bu xidmətləri yüksək artım potensialına malikdir, çünki kreditləşmə bank üçün əsas və ən gəlirli aktiv əməliyyatlar növüdür. Eyni zamanda, aktivlərin keyfiyyəti müxtəlif

biznes riskləri ilə sıx bağlıdır və bu risklərin bir qisminin sığortalıya ötürülməsi borcalanın daha yüksək səviyyədə etibarlılığını təmin edir və bank üçün kredit riskinin azaldılması və aktivlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaradır.

Beləliklə, xarici, o cümlədən, MDB məkanının ölkələrinin inkişaf səviyyəsi nəzərə alınarsa, onda ölkəmizin kredit sığortası hazırda formalaşma mərhələsindədir və müxtəlif növ bank və sığorta proqramlarının inkişafı və risklərin sığortalanması problemlərinin birgə həlli üçün bank və sığorta qurumları arasında daha sıx əməkdaşlıq tələb olunur.

Bu baxımdan, ölkəmizdə sığortadan imtina etməklə qənaət qazanmaq ehtimalı hələ uzun müddət davam edəcəkdir. Sığorta seqmentində bu vəziyyəti ancaq zərərlərin tənzimlənməsi vasitəsilə əldə edilə bilər. Şübhəsiz ki, bank tərəfindən tələb olunan risklərin minimum səviyyəsini ehtiva edən standartlaşdırılmış sığorta məhsulları tərəflərin maraqlarının həqiqətən etibarlı qorunmasını təmin edə bilmir. Ehtimal edilir ki, sığorta şirkətlərinə öz tələblərini yenidən qurmağa və banklarla bağlanacaq sığorta polislərinin həqiqətən də onların həlledici gələcəyinin tam təminatçısına çevirəcəkdir. Ekspertlərin proqnozuna görə bank sığortası bazarının artım proqnozu elə də yüksək deyildir. «Banksığorta» həcmnin azalması avtokreditləşmənin və ümumiyyətlə, istehlak kreditləşməsinin azalması ilə bağlıdır. Bank kanalları ilə daxil olan sığorta tədiyyələrinin dinamikası, əsasən köhnə müqavilələr hesabına təmin ediləcəkdir (17. s.28).

2018-ci ildə hökumətin və Mərkəzi Bankın verilə biləcək kreditlərin həcmi genişləndirməsi vəziyyəti nisbətən düzəltməyə imkan verməklə bazarda bəzi canlanma gözləntilərini reallaşdırıla bilər. İqtisadiyyatın inkişafı üçün müsbət bir ssenari əsasən dövlət bankları vasitəsilə görülməli bilər. Praktiki baxımdan bu siniflər üzrə sığorta təminatının həcmnin artması ancaq risklərin idarəedilməsi üzrə özünəməxsus müstəqil siyasəti olan iri müştərilərin istəyi ilə reallaşdırıla bilər. Hal-hazırda, təəssüf ki, sığorta bazarı bank bazarı ilə yüksək səviyyədə inteqrasiya sərgiləyə bilmir. Bankların və sığortaçıların gələcək əməkdaşlığı əsasən kreditlərin verilməsi üçün nəzərdə tutulan sığorta növlərinə aid olacaq. Bankların və sığortaçıların qarşılıqlı əlaqələrinin qərb tərəfdaşlarından fərqli olaraq MDB bazarları

hələ də strukturlaşma mərhələsindədir. Lakin bu istiqamətdə müsbət irəliləyişlərin müşahidə edilməsini də nəzərdən qaçırmamalıyıq.

Girov sığortasının əhatə dairəsinin genişlənməsi barədə danışmaq hələ ki çox çətinidir. Belə ki, bu siniflərdə sığorta şərtləri girov əmlakının riskinin mümkün qədər geniş yayılmasında maraqlı olan bank tərəfindən müəyyən edilir. Təqribi hesablamalara görə, korporativ ipotekaların sığortalanmasının yaxın 2-3 il ərzində 18-20% artımı gözlənilir.(41.s.3)Müxtəlif bank əmlakının sığortası üzrə nisbətən kiçik itkilər və bəzi sığortaçıların istənilən xərcləri risk altına alması ehtimalı ilə əlaqədar sığorta haqlarının dərəcələrinin daha da azalması gözlənilir.

Risqlərin tədricən artmasına və differensiallaşmasına baxmayaraq, əmlakın qorunması prosesinin sığortalanmasında xüsusi dəyişikliklər edilməməlidir. Bank risklərinin sığortalanmasında ədalətlik tariflərin hesablanmasında baza şərti kimi qəbul edilməlidir. Bir çox illərdə sığortaçı bu işdə səmimi olaraq qaldı və maliyyə böhranı bu düzgün siyasətin dəyişdirilməsinə əsas olmamalıdır. Bank riskinin sığortası istiqamətində kompleks sığorta növünə yəni Banker Blanket Bond (BBB) – sığorta məhsuluna milli sığorta bazarımızda artıq böyük ehtiyac vardır. MDB-də yalnız bir neçə böyük Rusiya bankı BBB siyasətinin sahibidir, ancaq Qərbi ölkələrinin təcrübəsi bu bazarın böyük potensiala malik olmasını təsdiq edir.

MDB sığorta məkanında son dövrlərdə maliyyə bazarları iştirakçıları müzakirə etdikləri mövzulardan biri də kobrendinq işidir. Bu anlayış altında, adətən bank və sığorta şirkətləri tərəfindən hər hansı bir birgə maliyyə məhsulunun yaradılması və onun inteqrə olunmuş marketinq tədbirləri yolu ilə ümumi satış kanalları vasitəsilə ilə reallaşdırılması başa düşülür. Burada qarşılıqlı yardım və brendlərin yeridilməsi də əhəmiyyətlidir. «Kobrendinq» termini özü iki brend sahibinin tərəfdaş fəaliyyətini ehtivar edir. İnkişaf etmiş maliyyə bazarlarında bank və sığorta şirkətinin ən etibarlı kobrendinqi bank plastik kartları ola bilər ki, burada da hər iki partnyorun loqotipləri öz əksini tapa bilər.

Hər hansı sahədəki kobrendinq birgə maliyyə məhsullarının tətbiqi və reklamın effektivliyini artırmaq yolu ilə satışları stimullaşdırır, təşviq edir və artırır. Lakin hələ ki, belə məhsullar nəinki respublikamızda, hətta MDB məkanında belə yox

səviyyəsindədir. Ancaq istənilən halda birgə fəaliyyətə əsas verən plastik kartların tətbiqi imkanları genişləndikcə buna şərait daha da yaxşılaşmış olur. Odur ki, kobredinq perspektivləri ölkəmizin beynəlxalq ödəniş sistemlərinə nə dərəcədə adaptasiya olunmasından da birbaşa asılı olacaqdır.

Bank kartı sahiblərinin sayının artması bankların plastik kartların fırladaçılıqdan qorunması və sahiblərinə yeni əlavə xidmətlərin göstərilməsinin potensial imkanları kimi baxılmalıdır.

Məsələn, Rusiyada kobredinqin sığorta ödənişlərinin verilməsi prosesinin optimallaşdırılması üçün sığortaçının plastik kartlardan istifadə elementləri daha geniş yayılmışdır. Belə praktikanı assurbankingə aid etmək olar, sonuncu isə özünü bank xidmətlərinin sığortaçının satış kanalları vasitəsilə reallaşdırılmasını ehtiva edir. «Assurbankig» proqramları çərçivəsində bəzi şirkətlərin öz müştərilərinə bank kreditləri məhsulları üzrə konsultasiyalar verməsi də həyata keçirilir. Kobredinqin əks sxemləri də tətbiq oluna bilər. Bu zaman məsələn bank kartına sığorta xidmətləri əlavə olunur: xaricə gedən vətəndaşlara avia reysin kecikməsi zamanı dəymiş zərərlə və yaxud plastik kartların itirilməsi və dələduzluq nəticəsində dəymiş zərərlər ödənilir. Qeyd edək ki, bank sığortası dünya bazarında banklar üçün standart məhsullardan biridir. Bu cür əhatə dairəsi adətən, məsələn, beynəlxalq bank kredit xətlərinin açılması və ya müxbir əlaqələrin qurulması zamanı standart şərtlərdən biri kimi irəli sürülür. Etiraf edək hazırda MDB və ölkə bazarında bank risklərinin sığortalanmasının mövcud durumu əhəmiyyətli dərəcədə Qərb bankları ilə əməkdaşlığın səmərəli inkişafına mane olur.

Banklarda belə sığorta siniflərinin geniş yayılması, maliyyə və kredit sisteminin müvafiq sektorunun etibarlılığı və sabitliyini artırmaqla yanaşı, ölkə bank sisteminin beynəlxalq səviyyədə inteqrasiya proseslərinə əhəmiyyətli təsir edəcəkdir. Perspektivini nəzərə alaraq, Qərb təcrübəsi əsasında plastik kartların sığortalanması üzrə məsələlərə müəyyən diqqət ayrılır. Nəzəri baxımdan plastik kartlar emitentlərinin sığortalanması nə ilə bağlıdır. Əvvəla, məlumdur ki, bu gün hər bir plastik kart sahibi səhv və zərərli niyyət qurbanı ola bilər. Dünyada son beş il ərzində plastik kartlarla olan cinayətlərin sayı altı dəfə artıb və plastik kartlar ilə

fırıldaqılıqdan zərərin miqdarı 500 milyon ABŞ dolları arasında qiymətləndirilir. Praktiki baxımdan bu sinifdə sığorta obyektı sığortalıya qanunvericiliyə zidd olmayan, onlara plastik kartların verilməsi prosesində mümkün itkilərlə bağlı əmlak maraqlarıdır. Sığorta hadisəsi aşağıdakı kartlardan istifadə prosesində sığortalıya dəymiş zərərlər aşkarlandıqda qəbul edilir. Bunlar aşağıdakılardır:

a) *Saxtalaşdırılmış plastik bank kartları*. Saxtalaşdırılmış kart maqnit xəttində yalan və ya səhv informasiya daşıyan plastik kartdır. Yalan informasiyaya aid edilə bilər:

* Sığortaçının sanksiyası və ya xəbəri olmadan kartın maqnit xəttinə yerləşdirilmiş informasiya;

* Sığortalının kartının maqnit xəttinə yerləşdirilmiş, lakin sonradan dəyişdirilmiş informasiya.

b) *Bilərəkdən əvəzlənmiş bank kartları*. Bilərəkdən əvəzlənmiş kart elə plastik kart hesab edilir ki, guya o həqiqətən sığortalı tərəfindən buraxılıb və onun bütün rekvizitlərini özündə daşıyır. Burada aşağıdakı hallar ola bilər:

* sığortalı həqiqətən bu kartın çap olunmasını sanksiyalaşdırmamışdır;

* lap əvvəldən lazımi keyfiyyət də buraxılmış kart sığortalıdan gizli şəkildə dələduzluq yolu ilə dəyişdirilmişdir.

c) *İtirilmiş və ya oğurlanmış plastik bank kartları*. Qaydalara görə sığorta hadisəsi baş verdikdə bankın faktiki zərərləri və əlavə xərcləri kompensasiya obyektinə çevrilir.

Zərərlərin kompensasiyası bankın maliyyə dayanıqlığına müsbət təsir göstərməklə yanaşı, onun riskləri absorbsiya etmə fəaliyyətinə müsbət təsir göstərmiş olur. Göstərək ki, bu Bazel-2 çərçivə şərtlərinə cavab verən şəraitin yaradılması deməkdir, deməli ölkəmizin bank sisteminin dayanıqlığının möhkəmləndirilməsində mühüm əhəmiyyət daşıdığı birmənalıdır.

Dünya iqtisadi məkanında gedən son proseslər maliyyə-kredit sektorunun iqtisadi artım üçün zəruriliyini bir daha təsdiq etmiş, prudensial nəzarət və tənzimləmə baxışını dəyişmişdir. Nəzarət və tənzimləmə sektorun bir tərəfdən stabilliyini və sistem risklərinin xeyli azaldılmasını, digər tərəfdən isə tam və səmərəli inkişafını dəstəkləməlidir. Bu istəklə 2018-ci ildən etibarən nəzarət və tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi işi intensivləşmiş, nəzarət üzrə alətlərin çeşidi genişlənmiş, habelə makropredensial nəzarət və tənzimləmənin əhəmiyyəti artmışdır(25.s 47).

Bank seqmentinin riskləri absorbsiyaetmə potensialının artırılması istiqamətində irəli atılan təşəbbüslərin əsas komponenti Bazel-III nəzarət-tənzimləmə çərçivəsidir. Bazel-III kapitalla olan tələbləri sərtləşdirmiş, likvidlik risklərinin idarə olunması üzrə yeni alətlər müəyyənləşdirmişdir. Habelə, sistem risklərinin idarə olunması təsirlərinin yumşaldılması məqsədilə kontrtsiklik vəsait bufurinin yaradılması və eyni zamanda sistem əhəmiyyətli banklar üzrə diferensial tənzilməmə tələbləri müəyyən edilmişdir. Maliyyə institutlarının sanasiyası prosesində dövlət vəsaitlərindən istifadənin aşağı enqdirilməsi məqsədilə maliyyə institutlarının restrukturizasiyası çərçivəsi formalaşdırılmış, daha səmərəli alətlərin tətbiqinə başlanılmışdır.

Maliyyə sferasına nəzarətin təşkilində konsolidasiya edilmiş riskəsaslı yanaşma prinsiplərinin geniş tətbiqi nəzərlə tutulur. Bu zaman nəzarət qurumları tərəfindən maliyyə-kredit institutlarının biznes modelləri və strategiyaları dərindən qiymətləndirilir və preventiv şəkildə nəzarət tədbirləri tətbiq olunur. Bankların tədiyyə qabiliyyətini itirməsinə görə bankın və səhmdarlarının şəxsi məsuliyyəti üzrə hüquqi əsasların formalaşdırılması genişləndirilir.

Maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsində (6 dekabr 2016-cı il tarixli Prezident fərmanı) nəzərdə tutulmuş bu dəyişiklər, sözsüz ki, öz növbəsində bank kreditlərinin sığortalanması seqmentinə də öz müsbət təsirini göstərəcəkdir. Onun mühüm məhsullarından biri olan bank kartlarının sığortalanması, o cümlədən rəqəmsal bankçılığın inkişafı da Strateji Yol Xəritəsində öz əksini tapmışdır. Lakin hal-hazırda, vurğulamalıyıq ki, nəinki ölkəmizdə, heç MDB məkanı milli sığorta bazarlarında, statistikaya görə, elə bir emitent bank yoxdur ki, bank kartlarının sığortalanmasını avtomatik qəbul etmiş olsun. Bütün bank kartlarının sığortalanması zamanı normal statistik məlumat bazasına malik olmaq lazımdır. Təcrübə göstərir ki, ümumi sığorta bəzən nə bank üçün, nə də sığorta şirkəti üçün əlverişli olmur. Sığorta tariflərində qənaət əldə etmək üçün kartların emitent bankı sığortaçıya keçmiş dövrlərdə dəymiş zərərləri azaltmaqla təqdim edir və mahiyyət etibarilə real rəqəmlər bank tərəfindən gizlədilir. Məsələn, fərz edək ki, emitent bank plastik kartlardan qeyri-qanuni hadisələrdən il ərzində hər 1000 karta 5000 man zərər görür. Başqa sözlə, hər bir karta orta hesabla 5 manat zərər dəyir.

Əgər bank kart üzrə risklərinin sığortalamaq istəyərsə və sığortaçıya bu risklər üzrə həqiqi informasiyanı ötürürsə, onda bu sığorta məhsulunun qiyməti hər plastik kart üzrə 6 manata bərabər olacaqdır. Normal məntiq 5 man-lıq zərəre görə, 6 manat sığorta tədiyyəsi ödəməyi absurd hesab edir. İl ərzində ehtimal olunan 5000 manatlıq zərəre görə faktiki 6000 manat sığorta tədiyyəsi ödənilməsi normal məntiqə sığmır. Sığorta baxımından sığorta əməliyyatları zərərli olmamalı, bank baxımından isə əlverişli olmalıdır. Əgər plan üzrə ehtimal olunan zərərlər az olacaqdırsa, emitent bank böyük səylə belə sığorta münasibətlərindən yayınmağa çalışacaqdır. Buradan belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, nə qədər ki, plastik bank kartları əməliyyatlarından dəymiş zərərlər üzrə normal bank statistikasına yoxdur, belə bir sığorta məhsulunun normal marketinqindən söhbət açmaq olmaz. Keyfiyyətli sığorta xidmətləri ucuz ola bilməz. Odur ki, bank sığorta əlaqələrinin optimalaşdırılması üçün qarşılıqlı etimad və güzəştlərə həmişə böyük ehtiyac olacaqdır.

Gələcəkdə maliyyə qurumlarının fırıldaqçılıqdan yaranan zərərlərin həcmi artması səbəbindən, banklar daha yüksək səviyyədə qorunan plastik kartların tətbiqini sınıddan keçirəcəklər. Bununla yanaşı, yeni növ fırıldaqların olmasına da şübhə yoxdur və bu qorunma sistemləri sözsüz ki, kifayət qədər təsirli olmayacaq və yenidən sığortaçıya müraciət etmək zərurəti emitent banklar qarşısında duracaqdır.

Qeyd edək ki, bank sığortası bazarı məzmunu baxımından xeyli konservativ bazardır. Beynəlxalq sığorta bazarlarında son 7-8 il ərzində praktiki olaraq bankların əməliyyat risklərinin sığortalanması üzrə cəmi bir məhsul sanksiyalaşdırılmamış ticarət sığortası – *inauthorized trading insurance* – tətbiq olunmuşdur. Bank işçilərinin məsuliyyət sığortası da son dövrlərdə nəzərə çarpan siniflərdən hesab edilməyə başlamışdır (17.s.44-45)

Aydındır ki, hər hansı bir bankın uğuru onun nüfuzundan asılıdır. Sığorta müqavilələrinin bağlanması banka zərərin minimuma endirilməsinə imkan yaradan etibarlı bir üsuldur, buna görə də arzuolunmaz təbliğatın qarşısını almaq və yaxşı nüfuza malik olmaq lazımdır. Bankçılıq sığortası dünyanın ən mürəkkəb sığorta növlərindən biri hesab olunur və burada bir maliyyə qurumunun bir sığorta şirkəti seçməsi, yüksək ixtisaslı sığorta brokeri olmadan mümkünsüzdür.

III FƏSİL AZƏRBAYCANDA ƏMANƏTLƏRİN SİĞORTALANMASI

SİSTEMİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ PERSPEKTİVLƏRİ

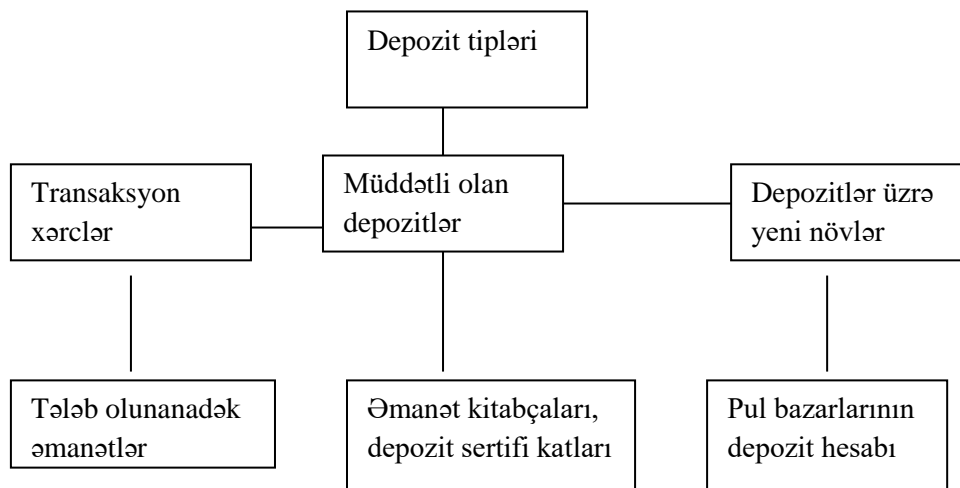
3.1. Müasir bank əmanətləri sisteminin təşkili istiqamətləri

Bank əməliyyatları içərisində cəlb edilmiş vəsaitlər üzrə əməliyyatlar özünəməxsusluğu ilə seçilir. Cəlb edilmiş vəsaitlər yəni öhdəliklər daxilində isə hüquqi və fiziki agentlərin depozitləri (əmanətləri) özünəməxsus mühüm yer tutur.

Depozitlər, yəni əmanətlər müştərilərin banklara qorunmaq üçün təqdim etdikləri pul vəsaitləridir ki, bundan da hesablaşmalar prosesində istifadə etmək və yaxud resusları geri almaq mümkündür.

Banklar tərəfindən icra olunan depozit xidmətlərin həcmi və miqyası daim artmaqda davam edir. Bu nöqteyi-nəzərdən ən vüsət almış xidmətlər üzərində qısaca dayanmaq məqsədə müvafiqdir. Bank depozitlərinin əsas tipləri aşağıdakı sxemdə öz konkret əksini tapmışdır.

Bank depozitləri üzrə tiplər Şəkil 3.1.

Praktiki baxımdan bir qayda olaraq depozitlər iki yolla formalaşır, başqa sözlə, nağd formada vəsaitlərin mədaxili, həm də pul sənədlərinin (çekin, istiqraz kuponun) ödənilməsi zamanı və ya müştərilərin kreditləşdirilməsi əməliyyatlarında xəyali əmanətin formalaşması nəticəsində müxtəlif növlü maliyyə vəsaitləri arasında sərt çərçivələrin silinməsi meylini müəyyən etmək lazımdır ki, bu da özünü kontokorent hesabların yaranmasında ifadə edir. Kontokorent hesablar adi depozitlərdən bununla

fərqlənirlər ki, onların mənfi qalığa, yəni debet qalığına sahib olması mümkün hesab edilir.

Müasir bank menecmenti üzrə klassik baxışlarda depozitlərin idarə edilməsi çərçivəsində *iki mühüm vəzifəni fərqləndirirlər*:

a) daha az xərcə depozitlərin əldə edilməsi mənbələrini təyin etmək;

b) kredit və qeyri-maliyyə məhsullarının kifayət həcmələrini müəyyən etmək məqsədilə, depozitlərin təminatlılıq metodlarının müəyyənləşdirilərək dəqiqləşdirilməsi.

Transaksiya (ödəniş) depozitləri əsasən banklar tərəfindən təklif edilən köhnə xidmət məhsullarından biridir. Hər şeydən öncə bunlar tələb olunanadək adi faizsiz depozitar olub, gəlir gətirmirlər, hesablaşmaların aparılmasını kliyent üçün münasib edir, vəsaitlərin təminatlı şəkildə qorunmasına zəmanət verir və eyni zamanda çeklər üzrə istənilən əməliyyatı yerinə yetirirlər. Cəlb edilmiş vəsaitlərin göstərilən bu mənbəyinin başlıca iqtisadi cəhəti bundan ibarətdir ki, bank kliyentin tələbinə əsasən resursların təxirə salınmadan geri qaytarılması öhdəliyini öz üzərinə götürmüş olur. Məhz buradan, yəni tələb olunanadək depozitlərin məcmu məbləğindən mənfəət yaratmaq üçün istifadə olunacaq pay nisbətinin müəyyən edilməsi qarşıda mühüm bir vəzifə kimi durur. Yəni başqa sözlə, qısamüddətli vəsaitlərin uzunmüddətli vəsaitlərə transformasiya olunma əmsalını müəyyənləşdirmək lazım gəlir. Nəzarəti baxımdan strukturlaşmış banklarda bu aşağıdakı formula ilə hesablanıla bilər:

$$K = \frac{R - N}{R} \quad (1)$$

Burada K – qısamüddətli vəsaitlərin uzunmüddətli vəsaitlərə transformasiya əmsalını; R – qısamüddətli vəsaitləri; N – qısamüddətli sudalar və kapital yatırımları kimi xarakterizə edilir.

Bu cür depozitlərin tətbiqi ilə bağlı çox mühüm məsələlərdən biri də faizlərin hesablanması ilə əlaqədar məsələlərdir. Məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatlarında Qlastiqol qanunu ilə çek hesabları üzrə faizlərin verilməsi qadağan olunmuşdur. Bu qərar hər şeydən öncə əmanətçilər uğrunda gedən rəqabət mübarizəsində, kommersiya banklarının öz müsbət imiclərindən yararlanma bilməmələrinə görə yönəldilmişdi. Eyni zamanda, onu da vurğulamaq lazımdır ki, bir sıra banklar faizlərin ödənilməsi prosesində gizli formalardan da istifadəyə yol verirdilər. (Məsələn, amerika bankları bəzən hesabdakı qalıqın minimal səviyyəni ötməsi

halında, yeni xidmətlər üzrə haqlardan imtina etmə praktikasından yararlanırdılar). Proseslərin sonrakı təkamülü nəticəsində bu problem banklar tərəfindən həll edilməsinin digər forması, çek və əmanət depozitlərini özündə ehtivar edən NOW hesabların (NOW - negotiable order of withdrawal) formalaşması oldu. NOW hesablar faiz gəlirlərinin hesablanması ilə birgə, eyni zamanda kliyent tərəfindən mal və xidmətlərin göstərilməsində çek hesabı kimi istifadə oluna bilər. 1981-ci ildən etibarən NOW üzrə hesablar ABŞ-da bütün ölkə ərazisi üzrə tətbiq olunmağa başladı. Ancan bu cür hesabların təkə əhali və qanazncla işləməyən qurumlar üçün açılmasına icazə verilirdi. Qeyd edək ki, 1982-ci ildə ABŞ-ın SenJermen qanunu qəbul edildən sonra daha iki formatlı əsas hesablar meydana çıxdı; pul bazarının depozit üzrə hesabları (MDB) və habelə super NOW (SNOW) üzrə hesablar. Bu cür hesablar pul bazarlarında üzən faiz məzənnələri təklif etməklə yanaşı, eyni zamanda imzalı çeklərin qəbul edilməsini və ödəniş üçün resursların köçürülməsini də nəzərdə tutur (14.s.21-22).

Amerika Birləşmiş Ştatlarının əksər ABŞ bankları öz müştərilərinə avtomatik sıfırlama adlanan hesablar təklif edirlər ki, bu da hər hansı bir məbləğin əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş səviyyəsinə çatdıqda, resursların transaksion hesabdan faiz gəlirləri gətirən maliyyə instrumentlərinə transformasiya olunmasını ehtiva edir.

Göstərək ki, yeni hesab formalarının yaranma prosesini araşdırarkən görürük ki, bank siyasətinin tənziqlənməsində hər bir ayrıca hesab üçün bərabər rəqabət mühitinin yaradılması tələb olunur.

İstifadə olunan depozitlərin digər növü yığım hesabları adlanır. Bu cür hesablar fərdi əmanətçilər üçün nəzərdə tutulmaqla, saxlanılan məbləğin minimal və maksimal hədlərinə məhdudiyyətlər qoyulur. Belə hesablar çek hesablarından vəsait ödənişi və vəsaitlərin istifadəsi üsulları, eləcə də faiz məbləğlərin hesablanması qaydası ilə fərqlənir. Depozitlərin göstərilən növünün müxtəlif ölkələrdə müxtəlif adları olmaqla bərabər, onların qanunvericilik normaları da xeyli fərqlənir. Misal üçün Fransa və Belçika kimi ölkələrdə yığım hesablarına toplanan faizlər üzrə, müvafiq vergi güzəştləri nəzərdə tutulur. Bundan fərqli olaraq Almaniyada yığım hesabından iki

min avrodan artıq məbləğdə vəsaitin istifadəsi üçün, banka məlumat verərək əvvəlcədən xəbərdar etmək lazımdır.

Depozitlərin yuxarıda göstərilən növlərinin birinci forması kimi məhz əmanət kitabçaları olan depozitlər çıxış etmişlər. Belə depozitlər adətən bir qayda olaraq kiçik məbləğlərdən başlayaraq həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər üçün, həm də komersiya qurumları üçün açılır.

Əmanət depozitlər üzrə bazarlarda rəqabət metodları, onların əsasən iki istiqamətdə modifikasiya edilməsini şərtləndirir:

- müvafiq hesabların vəziyyəti barəsində müntəzəm çıxarışların ödənilməsi ilə əmanət depozitləri;

- XX əsrin 70-80-ci illərindən başlayaraq, üzən faiz məzənnəsi tətbiq edilən əmanət üzrə depozitlərin geniş yayılması, müşahidə edilmişdir.

Müddətindən asılı olaraq fərqləndirilən depozitlər müəyyən edilmiş müddət ərzində öz resurslarından istifadə edə bilməyən kliyətlərin cəlb olunmuş əmanətləridir. Bu cür vəsaitlərin vaxtından əvvəl geri qaytarılması üçün müəyyən cərimələr nəzərdə tutulur. Maliyyə qurumları mövqeyindən müddətli depozitlər faiz üzrə ödənilən xərclərin yüksək olması, onlara xidmət və menecment baxımından isə daha kiçik həcmli xərclərlə xarakterizə olunur. Transkaksion depozitlər və tələb olunanadək əmanət depozitləri ilə müqayisədə bu özünü daha qabarıq göstərir. Cariv ə tələb olunanadək əmanət depozitlərinə həsr olunmuş əsərlərdə bunların arasında müəyyən iqtisadi oxşarlıq və paralellər qeyd olunur. Bu cür baxışlarda qeyd olunur ki, məsələn, fransız vergi sistemi mühitində müddətli depozitlərlə adi əmanətlər arasında ikincinin daha çox güzəştlərə və imtiyazlara malik olması ilə əlaqədar bunlar arasında rəqabət mövcuddur.

Retrompektiv planda depozitlərin təsnifatını yekunlaşdıraraq göstərək ki, XX əsrin 80-90-cı illərində yaranmış yeni depozit sistemləri üzərində də dayanmaq məqsədə müvafiq olardı. Bunlara əsasən aşağıdakıları aid etmək olur:

a) indeksləşdirilmiş depozit (əmanət) sertifikatları:

Bu cür depozitlər üzrə faizlərin verilməsi fond və yaxud əmtəə bazarlarında qiymətlər dinamikasından əsasən asılı olub, səhmlərin və əmtəələrini qiymət artımı zamanı kliyətlərə yüksək qazanc əldə etmək imkanı yaradır;

b) broker depozitləri.

Bu cür depozitlər broker tərəfindən toplanan bank və əmanət qurumlarında yerləşdirilən müştəri bazasının vəsaitləridir. Bu resurslar üzrə maksimum yüksək faiz dərəcələri təklif olunur;

c) xarici valyutada depozit (əmanət) sertifikatları:

Belə depozit növü beynəlxalq bazarlardakı əməliyyatlar hesabına müştəriləri bazasına yüksək faiz qazancı əldə etmək imkanı yaradır;

d) dövrü məbləği qəbulu üzrə depozit sertifikatları. Bu cür depozit növü sahibinə istənilən məbləğin yığımına qədər resursa dövrü olaraq yatırmaq imkanı yaradır;

e) faizlərin verilməsində möhlət hüququnu təmin edən depozit sertifikatları:

Bu cür depozitlərin əsas məqsədi müştəri kütləsindən tutulan faizlərin minimum səviyyəyədək azaldılmasıdır;

z) artan faiz təminatlı depozit sertifikatı:

Bu elə depozit növləri əmanətin bütün tam müddəti üzrə faiz gəlirin artımını təminatlandırır və müəyyən olunmuş müddətlərdə vəsaitləri alınmasına icazə verir;

f) müştərək əmanətlər (depozitlər).

Bu cür əmanətlər isə ümumi əlamətlər baxımından birləşmiş kiçik qruplar haqqında əmanətçilər üzrə nəzərdə tutulmuşdur.

Depozit vəsaitləri bazarında yeni dəyişikliklərlə əlaqədar yaranmış mühüm problem, yüksək faiz gəliri vəd edən qurumların etibarlılıq səviyyəsinin aşağı düşməsi və artıq formalaşmış kliyent bazasının öz vəsaitlərini daha gəlirli yığım formalarına transfer etmələri ilə bağlıdır.

Müasir depozit növlərin inkişaf trendlərindən görünür ki, banklar cəlb edilmiş vəsaitlərin elə formalarına əsas və üstünlük verirlər ki, bu müstəvidə ödənilən faiz məsrəfləri resursların istifadəsindən əldə olunmuş qazancla sıx bağlı olsun.

Müasir dövrdə depozitlərin idarə edilməsində banklar tərəfindən həll edilməli əsas vəzifə qiymətin formalaşmasıdır. Klasik nəzəriyyəyə müvafiq olaraq, əmanətlər üçün qiymətin sonuncu səviyyəsi bilavasitə bazar təsiri altında formalaşır. Bununla yanaşı, bankların cari və perspektiv fəaliyyət istiqamətlərindən asılı olaraq, müasir qiymət siyasəti iqtisadi artımın təmin olunması, yeni bazarlara doğru genişləmə, arzulanan müştərilərlə əlaqələrin qırılması və sair amillərdən asılı olaraq müəyyənləşdirilir. Maliyyə sferasında idarəetmə məsələlərinə həsr olunmuş mənbələrdə depozit vəsaitlərinin qiymətinin formalaşmasının iki mühüm metoduna üstünlük verilir:

1-ci «məsrəflər + mənfəət» üsulu üzrə qiymətin yaranması;

2-ci maksimum məsrəflərdən çıxış edərək, əmanətlər üzrə faiz dərəcələrin müəyyən olunması.

«Məsrəflər + mənfəət» üsulu, məcburi ehtiyatlar və sığorta üzrə haqlar, mənfəət norması, orta ölçülü hesablaşma məsrəfləri nəzərə almaqla stavkaların (dərəcələrin) müəyyən olunmasına əsaslanır. Belə ümumi yanaşma depozitlərin hər bir konkret xidmət növü üzrə, dəyərin (qiymətin) dəqiq hesablanılmasını ehtiva edir. Problemin həllində xərclərin səviyyəsi və bank əmanətlərinin gəlirliyinin uçotu proqramından istifadə edilir. Amerika Birləşmiş Ştatlarında bu proqram Funksiyonal Dəyər Təhlili kimi adlanır (FCA). Belə təhlilin məlumatlarına əsasən ən ucuz əmanət növü fiziki şəxslərin çek depozitləri hesab edilir ki, bu zaman faizlərin verilməsi üzrə qənaət xidmət üzrə məsrəfləri kompensasiya edir. Göründüyü kimi, belə metod elə bir şəraitdə tətbiq olunur ki, cəlb edilmiş vəsaitlərin məbləği və cəlb olunmaq üçün çəkilən məsrəflər arasındakı əlaqə elastiklik xəttinə yaxınlaşmış olsun. Əks təqdirdə ekspert nəticələr orta ölçü əhəmiyyətli deyil. Nəticədə maksimum məsrəflər yəni, yeni resursların cəlb olunması üzrə əlavə xərclər metodunun tətbiq olunması zərurəti yaranmış olur ((18.s.32).

Depozit resurslarının qiymətinin yaranması baxışları ilə əlaqədar, mühüm bir problem də qeyd etməyi lazım bilirik. Bu məsələ banklar tərəfindən depozit şərtlərin banklar tərəfindən dəyişdirilməsinə müştərilərin reaksiyası ilə bağlıdır. Çünki əmanətlər istehsalda yığımın daimi və yaxud kvazi daimi amilinə aid olub, maliyyə olmayan mənbələri ilə müqayisədə faiz stavkaları üzrə tərədüdlərə də az həssaslığı ilə seçilir. Bu həm müştərinin eyni anda bir çox bank xidmətlərindən yararlanmasına, həm də müştərinin öz əmanətlərinin digər banklara köçürdüyü halda, ona dəymiş zərərin kompensasiya olunması imkanının yaranmasına gətirib çıxarır.

Bankların cəlb edilmiş vəsaitlərinin qeyri-maliyyə mənbələri ilk növbədə, qeyri-depozit resurslarıdır. Qeyri-depozitli mənbələr üzrə ehtiyaclar, tələb olunan ümumi kredit məbləği ilə, depozit məbləği arasındakı fərq şəklində müəyyən edilir. Qeyri-depozitli mənbələrin yaradılmasında məqsəd, əsasən konkret şəraitdə aktivlərin çatışmamazlığından dəyə biləcək zərərlərin neytrallaşdırılmasından ibarətdir.

Qeyri-depozit mənbələrə aşağıdakıları aid edə bilərik:

Mərkəzi Bankın nəzarətində olan kredit resursları bazarı. Bu cür bazarda adətən qısamüddətli borclar təklif edilir. Bu bazar Mərkəzi Bankın sabit pul siyasətinin aparıcı bazarı və aləti hesab olunur. Lakin borclu banklar baxımından onun başlıca

nöqsanı təklif olunan faiz stavkalarının iqtisadi konyukturdan asılı olaraq tez-tez dəyişməsi və bu əsasda belə bankların fəaliyyətində müəyyən maneələr yaratmasıdır.

Banklararası kredit bazarı. Banklar arasında sərbəst resusrların mütəşəkkil hərəkətinə əsaslanan maliyyə bazarının bir növüdür.

Formal depozit mənbələri. Bəzən köçürmə depozit sertifikatları da adlandırılır. Bank resusrlarının yaranması mənbələrindən biri olub, konkret müdətə verilən borc qəbzləri əsasında resusrların cəlb olunmasıdır. Köçürmə depozit sertifikatlarının özünəməxsus cəhətlərindən biri, onların törəmə bazarlarda aktiv tədavül olması ilə bağlıdır. Təbiəti baxımından bu cür mənbələr bank borclarına oxşardır.

Bank borcları mahiyyət etibarilə borc öhdəlikləri olub, müəyyən edilmiş müddət ərzində banklar tərəfindən əhali üçün buraxılır və müvafiq müddətdən sonra geri qaytarılır. Vurğulamaq lazımdır ki, belə borclar törəmə bazarda tədavül prosesində iştirak etmirlər.

Eyni zamanda bu tip mənbələrə habelə avro valyuta depozitləri üzrə bazaları da aid etmək olar. Avro valyuta depozit bazarları likvid fondlar üzrə transmilli maliyyə qurumları tərəfindən iri müştərilərə kreditlərə resusrlarının verilməsi üçün yaradır.

Qiymətli kağızların geri qaytarılması üzrə razılaşma. Qeyri-depozit mənbələrə aid edilən bu növlər, az riskli aktivlərin girovu əvəzində (məsələn dövlətin qiymətli kağızları), nisbətən əsasən yüksək olmayan faizlərlə qısamüddətli borcların əldə edilməsini nəzərdə tutur.

Bank akseptləri. Bank aksepti konkret müddətli trata (köçürmə veksəl) hesab edilərək, ixrac və ya idxal qurumları tərəfindən bunu qəbul etməyə razı olan banklara qoyulur və xarici ticarət müqavilələrini maliyyələşdirmək üçün nəzərdə tutulur.

Kapital üzrə ntolar və istiqrazlar. Filiallar vasitəsilə qiymətli kağızlar üzrə alətlərin (veksellərin) buraxılışı, orta və uzunmüddətli mənbələrin birinci qurupu olub, uzunmüddətli kapital yatırımları üzrə borc və girov öhdəlikləridir.

Depozit mənbələrlə müqayisədə təəssüflər olsun ki, qeyri-depozit mənbələr ölkəmizdə öz normal inkişafını tapmamışdır. Qeyd etdiyimiz kimi bizdə qeyri-depozit mənbələrin hələlik, ənənəvi olaraq mərkəzləşdirilmiş kredit resursları bazarı və banklararası kredit bazarı sferalarından istifadə olunur.

Göstərək ki, keçən əsrin 60-70-ci illərindən etibarən, bank menecmentində müştəri ilə münasibətlərin yeni doktrinası inkişaf etməyə başladı. Doktrinanın əsas məzmunu bundan ibarətdir ki, bank borc vəsaitlərinin verilməsində bütün kliyətlərə üstünlük verməli və onlarla bərabərhüquqlu əlaqələr qurmalıdır. Bu doktrinanın daha da genişlənməsi eyni zamanda passivlərin idarə olunmasında mövcud strategiyanın da inkişafına diqqət yetirməyi zəruri etdi. Qeyri-depozit mənbəli passivlərin idarə olunması maliyyə qurumuna konyeuturadan asılı olaraq kliyəntin kredit ehtiyacına çevik reaksiya göstərməklə özünəməxsus resurs baxarından da müstəqil manipulyasiya imkanı yaradır.

Bankların depozit fəaliyyətinə həsr olunmuş elmi tədqiqatların əsas istiqaməti, onların dövlət tənzimləyici alət və mexanizmlərin tətbiqi imkanlarını öyrənməkdən ibarətdir. Mərkəzi banklar tərəfindən icra edilən belə tədbirləri şərti olaraq aşağıdakı tiplərə ayırmaq olar:

- a) müşahidə, nəzarət və monitorinq xarakteri daşıyan tədbirlər sistemi;
- b) əsas kapitalın həcmnin artırılmasına yönəldilmiş tədbirlər;
- c) bilavasitə vəsait və xidmətlərin dəyərinə və onların optimal idarəedilməsinə yönləndirilmiş tədbirlər.

Beləliklə, yuxarıda deyilənləri vurğulayaraq göstərək ki, bank əməliyyatları içərisində passiv əməliyyatlar, passiv əməliyyatlarda isə depozitlər üzrə əməliyyatlar mühüm yer tutur. Depozit əməliyyatları bütün bank sistemi kimi risklərlə müşayiət olunur və onların idarə olunması və tənzimlənməsi müstəsna iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir. Depozit siyasətinin uğuru onun sığortalanması üzrə tədbirdən birbaşa asılıdır. Odur ki, bu mexanizmin daim işlək vəziyyətdə saxlanması olduqca vacibdir.

Ölkədə əhalinin sosial rifah halı yaxşılaşdıqca bank sektorunda əhali əmanətlərinin həcmi durmadan artır. Fiziki şəxslərin əmanətləri həm miqdar və keyfiyyətli qorunma baxımından təkmilləşir.

Cədvəl 3.2.
2010-2017-ci illər ərzində Azərbaycanda bank əmanətlərinin artım dinamikası

Tarix	Depozitlərin məbləği
01.11.2017	7280,1
01.01.2017	7448,7
01.01.2016	9473,9
01.01.2015	7188,3
01.01.2014	6395,8
01.01.2013	5113,4
01.01.2012	4119,8
01.01.2010	3029,8

Mənbə: www.cbar.az saytının məlumatları.

Yuxarıdakı cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, əhali əmanətləri əgər 2010-cu ilin axırına 3029,8 mln.manat olmuşdursa, 2011-ci ildə bu göstərici – 411,9

mln.manata, 2012-ci ildə – 5113,4 mln.man., 2013-cü ildə 6395,8 mln.man., 2014-cü ildə 7188,3 mln.man., 2015-ci ildə 9473,9 mln.man., 2016-cı ildə nisbətən azalaraq 7448,3 mln.manat olmuşdursa, 2017-ci ilin on ayının hesabat məlumatlarına müvafiq 7280,1 mln.manata bərabər olmuşdur. Artıq bu dinamikanın özü bank əmanətlərinin sığortalanması sisteminin günümüzün vacib tələbi olmasını bir daha sübut edir.

3.2. Əmanətlərin sığortalanması sisteminin tənzimlənməsi prioritetləri

Nəzəri və tarixi təcrübə sübut edir ki, bankların böhranı zamanı dövlət tərəfindən zəruri tədbirlər və müvafiq proqramlar hazırlanır. Məhz bank sisteminin iflası zamanı dövlət tənzimlənməsi üzrə sistemli tədbirlər və proqramlar əsasında əmanət sığortası sistemləri (ƏSC) fəaliyyət göstərməyə başlayır.

Retrospektiv planda bu sistemi təhlil etsək, görürük ki, məhz bu sistem 1930-cu illərdə ABŞ-da əmanətlərin çəkilməsini önləmək üçün çevik bir alət olaraq meydana çıxmış və artıq uzun bir dövrdür ki, özəl sektoru depozit riskindən qorumaqdadır. İndi bankın əmanətçiləri, bank seçimində öz istəklərindən daha çox dövlətin sığorta sahəsində etibarlı təcrübəsinə əsaslanaraq təminat alırlar.

Bildiyimiz kimi, əmanət sığorta sisteminin tətbiqi ilk dəfə 1930-cı illərdə Ştatlarda bank iflaslarına adekvat cavab olaraq qanuni qüvvəyə minmişdir. Depozit sığorta sisteminin ilk addımları 1935-ci ildə FDİC (Federal depozit İnsurance commite) yaradılması ilə başlanmışdır. Amerikada bank əmanətlərinə müvafiq təminatı məhz Federal depozit insurance Corporatin (FDİC) adlı dövlət təşkilatı həyata keçirir.

Avropa İqtisadi birliyinə üzv olan ölkələrdə əmanətlərin sığortalanması sistemlərinə aid qanunlar 30.05.1994-cü il tarixli, 94/19 EU sayılı qərarla Avropa parlamentində qəbul olunmuşdur. Təlimatlara görə Birliyə üzv olan dövlətlərdə fəaliyyət göstərən bütün bankların cəlb etdikləri resurslar qarşılığında əmanətlərin sığorta sistemində iştirakına icbarilik qoyulmuşdur. Belə ki, təlimatın 3,1 maddəsinin tələblərinə görə kredit təşkilatları əmanət sığorta sistemində üzv olmadıqca banklara əmanət üzrə vəsait toplamaq lisenziyası verilmir. Təlimatın 7.2.1. maddəsinə görə isə birliyə üzv olan dövlətlərin müvafiq qurumlarının əmanətçilərə 20.000 avropa qədər olan vəsaitini şərtsiz ödəməyə borclu olmalarını təsdiqlənmişdir.

2008-ci ilin dünya qlobal maliyyə və iqtisadi böhranı Avropa Birliyi ölkələrində əmanət sığortası sistemi haqqında qəbul etdikləri qaydaların deklarativ mahiyyət daşdığını ortaya qoydu. Məsələn, onlardan İrlandiya və Yunanıstan bir tərəfli qaydada bank əmanətlərinə məbləğindən asılı olmayaraq 100%-li zəmanət verdilər. Böyük Britaniya İrlandiyanın bu qərarından fərqli olaraq əmanətlərin 100% kompensasiya olunan miqdarını 35 min funtdan 50 min funtadək artırdı. Bütün bu kimi addımlar nəticə etibarilə AB ölkələrində «iqtisadi sərbəstlik» siyasətinin bank sferasında «moral hazard» təhlükəsinə yol açdığını bir daha göstərmiş oldu.

25.09.2008-ci il tarixdən Rusiya Federasiyası əmanətlərin tam kompensasiya edilən məbləğini 100 mindən 200 min rubladək, ödənişlərin maksimal məbləğini isə 400 mindən 700 min rubladək qaldırmaqla depozitlərə tətbiq olunan dövlət zəmanətinin artırılmasını bildirdi. Lakin sonrakı dövrlər iqtisadi sanksiyaların tətbiqi RF əmanət sığortası sistemində ciddi uğurlar əldə etməyə imkan vermədi.

Ölkəmizdə «Əmanətlərin Sığortalanması haqqında» AR Qanunu 11 fevral 2007-ci il tarixdə qüvvəyə minmiş oldu. Bu normativ sənəd Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarında fiziki şəxslərin əmanətlərinin birgə icbari sığortalanması sisteminin formalaşması və fəaliyyəti, o cümlədən depozitlər üzrə kompensasiya ödənilməsi qaydalarını müəyyənləşdirdi. Fond tərəfindən sığortalanan əmanətlər üzrə kompensasiya məbləği 4000 manatdan 6000 manata qaldırılmış oldu.

Daha sonra Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 08.05.2009-cu il tarixdə «Əmanətlərin sığortalanması haqqında» AR Qanununda əlavə və dəyişikliklərin olunması haqqında respublika qanununu qəbul etmişdir.

Bu qanuna edilmiş dəyişikliklərlə qorunan depozitlər üzrə illik faiz stavkasının yuxarı həddinin müəyyən olunmasının Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının refinans faiz dərəcəsiindən birbaşa asılılığı aradan qaldırıldı. Qəbul edilmiş qanuna əsasən illik faiz stavkasının yuxarı son həddini AR Mərkəzi Bankı ilə razılaşdırmaqla ƏSFHŞ – yəni, Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun Himayədarlar Şurası müəyyən edir. 10.06.2009-cu il tarixdə olmuş növbədənənar ıglasda Əsanətlərin Sığortalanması Fondunun Himayədarlar Şurası qorunan əmanətlər üzrə bir illik faiz

stavkasının yuxarı həddini AR Mərkəzi Bankı ilə razılaşdırmaqla 15 faiz həddində müəyyən etdi.

Göstərək ki, 01.01.2009-cu il tarixindən başlayaraq fond üzv olmuş banklarda 15 faiz stavkası ilə əvvəl bu faiz stavkası həddində əmanətlər yerləşdirmiş əmanətçilərin depozit məbləğləri qorunan əmanətlər hesab olunmuş və fond tərəfindən sığortalanmışdır.

Xatırladaq ki, adı çəkilən qanuna edilmiş sonrakı əlavələrə əsasən kompensasiya miqdarının maksimum həddi 30 min manat müəyyən olunmuşdur. Əmanətçilər əmanətlərin sığortası üçün hər hansı bir ödəniş etmirlər. Sığorta haqları bu zaman yalnız banklar ödəyirlər. Bundan əlavə qanuna dəyişikliyə müvafiq olaraq hər hansı istənilən iştirakçı bankda sığorta hadisəsi olarsa, əmanətçilər sığortalanmış depozitlər üzrə əmanət məbləğinin 100% həcmində və maksimal olaraq 30000 min AZN məbləğində kompensasiya ala bilərdilər. Göstərək ki, kompensasiya miqdarının 30 min manata qaldırılması MDB məkanında o dövr üçün ən yüksək kompensasiya məbləği idi. Müqayisə üçün həmin dövrdə qazaxıstanda kompensasiya miqdarı 33 min, RF-də isə 25 min ABŞ dolları olmuşdur. Burada o dövrdəki manatın kursunu mütləq nəzərə almaq lazımdır.

Əmanətlərin sığorta sisteminin yaradılması milli banklar və digər xarici bankların filiallarının ödəmə qabiliyyətinin itirilməsi zamanı əhalinin əmanətə qəbul olunmuş pul resurslarının qorunması və maliyyə-bank sektorunun sabitliyini və davamlı inkişafını təmin etmək məqsədi daşıyır.

Əmanətlərin sığortası haqqında AR Qanunu (08.05.2009-cu il və 30.06.2009-cu il tarixli qanunla qəbul olunmuş dəyişikliklər və əlavələrlə birlikdə) ölkəmizdə fəaliyyət göstərən banklarda əhalinin əmanətlərinin kollektiv məcburi sığortalanması sisteminin formalaşması və fəaliyyəti, o cümlədən depozitlər üzrə kompensasiya verilməsi qaydalarını müəyyən etmişdir.

Bu fondun əsas məqsədi qazanc götürmək deyildir. Əksinə onun fəaliyyəti nəticəsində qazandığı bütün mənfəət sığorta ehtiyatlarının miqdarının artırılmasına yönəldilməlidir.

Dövlət, o cümlədən, Mərkəzi Bank Sığorta Fondunun öhdəlikləri üzrə, fond isə öz növbəsində dövlətin və o cümlədən, Mərkəzi Bankın öhdəlikləri üzrə heç bir məsuliyyət daşımır.

Əhalinin əmanətlərinin cəlb olunması üçün bank icazəsinə malik olan bütün özəl banklar və xarici bankların ölkəmizdəki filialları sığorta Fondunun məcburi iştirakçıları hesab olunur. İştirakçı bankların AR ərazisindən xaricdə yerləşən filiallarındakı əmanətlər Sığorta Fondu tərəfindən sığorta edilmir və onlar üzrə heç bir kompensasiya ödənilmir.

Azərbaycanda mövcud sığorta mexanizminin təşkilatçısı olan əmanətlərin Sığortalanması Fondundan sığorta ehtiyatları üzv olan banklardan kvartallıq toplanan təqvim haqlarının hesabına yaranır. ƏSF qanuna müvafiq olaraq hüquqi şəxsdir, qeyri-kommersiya qurumudur və öz əmlakının tam və şəriksiz mülkiyyətsiçidir. Fond Mərkəzi Bankda və digər banklarda müvafiq hesablara malikdir. Fondun əsas məramı bank sistemində və əhaliyə xidmətdən ibarətdir. Dövlət Fondun öhdəlikləri Fond isə dövlətin öhdəlikləri üzrə məsuliyyətə malik deyildir.

Müasir dövrdə əmanətlərin Sığortalanması Fondunun əsas hədəfi Strateji Yol Xəritəsinin hədəflərinə uyğun olaraq üzv banklardakı fiziki şəxslərin depozitlərinin sığortalamaqdan ibarətdir. Göstərək ki, Fond yarandığı dövrdən indiyədək qorunan əmanətlər üzrə faiz dərəcələrini dəfələrlə dəyişdirilmişdir. Bunu aşağıdakı cədvəldən daha aydın görmək olar.

Vurğulayaq ki, milli və xarici valyutada müəyyənləşdirilmiş illik faiz dərəcəsi çərçivəsində olan fondun iştirakçı banklarındakı bütün qorunan əmanətlər həcmindən asılı olmayaraq üç il müddətində tam sığortalınmış hesab edilirlər. Bu zaman əmanətçilər tərəfindən əmanətlərin sığortalanmasına görə, heç bir əlavə ödəniş ehtiyac qalmır. Beləliklə, ölkəmizdə əhali əmanətləri milli valyuta – illik 12%, xarici valyutada – illik 3%-lə tam məbləğdə üç il ərzində sığortalınmış hesab olunurlar.

Cədvəl 3.3.

2007-2017-ci illər ərzində ƏSF tərəfindən qorunan əhali əmanətlərinin illik faiz dərəcələrinin dəyişməsi

Tətəbiq edildiyi dövr	Manatda olan qorunan əmanət üçün illik faiz dərəcəsinin həddi	Xarici valyutada olan qorunan əmanət üçün illik faiz dərəcəsinin həddi
-----------------------	---	--

13.08.2007 – 09.04.2008	23,4%	
10.04.2008 – 08.06.2008	25,2%	
09.06.2008 – 13.10.2008	27%	
14.10.2008 – 30.10.2008	21,6%	
31.10.2008 – 30.11.2008	18%	
01.12.2008-31.12.2008	15%	14%
01.01.2009 – 31.05.2010	15%	15%
01.06.2010-01.03.2016	15%	12%
02.03.2016 – bu günədək	15%	3%

Mənbə: ƏSF-nin rəsmi saytının məlumatları.

Hüquqi şəxs olan ƏSF bir qurum kimi bu gəlir və xərclərini tənzimləyir, aktiv və öhdəliklərinin maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatlar hazırlayır. 2015-2016-cı ildəki təsərrüfat fəaliyyətinin maliyyə vəziyyəti aşağıdakı cədvəl məlumatlarından da çox aydın görünür.

Cədvəl 3.4.

AR Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun maliyyə vəziyyəti (min.manat)

Göstəricilər	İLLƏR	
	2015	2016
Aktivlər		
- pul vəsaitləri	47789,1	41035,4
- Hesablanmış sığorta haqları	6720,7	7129,5
- qeyri-maddi aktivlər	235,6	275,4
- əmlak və avadanlıqlar	1818,8	2069,4
- investisiya qiymətli kağızları	-	84281,4
- sair aktivlər	30888,4	5,7
Cəmi aktivlər	87462,8	134797,0
Öhdəliklər		
- Kompensasiya ödənişləri	27988,6	151081,9
- kreditlər və borcların qısamüddətli hissəsi	526733,3	8523,0
- kreditlər və borclar	34922,0	87,3
- sair öhdəliklər	5275,1	159692,2
Cəmi öhdəliklər	594919,1	159692,2
Yığılmış sığorta ehtiyatları	507465,2	24895,2
Cəmi öhdəliklər və sığorta ehtiyatları	87462,8	134797,0

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi əgər 2015-ci ildə cəmi aktivlər 87 mln. 462 min manat təşkil etmişdirsə, 2016-cı ildə bu rəqəm yüksələrək 134 mln. 797 min manata bərabər olmuşdur. Aktivlərin tərkibində isə təkcə 2016-cı ildə pul vəsaitlərinin payına – 41,0 milyon manat, qeyri-maddi aktivlərə – 275,4 min manat, əmlak və avadanlıqların payına 2069,1 min manat vəsait düşmüşdür.

Əmanətlərin Sığortalanması Fondu üzrə əgər 2015-ci ildə cəmi öhdəliklərin məbləği 594,9 mln.manat təşkil etmişdirsə, 2016-cı ilin müvafiq dövründə bu rəqəm 159,6 mln.manatadək azalmışdır. Bu nəticə ilk növbədə həmin dövrdə kütləvi

kompensasiya ödənişlərinin həcmi ilə bağlı olmuşdur. Həmin dövrdə öhdəliklərin tərkibində daha böyük paya (95%) məhz kompensasiya ödənişləri üzrə öhdəliklər malik olmuşdur – 151,1 mln.manat.

Beləliklə, ƏSF üzrə yığılmış sığorta ehtiyatları əgər 2015-ci ildə 507,5 mln.manat idisə, 2016-cı ildə bu ehtiyatlar 24,8 mln.manadək azalmışdır. Cəmi öhdəliklər və sığorta ehtiyatları birlikdə isə 2015-ci ildə 87,5 mln.manat, 2016-cı ildə isə 134,8 mln.manat olmuşdur.

Bununla yanaşı göstərək ki, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən xarici bankın öz öhdəsindəki (depozitlərin) sığortası sistemi onun Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən filiallarını da əhatə etdikdə, xarici bankının yerli filialındakı əmanətlər ƏSF tərəfindən sığortaya qəbul olunmur, bu şərtlə ki, həmin xarici ölkədə əmanətlərin sığortası sisteminin normaları bu qanunla müəyyən edilmiş şərtlərdən az əlverişli olmasın. Belə olmadıqda əks təqdirdə xarici ölkə bankının yerli filialından olan əmanətlər bu qanunla müəyyən olunmuş qaydalarda əlavə olaraq sığortalanmalıdır.

Fond öz mədaxili, iştirakçı banklar isə ƏSF-ya ödədikləri sığorta haqları üzrə AR Vergi Məcəlləsində müəyyən olunmuş güzəştlərdən istifadə edə bilirlər.

Fondun funksiyaları onun praktiki fəaliyyətinin əsaslarını müəyyən edir.

Fond aşağıdakı funksiyaları icra edir:

- a) iştirakçı bankların reyestrini hazırlayır və onlara müvafiq şəhadətnamələr verir;
- b) sığorta haqlarını toplayar və onların qeydiyyatını aparır;
- c) özünəməxsus əmlakını idarə edir və onun üzərində sərəncam verir;
- d) sığorta hadisəsi qeydə alındıqda əmanətçilərin zərərlərinin uçotunu aparır və müvafiq kompensasiya ödəyir;
- e) fondun öz funksiyalarının tam yerinə yetirilməsi məqsədilə iştirakçı banklardan qanunla müəyyən olunmuş əmanət siyasəti haqqında lazımi məlumatı və faktiki hesabatları alır;
- ə) qanuna müvafiq şəkildə fondun qaydalarını təsdiq edir;
- f) öhdəliklərini tam həcmdə yerinə yetirmək üçün vəsaiti kifayət etmədikdə maliyyə qurumlarından Mərkəzi Bankdanq və hökumətdən borc vəsaitləri cəlb edir;
- k) öhdəliklərinə uyğun kompensasiya ödədikdən soqra həmin məbləği reqress üsulu ilə iştirakçı bankdan tələb edə bilir;
- g) iştirakçı bankdan sığorta üzrə gəborcun və müvafiq dəbdə pulunun ödənilməsini təşkil edir və Mərkəzi Bankı məlumatlandırır.

1) əmanətlərin sığortalanması prosedurları ilə bağlı digər funksiyaları icra edir. Əmanətlərin sığortalanması fondu bir müstəqil təsərrüfat subyekti kimi funksiyalarının tam icrası prosesində mənfəət və zərərlərlə də qarşılaşır. Təsərrüfat hesablı qurum kimi son illərdəki fəaliyyəti aşağıda göstərilmiş cədvəl məlumatlarından da aydın görünür.

Cədvəl 3.5.

AR Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun 2015-2016-cı illərdə gəlir və xərclərinin təhlili (min.man)

Göstəricilər	İLLƏR	
	2015	2016
- Sığorta premiyaları	24784,6	26475,8
- maliyyə gəlirləri	3456,5	3961,3
Cəmi gəlirlər	28241,2	30437,1
- Kompensasiya xərcləri	151081,9	587245,0
- inzibati və sair əməliyyat xərcləri	2646,3	3509,1
- banklara ödənilmiş kompensasiyaların qaytarılması	-	83636,2
Əməliyyat zərəri	125487,0	476678,7
- maliyyə zərcləri	39,8	4568,2
- sair (xərclər) gəlirlər	13069,5	1313,9
İl üzrə nəticə	112457,2	482561,0
İl üzrə cəmi məcmu zərər	112457,2	482561,0

Mənbə: www.adif.az.

Yuxarıda verilmiş cədvəl məlumatlarından görüldüyü kimi əmanətlərin Sığortalanması Fondunun topladığı sığorta haqları (premiyalari) əgər 2015-ci ildə 24,7 mln.manat təşkil etmişdirsə, bu göstərici 2016-cı ildə isə 26,4 mln.manatadək yüksəlmişdir. Yəni bir il ərzində faktiki artım 1,7 mln.manatdan çox olmuşdur. Bu hər şeydən öncə fondun iqtisadi-təşkilati baxımdan fəaliyyətində olmuş müsbət meyllərlə bağlı olmuşdur. Maliyyə gəlirləri nəzərə alınmaqla birlikdə qurumun cəmi gəlirləri 2015-ci ildə 28,2 mln.manat olduğu halda 2016-cı ildə 30,4 mln.manata çatdırılmışdır.

Fondun xərclərinin analitik təhlili göstərir ki, məcmu xərclər içərisində kompensasiya üzrə xərclər 2015-ci ildə 151,1 mln.manat, 2016-cı ildə isə 587,2 mln.manat olmuşdur, yəni faktiki olaraq artım baş vermişdir. Bu 2015-ci ildə olmuş devalvasiya nəticələri ilə bağlı olmuşdur. İnzibati və sair əməliyyat xərcləri müvafiq olaraq; 2,6 mln.manat və 3,5 mln.manata bərabər olmuşdur. Həmin dövrdə fondun maliyyə xərcləri 2015-ci ildə 99,8 min manat olduğu halda, 2016-cı ildə kəskin artaraq 4,5 mln.manatdan çox olmuşdur.

Beləliklə, təhlil nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, Əmanətlərin Sığortalanması Fondu üzrə 2015-ci il üzrə məcmu zərər 112,4 mln.manat, 2016-cı ildə isə 482,5 mln. manat olmuşdur. Təsərrüfat fəaliyyətinin analitik təhlili, bizə belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, fond gələcəkdə öz maliyyə-iqtisadi vəziyyətini daha da yaxşılaşdırmaq üçün gəlirlər bazasını genişləndirməli, maliyyə bazarlarındakı alətlərdən bacarıqla istifadə edərək maliyyə menecmentinin səviyyəsini yüksəltməlidir. Ümumiyyətlə qaydalara müvafiq olaraq Fondun sığorta ehtiyatlarına aşağıdakı mənbələri aid edə bilərik.

a) iştirakçı bankların ödədikləri üzvlük haqları;
 b) iştirakçı bankların müvafiq təqvim haqları;
 d) iştirakçı bankların qaydalara uyğun müəyyən olunmuş əlavə haqları;
 c) fondun emissiya etdiyi uzunmüddətli borc öhdəlikləri üzrə cəlb edilən vəsait;
 e) iştirakçı banklar tərəfindən cərimə hallarında ödənilən dəbbə pullar;
 f) cari xərclər çıxdıqdan sonra, Fondun vəsaitinin idarə edilməsi nəticəsində əldə olunmuş gəlirlər.

k) qrant, ianələr, yardımlar və ya qanunvericiliklə qadağan olunmamış digər mənbələrdən toplanan vəsaitlər;

g) kompensasiyaların həyata keçirilməsi üçün çatışmayan məbləğdə əldə olunmuş borc vəsaitləri;

j) repress qaydasında tələb hüquqi əsasında bankdan və yaxud xarici bankın yerli filialından əldə edilən vəsaitlər.

İştirakçı banklar qaydalara uyğun olaraq Fondun reyestrinə daxil olaraq 10 təqvim günü ərzində Fondun Mərkəzi Bankda açılan hesabına on min manat həcmində birdəfəlik üzvlük haqqı köçürürlər. Üzvlük haqqını tam ödəmiş iştirakçı banklar birləşmə qaydasında yenidən təşkil olunduqda və ya fiziki şəxslərdən əmanətlərin cəlb olunması hüququna Mərkəzi Bank yenidən bərpa etdikdə, üzvlük haqqı iştirakçı banklar tərəfindən ödənilməyə bilər.

Ölkəmizdə Fondun sığorta ehtiyatları müxtəlif məqsədlərə o cümlədən, kompensasiyaların tam ödənilməsinə; illik büdcə limitində Fondun idarə olunmasına və sair əmlakının alınmasına, nəzərdə tutulmuş borc öhdəliklərinin ödənilməsinə yönəldilə bilər. Sığorta Fondu risklərin bölüşdürülməsi və diversifikasiya edilməsi məqsədi ilə, eyni zamanda aktivlərin təhlükəsizliyini, məqbul likvidliyini və optimal gəlirliyini təmin etmək üçün azad pul vəsaitlərini ancaq aşağıdakı maliyyə alətlərində yerləşdirə bilərlər; dövlət və korporativ qiymətli kağızlarında; mərkəzi bankın

qiymətli kağızlarında; mərkəzi bankda və reytingli digər kommersiya banklarının depozitlərində, habelə yüksək keyfiyyətli digər maliyyə alətlərində.

Fond tərəfindən istənilən iştirakçı bankda sığortalanmış əmanət üzrə əmanətin 100 faizi həcmində, lakin manatla illik – 12%, xarici valyutada illik – 3% həddindən kompensasiya ödənilir. Qaydalara görə milli valyutada olan əmanətlərə görə kompensasiya manatla, xarici valyuta üzrə əmanətlərdə isə əmanətlərin müvafiq valyutasında ödənilir. Əmanətlər ABŞ dolları və yaxud əmanətlərdə isə əmanətlərin müvafiq valyutasında ödənilir. Əmanətlər ABŞ dolları və yaxud avroda olmadıqda, kompensasiya məbləği bu valyutaların biri üzrə sığorta hadisəsinin baş verdiyi ona Mərkəz Bankın uyğun valyutalar üzrə müəyyənləşdirdiyi rəsmi məzənnələrə uyğun hesablanmış çarpaz məzənnəyə görə hesablanaraq ödənilir. Bir əmanətçinin hər hansı bir bankda, o cümlədən həmin bankın yerli filiallarında bir neçə əmanəti olduqda və ya həm milli, həm də xarici valyutada əmanətləri varsa, onda onlar toplanır və bir əmanətdə olduğu kimi manatla kompensasiya edilir. Sığorta hadisəsi əmanətçinin vəsaiti olan bir neçə iştirakçı bankda qeydə alındıqda, kompensasiya hər bir iştirakçı bankda olan əmanətə görə ayrı-ayrılıqda ödənilir. Birgə əmanəti olan əmanətçinin həmin iştirakçı bankda digər əmanəti varsa, birgə əmanət üzrə ona aid olan hissə və başqa əmanəti toplanır və bir vahid əmanət kimi kompensasiya tətbiq edilir. 18 yaş tam olmayan övladının adına əmanət üzvrəndi göstəriş vermək hüququ qaydalara uyğun olaraq valideynə və yaxud himayədara məxsus olduqda, kompensasiya məbləği onlara ödənilir. Eyni zamanda, valideynin və yaxud himayədarın həmin bankda əmanəti varsa, bu əmanət üzrə tamamilə ayrıca kompensasiya verilir. Əmanət üzərində sərəncam vermək hüququ qaydalara uyğun şəkildə qəyyuma və ya himayədara, yaxud da etibarnaməyə müvafiq şəkildə üçüncü şəxsə məxsus olduqda, ödəniş həmin olduqda, bu cür əmanət üzrə ayrıca ödəniş edilir. İştirakçı banklar qoşulma şəklində yenidən qurulduqda əmanətçinin varis banka keçmiş istənilən bir əmanətinə müqavilə vaxtı qurtaranadək ayrıca götürülmüş əmanət kimi baxılır və bunlar ayrı-ayrılıqda kompensasiya təmin edilir.

Beləliklə, yekun olaraq bildirək ki, əmanət sığorta sisteminin başlıca məqsədi – makro iqtisadi baxımdan əmanət sahiblərinin bank seqmentinə olan etibarını

gücləndirir və əmanətlərin kredit sistemindən kənarında qalmasına imkan vermir və nəticə etibarilə resursların sistem kənarına sürüşməsinə mane olaraq qarşısını almaq məqsədilə fəaliyyət göstərir. Başqa sözlə, ƏSF yığım sahiblərinin vəsaitlərini məcmu və ani olaraq banklardan çəkilmələri vəziyyətində bu sektorda yaşana biləcək çətinliklərin qarşısını alı və gələcəkdə ola biləcək neqativ təsirləri minimuma endirməkdə və yumhaltmaqda bir elastik bufer rolunu oynayır.

3.3. Azərbaycanda əmanətlərin sığortalanması sisteminin təkmilləşdirilməsi perspektivləri

Dünya təcrübəsi göstərir ki, əmanətlərin sığortalanması sistemində birmənalı qiymət vermək çox çətinidir. Çünki o, ölkənin kredit sistemini həm sabitləşdirmək, həm də bu sistemi zəiflətmək stimullarını yaratmaq qabiliyyətindədir. Xüsusilə yüksək riskli əməliyyatların icrası zamanı yaranan zərərlərin ödənilməsi imkanı kredit sisteminin zəifləməsinə gətirib çıxaran amillərdən hesab edilməlidir.

Bir sözlə, əmanətlərin sığortalanması sistemi elə bir formada təşkil olunmalıdır ki, onun bütün iştirakçılarının kredit sisteminin möhkəmləndirilməsi üzrə tələb və maraqlarına cavab vermiş olsun. Adətən, bir çox hallarda bankın əmanətçiləri və kreditləri məlumatsız ucbatından, onun maliyyə vəziyyəti haqqında dürüst məlumatla sahib olurlar. Bu isə nəticə etibarilə onların qoyulmuş vəsaitlərinin itirilməsinə gətirib çıxarmış olur. Ancaq bankın riskləri haqqında tam məlumat bəlli olduqdan sonra bankın real maliyyə vəziyyəti aşkarlanmış olur. İnformasiyanın nəinki bank əməliyyatlarını şəffaf edir, eyni zamanda, bank nəzarətinin effektivliyini daha da yüksəltmiş olur.

Ümumiyyətlə, istənilən halda hər bir dövlət öz sosial-iqtisadi vəzifə və məqsədlərinə, banksisteminin xüsusiyyətlərinə uyğun gələn müvafiq əmanətlərin sığortalanması sistemlərini tətbiq edirlər. Bu zaman dövlət sistemin effektiv inkişafını və təkmilləşməsinə təmin edən müəyyən baza prinsiplərinin rəhbər tutulmalıdır. Belə əsas prinsiplərə aşağıdakıları aid etmək olar:

* əmanətlərin sığortalanması sisteminin qanunvericilik bazasının əsaslandırılması və bu sistemin fəaliyyətinin hüquqi, maliyyə və təşkilati aspektlərinin aşkar şəkildə reallaşdırılmasının zəruriliyi. Bu prinsipin praktiki baxımdan reallaşdırılması nəzəri və təşkilati baxımdan da olduqca mühüm əhəmiyyət

kəsb edir. Bu bankların daha səmərəli və məsuliyyətli fəaliyyəti üçün möhkəm əsas yaratmış olur.

* bankların əmanətlərin sığortalanması sistemində məcburi iştirakı. Bu da öz növbəsində müdafiə obyektlərinin maksimal əhatə olunması və banklara rəqabət mübarizəsində bərabər imkanlar yaratmasını təmin etmiş olur.

* banklar üçün onların icra etdikləri əməliyyatlarının risklilik səviyyəsindən asılı olaraq əmanətlərin sığortalanması sistemi vəsaitlərinin yaradılmasında iştirak payının müəyyənləşdirilməsi qaydalarının təşkili.

* Əmanətlərin sığortalanması sisteminə rəhbərlik etmək üçün vahid, müstəqil bir orqanın yaradılması. Ona bu sığorta sisteminin iməqbul maliyyələşmə mənbələri yaratmaq üçün müflims olmuş bankların fəaliyyətinin dayandırılması və əmanətlər üzrə kompensasiyaların həyata keçirilməsi üçün koordinasiya edilmiş iş rejiminin təmin edilməsi.

Yuxarıda göstərdiyimiz baza prinsiplərinə eyni zamanda heç də az əhəmiyyət kəsb etməyən əlavə prinsipləri də qeyd etmək lazımdır.

* sığorta sistemi iştirakçılarının maraqlarının gözlənilməsi şərti ilə bir əmanətçiyə düşən maksimum ödəniş səviyyəsinin əsaslandırılması.

* milli iqtisadiyyatın tələbləri və xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla əmanət növlərin siyahısının müəyyən edilməsi. Nəzərdə saxlayaq ki, bu prinsip milli iqtisadiyyatda baş verən sitasiyaya uyğun olaraq korrektə edilə bilər.

* iqtisadi inkişaf şərtlərindən bu və ya digər dərəcədə asılı olaraq, sığorta fondunun formalaşdırılması üsullarının korrektə edilməsi.

Bu baxımdan xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır ki, əmanətlərin sığortalanması sisteminin yuxarıda sadalanan prinsipləri, mahiyyət etibarı ilə Azərbaycan qanunvericiliyində əsasən istifadə edilmişdir. Lakin etiraf edək ki, praktikanın da göstərdiyi kimi bu prinsiplərdən heç də hansı tam mənası ilə yerinə yetirilə bilməmişdir.

Beləliklə, ölkəmizdə əmanətlərin sığortalanması sisteminin təşkili və əsas funksiyalarının inkişafı tendensiyası ilk növbədə onun qanunvericilik və normativ bazasının təkmilləşdirilməsini ehtiva edir. Bura habelə, əmanətlərin sığortalanması sisteminin strukturunun təkmilləşdirilməsini ehtiva edir. Bura habelə, əmanətlərin sığortalanması sisteminin strukturunun təkmilləşdirilməsini, əmanətlərin sığortalanması sisteminin maliyyə resurslarının yaradılması və istifadəsi qaydalarının əsaslandırılmasını, sığorta fondunun formalaşması mexanizminin yenidən qurulmasını aid edə bilərik.

Yuxarıdakı mülahizələr əsasında təhlil etdiyimiz sistemin təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı istiqamətləri təklif edə bilərik.

1. Əmanətlərin sığortalanması sisteminin hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi məcburi və strukturlaşdırılmış əmanət sığortası sisteminin siyasi və qanunverici bazasının daha da inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Əmanətlərin sığortalanması sxemi müxtəlif mülkiyyət formaları bankların sağlamlaşdırılması metodlarının spesifikasiyasını mütləq nəzərə almalıdır. Bu zaman əmanətlərin sığortalanmasının hədəflənmiş sisteminə müvafiq administrativ çərçivələrin formalaşdırılması, həmin sistemin stabilliyinin əsas məramı kimi qəbul olunmalıdır.

2. Bankların fəaliyyəti üzrə informvasiya mənbələrinə çıxış özünəməxsus əhəmiyyətli yer tutur. Bu sistemi təşkil edən qurum, bizim təcrübəmizdə Fond və onun fəaliyyəti açıq, şəffaf və anlaşılan olmalıdır. Onun fəaliyyəti KİV-lərdə geniş əhatəli kütləsi üçün daha geniş miqyasda işıqlandırılmalıdır.

3. Əmanətlərin sığortalanması sisteminin fəaliyyətində zəruri maliyyələşdirmə və ixtisaslı persponalla təminat ən mühüm amillərdən hesab edilməlidir.

4. Vacib məqamlardan biri də bankların kütləvi və qarşılıqlı əlaqəli müflisləşməsini ehtiva edən bütün bank sisteminin ümumi böhranı zamanı müvafiq tədbirlər planının hazırlanması məcburi şərtlərdən hesab edilməlidir.

5. Banklardan əmanətlərin kütləvi şəkildə çıxarılması zamanı «mənəvi risk»lərin yaranması və bank intizamının pozulmasının minimumlaşdırılması üçün əmanətlərin məbləği və müddətindən asılı olaraq vaxtından əvvəl çıxarıldığı üçün proqressiv şkala üzrə müvafiq cərimələrin qanunvericilik yolu ilə tətbiqi əlavə tədbir kimi nəzərdə tutula bilər.

6. Əmanətlərin sığortalanması sistemlərinin islahatlara cəlb olunmuş istiqamətlərindən biri də kompensasiya ödənişlərinin əmanət üzrə faizlərin və onun məbləğindən asılılığı məsələsidir. Bildiyimiz kimi ölkəmizdə baş vermiş iki devalvasiyadan sonra bank sisteminin ümumi stabilliyinin qorunması üçün yeni qaydalar tətbiq olundu. Yəni həm xarici valyutada, həm də manatda olan qorunan əmanətlər məbləğinə yenidən baxıldı. 2016-cı ildən əmanət üzrə faizlər 3 vahidədək olduqda məbləğindən asılı olmayaraq bütün əmanətlər qorunan əmanətlər hesab edilir. Manatla qoyulan əmanətlərdə də həmin şərtlər gözlənilir. Təkcə faiz dərəcəsi

burada 12%-dək müəyyən olunur. Əhali əmanətlərinin məbləğinin və inflyasiya səviyyəsinin artması ilə Fondun bu qərarına tamamilə məqbul hesab etmək olar.

Dünya praktikasında da bank sisteminin stabilliyi baxımından əmanətlərin sığortalanması sistemi əsasən dəstəklənir. Lakin etiraf edək ki, fərqli baxışlar da vardır. Məsələn, hesab edilir ki, əmanətlər üzrə faizlərin sığorta ödənişləri ləğv edilməlidir. Bu əhalini bank seçərkən məsuliyyətlərini, maliyyə avadanlıqlarının artırılmasında maraqlı olmalarını və bank bazarını diqqətlə öyrənməyə məcbur etmiş olardı.

7. Əmanətlər üzrə məsuliyyət limitinin həddinin yüksəldilməsi əmanətçilər nöqtəyi-nəzərindən həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilər. Böyük əmanət sahibləri sözsüz ki, udacaqlar, kiçik məbləqli investorlar isə bankın faiz stavkalarına meyllənib öz planlaşdırılmış mənfəətlərinin bir hissəsini itirə bilərlər.

8. Əgər nəzərə alsaq ki, Fondun əmanətlər üzrə sığorta ödənişləri funksiyası qanunvericiliklə yekunlaşmasa, Bankların sağlamlaşdırılması üzrə qurumların bu sahədəki funksiyalarının təkmilləşdirilməsinə sözsüz ki, ehtiyacı duyulmaqdadır. Sanasiya tədbirlərinin əsas vəzifəsi problemi bankda qarşısını almaz situasiyanın yaranmasından xeyli əvvəl koordinal yaxşılaşdırma tədbirlərinin elmi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə icra edilməsindən ibarətdir. Bu qurumun əsas vəzifə alətləri kimi olmalıdır:

- geniş çeşidli və səmərəli sanasiya alətləri;
- müflisləşmənin qarşısının alınması, maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər sistemi;
- bankların dağılmasının qarşısının alınması üçün, habelə bu cür dağılmanın neqativ təsirlərinin azaldılması üçün müvafiq müasir mexanizmlərin tətbiqi və s.

Özünü müsbət baxımdan doğrulmuş sanasiya üsullarından biri kimi aktiv və öhdəliklərin problemlə bankdan maliyyə sabitliyi baxımından möhkəm banka ötürülməsi hesab edilə bilər. Bu həm əmanətçilərin və sair müştərilərin bank xidmətinin fasiləsizliyinə təminat yarada, həm də qeyri-həyat qabiliyyətli bankların aktivlərindən daha yaxşı yararlanmağa kömək göstərə bilər.

Qeyri-sabit, dayanaqsız kredit təşkilatlarının ləğv edilməsi mexanizminin inkişafı, onların səmərəliliyinin artırılması, ləğv etmə prosedurlarına çəkilən xərclərin

azaldılması, habelə kreditlərin tələblərinin daha dolğun səviyyədə ödənilməsi istiqamətində gedəcəkdir.

8. Ölkəmizdə əhalinin ən geniş təbəqələrinin cəlb edildiyi qısamüddətli bankçılıq kurslarının təşkili də mühüm tədbirlərdən hesab olunmalıdır. Xüsusilə bank əmanətləri üzrə savadlılığın artırılması müstəsna əhəmiyyətli bir tədbir hesab edilməlidir. Bizcə bu əmanətlərin aktivliyinin təşviq edilməsi baxımından da əvəz edilməz bir iş hesab edilə bilər. Bu iş həm də ona görə aktual hesab edilməlidir ki, «maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi»ndə də maliyyə savadlılığının artırılması bir prioritet hədəf kimi qarşıya qoyulmuşdur.

9. Əmanətlərin sığortalanması sisteminin inkişaf etdirilməsində çox vacib qərarlardan biri də sığorta mükafatlarının həcmi ilə bağlıdır. Differensasiyalaşdırılmış sığorta haqlarının tətbiqində əsas məqsəd əlavə və izafi riskləri öz üzərinə götürülməməkdə bankların stimullaşdırılması və ayırmaların ədalətli həcmnin müəyyənləşdirilməsinin təmin edilməsi ilə bağlıdır.

Bu zaman ayrıca götürülmüş bir bank üçün sığorta haqqının həcmi onun kredit risklərinin səviyyəsi, resurs bazasının qeyri-sabitliyi və mənfəətliliyi baxımından əsaslandırılaraq hesablanmalıdır.

Ümumiyyətlə, götürüldükdə isə elə etmək lazımdır ki, sistem əhali əmanətlərinin qorunması əsasında yığımı, o cümlədən iqtisadiyyata investisiya axınını stimullaşdırsın və nəticə etibarilə əmanətlərin investisiyalara çevrilməsi prosesini sürətləndirmiş olsun. Bu baxımdan ölkəmizdə sığortalanan əmanətlərin ancaq faiz həddinin normalaşdırılması və əmanət məbləğinin yuxarı həddinin sərbəst buraxılması məqsədəuyğun hal kimi dəyərləndirilməlidir.

Aparılan tədqiqat nəticəsində belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, ölkəmizdə mövcud olan əmanətlərin sığortalanması sistemi prudensial bank nəzərəti və tənzimlənməsi mexanizmi vasitəsilə bank sisteminin sağlamlaşdırılmasında, əhalinin banklara olan inamının artırılmasında çox zəruri bir element kimi çıxış edir.

Ölkəmizdə əmanət prosesinin durumunun mövcud vəziyyətinin tədqiqi onun aşağıdakı xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə imkan verdi.

* vətəndaşların əksər hissəsinin öz pul vəsaitlərini yığmağa imkanı vardır;

* əmanət və yığım prosesinə əsaslı şəkildə təsir göstərən şərtlərdən biri inflyasiya səviyyəsidir. Bu isə əhalini inflyasiyadan qoruyan yığım alətlərinin axtarılmasında maraqlı edir;

* adətən, əhali öz əmanətlərini aşağıdakı xarakteristikaya malik maliyyə alətlərinə qoymaqla maraqlıdır; etibarlılıq, gəlirlilik və likvidlik.

Bunlar isə öz növbəsində aşağıdakı şərtlərin yaradılmasında bir əsas rolunu oynayır:

* əhalinin bank sistemində inamının möhkəmləndirilməsi və depozitlərin stabilliyinin təmin edilməsi məqsədilə əmanətlərin qorunması və qaytarılmasının təminatı olan möhkəm qanunvericilik bazasının yaradılması;

* dövlətin effektiv sosial-iqtisadi siyasətinin nəticələrindən asılı olan əhalinin rifah halının səviyyəsinin yüksəlməsi;

* əmanətlərin sığorta sisteminin səmərəli, bütöv və təkmil fəaliyyət mexanizminə və alətlərinə malik olması.

İnkişaf tempinə malik olan ölkələrdə təkmil və əlçatan əmanətlərin sığorta sistemi həmin ölkələrdə həyat səviyyəsinin çox mühüm indikatoru hesab olunur.

Beləliklə, ölkənin öz milli bank sisteminin xüsusiyyətlərinə və qabaqcıl xarici təcrübəyə əsaslanaraq bank sektorunun keyfiyyəti üzərində daim nəzarət və müşahidə olduqca vacibdir.

Bu baxımdan səmərəli fəaliyyət göstərən bank əmanətlərinin sığortalanması sistemi üzərində daimi monitorinq aparılmalı və onun nəticələrindən asılı olaraq təksmilləşmə və inkişaf istiqamətləri dəqiqləşdirilməlidir.

NƏTİCƏ

Azərbaycanda bank əməliyyatlarının sığortalanması sisteminin tədqiqi əsasında, onun özünəməxsus xüsusiyyətləri, qanunvericilik bazası, praktiki əsasları təhlil edilməklə, bu segmentin güclü, zəif tərəfləri araşdırılmış, imkanlar və hədəflər müəyyən edilmişdir. Tədqiqat prosesində aşağıdakı konkret nəzəri və praktiki nəticələr əldə edilmişdir.

- Müasir maliyyə xidmətləri bazarında banklar özünəməxsus yer tuturlar. İqtisadi artıma nail olunmasında, ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsində, sahibkarlıq strukturlarının inkişafının təşviq edilməsində, regional sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə təminatında müasir bank əməliyyatları mühüm rol oynayır. Bankların aktiv, passiv və vasitəçilik əməliyyatlarının, habelə investisiya və qiymətli kağızlarla olan əməliyyatları onun dayanıqlı, sabit və davamlı inkişafında əhəmiyyət kəsb edirlər. Kredit bazarında yerinə yetirilən əməliyyatlar içərisində depozitlər üzrə əməliyyatları da xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır. Bankların mühüm əhəmiyyət kəsb edən investisiya əməliyyatlarına isə hər şeydən öncə, istehsalın modernləşdirilməsinə yönəldilən investisiyalar, istehsal infrastrukturunun yaradılmasına yönəldilən investisiyalar, sosial infrastrukturun genişləndirilməsinə qoyulan investisiya əməliyyatlarını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Deməli, bank əməliyyatlarının geniş spektrli olması, şaxələndirilməsi müasir bankçılıq işinin diqqət mərkəzində durmalıdır.

- Lakin, eyni zamanda bank əməliyyatlarının GZİT – təhlili göstərir ki, onlar həm də bank riskləri ilə müşayiət olunurlar. Nəzəri baxımdan riski idarəetmək üçün, yəni müəyyən səviyyədə riskli hadisənin baş verməsini dəqiq proqnozlaşdırmaq üçün çeşidli metodlardan istifadə etmək mümkündür. Maliyyə bank sektorunda risklərin səmərəli idarə olunması üçün onların təsnifatlaşdırılması işi aparılmalıdır. Bank riskləri içərisində inflyasiya riskini, deflyasiya riskini, valyuta risklərini, likvidlik risklərini, ffaiz risklərini, depozit risklərini, investisiya risklərini, kredit risklərini və b. xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır.

Bank sektorunun dayanıqlığının təmin edilməsi üçün mənfəətin itirilməsi riskinin idarə olunması xüsusi önəm daşıyır. Beləki, kredit əməliyyatlarında hesablaşma

mənfəətinin 0,5%-0,75% itkisi ilə müşayət olunan risklər ən aşağı, 25%-50%-dək itki ilə bağlı olan risklər orta dərəcəli risklər, mənfəətin 50%-75%-nin itirilməsinə səbəb olan risklər kritik risklər hesab olunur. 75%-100% itkiyə səbəb olan risklər isə yolverilməz risklərdir. Beləliklə, bank əməliyyatlarının sığortalanmasında riskin səviyyəsinin müəyyən edilərək idarə olunması müasir risk-menecmentin ən aktual problemlərindən hesab edilməlidir.

- Sığortalama bank risklərinin idarəedilməsi metodu kimi aşağıdakıları özündə birləşdirir:

- zərəri özünə sığortalama və ya qarşılıqlı birgə sığorta əsasında qarşılama.
- sığorta şirkətinə sığorta haqlarını köçürməklə bilavasitə sığortalama. İstənilən bank maliyyə risklərini həll edilməsi üçün konkret metod seçərkən aşağıdakı prinsiplərdən qayaqalanmalıdır:

- a) xüsusi kapitaldan artıq risk etmək yolverilməzdir;

- b) az məbləğ üçün çox məbləğlə risk etmək olmaz;

- c) riskin neqativ nəticələrini qabaqcadan hesablamağı bacarmaq lazımdır.

Bu prinsiplərin təcübədə tətbiqi o deməkdir ki, riskin real dərəcəsinə görə itkinin maksimum miqdarını nəzərə almaq və sonra məcmu ehtimal olunan riskin həcmnin xüsusi maliyyə vəsaitləri ilə müqayisə etmək lazımdır.

- Beynəlxalq təcübədə (Qərbi Avropa, ABŞ) kompleks bank sığortası ən populyar, sanki icbari xarakter daşıyan sığorta növlərindən hesab olunur. Məsələn, Depozitlərin sığortası üzrə Federal Korporasiyanın (FDİC) tələblərinə müvafiq olaraq kompleks bank sığortası (VVV) ABŞ ərizisində fəaliyyət göstərən bütün banklar üçün məcburidir. Bütün bank əməliyyatlarını kompleks şəkildə sığortalayan bu sığorta paketinə yaxın gələcəkdə bizim ölkəmizdə də tələbat yaranacaqdır.

Dünya sığorta bazarında toplanan mükafatların böyük bir hissəsi məhz bank əməliyyatlarının sığortalanmasının payına düşür və bu tendensiya ildən-ilə daha da artır. Bu isə ilk növbədə son dövrlər bank-sığorta əməliyyatlarının (bankoinsurance) geniş vüsət alması ilə bağlıdır.

- Müasir maliyyə bazarlarının ən mühüm seqmentləri hesab edilən pul-kredit, kapital və sığorta bazarları bir-birilə üzvü şəkildə əlaqədə olan bir sistemdir. Yüksək inkişaf etmiş bank sferası normal, təkmil sığorta bazarı olmadan heç bir halda dayanıqlı ola bilməz. Ölkəmizdə sığorta şirkətlərinin banklarla qarşılıqlı əlaqələrində

son dövrlərdə müsbət irəliləyişlər əldə edilmiş olsa da, onun səviyyəsi heç də məqbul hesab edilə bilməz. Sözsüz ki, bu cür vəziyyətin formalaşmasına qlobal maliyyə böhranının da böyük təsiri olmuşdur. Xüsusilə, bankların problemlı kreditlərinin həcmnin artması, manatın devalvasiyası (2015-ci ildə iki dəfə), bankların aktiv əməliyyatlarının azalması, kredit portfelinin pisləşməsi, banklara olan inamın azalması və sair təsirləri qeyd etmək olar.

Ölkəmizin bank sektorunda olan problemlər ümumilikdə maliyyə xidmətləri bazarının inkişafına öz mənfi təsirini göstərmişdir. Bu cür neqativ tendensiyanın qarşısının alınması üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli fərmanı ilə qüvvəyə minmiş «Maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi»nin müstəsna əhəmiyyəti vardır.

- Bank əməliyyatlarının sığortalanması sferasında əmanətlərin sığortalanması sisteminin özünəməxsus yeri və rolu vardır. Bu baxımdan Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun bir müstəqil təsərrüfat subyekti kimi öz fəaliyyətinin ahəngdar təşkil etməsi böyük önəm daşıyır. Fondun xərclərinin təhlili göstərmişdir ki, məcmu xərclər içərisində kompensasiya üzrə xərclər 2015-ci ildə 151,1 mln.man., 2016-cı ildə isə 587,2 mln.man. olmuşdur, yəni faktiki artım baş vermişdir. Bu 2015-ci ildə olmuş iki devalvasiya nəticələri ilə bağlı olmuşdur. Təhlil əsasında belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Əmanətlərin Sığortalanması Fondu üzrə 2015-ci ildə məcmu zərər 112,4 mln.man., 2016-cı ildə isə 482,5 mln.manat olmuşdur. Fondun təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili, bizə belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, Fond gələcəkdə öz maliyyə vəziyyətini daha da yaxşılaşdırmaq üçün gəlirlər bazasını genişləndirməli, maliyyə bazarlarındakı alətlərdən bacarıqla istifadə edərək maliyyə menecmentinin səviyyəsini yüksəltməlidir.

- Yuxarıda söylənmiş mülahizələr əsasında təhlil etdiyimiz sistemin təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı istiqamətləri təklif edə bilərik:

1. Əmanətlərin sığortalanması sisteminin hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi imperativ xarakter daşmalı və dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır.

2. Bankların fəaliyyəti üzrə informasiya mənbələrinə çıxış özünəməxsus əhəmiyyətli yer tutduğu üçün Fond və onun fəaliyyəti açıq, şəffaf və sadə olmalıdır.

3. Əmanətlərin sığortalanması sisteminin fəaliyyətində zəruri

maliyyələşdirmə və ixtisaslı kadrlarla təminat ən mühüm amillərdən hesab olunmalıdır.

4. Bankların kütləvi və qarşılıqlı əlaqəli müflisləşməsinə ehtivar edən bütün bank sisteminin ümumi böhranı zamanı müvafiq tədbirlər planının hazırlanması məcburi şərtlərdən hesab edilməlidir.

5. Əmanətlərin sığortalanması sistemlərinin mütəmaddə olaraq dövrün tələbləri kontekstində islahatlara cəlb olunması istiqamətlərindən biri də kompensasiya ödənişlərinin əmanət üzrə faizlərin və onun məbləğindən asılılığının düzgün əlaqələndirilməsinin təmin edilməsi ilə bağlıdır. Tədqiqat göstərir ki, ölkəmizdə belə bir sistemə nail olunmuş, lakin onun gələcəkdə daha da təkmilləşdirilməsinə hazır olmaq gərəkdir.

6. Bankların sağlamlaşdırılması üzrə nəzarət orqanlarının bu sahədəki funksiyalarının yaxşılaşdırılmasına sözsüz ki, ehtiyacı duyulmaqdadır. Sanasiya tədbirlərinin əsas vəzifəsi problemlə banklarda qarşısızalmaz situasiyanın yaranmasından xeyli əvvəl kordinal yaxşılaşdırma tədbirlərinin elmi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə icra edilməsindən ibarətdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. «Banklar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 30.03.2004-cü il.
2. Azərbaycan Respublikasının «Mərkəzi Bankı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 22.12.2004-cü il.
3. «Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 25.12.2009-cu il.
4. Əmanətlərin tam sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 19.01.2016-cı il.
5. «Bankların likvidliyinin idarə olunması haqqında» Qaydalar (15.04.2010-cu il tarixli dəyişikliklərlə) Bakı – 2012.
6. «Banklarda kreditlərin verilməsi qaydaları» (15.04.2010-cu il tarixli dəyişikliklərlə).
7. «Azərbaycan Respublikası Əmanətlərin Sığortalanması Fondu haqqında» təlimat (17 sentyabr 2013).
8. «Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında» AR Prezidentinin Fərmanı. 3 fevral 2016-cı il.
9. “Maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair” Strateji Yol Xəritəsi. AR Prezidentinin 06.12. 2016 –cı il tarixli fərmanı.
10. R.A.Bəşirov, «Bank işi». Dərs vəsaiti. Bakı – 2007.
11. R.V.Əsgərova, Ş.Ə.Abdullayev «Pül, kredit, banklar». Dərs vəsaiti. Bakı – 2007.
12. Z.F.Məmmədov, Pul, kredit, banklar. Dərslik. Bakı – 2010.
13. E.M.Sadiqov, Bank əməliyyatları. Dərs vəsaiti. Bakı – 2011.
14. M.F.Əliyev, Bankların inkişaf istiqamətləri. Dərs vəsaiti. Bakı – 2011.
15. Зубченко Л.А. Развитие банкострахования в странах Европы// Бизнес и банки №16, 2009.
16. Казиев А. Комплексное страхование финансовых институтов от преступлений // Банковское обозрение, 2009 № 7/12.
17. Леонтьев А., Страховщики штурмуют банки // Эксперт Северо-Запад. 2007. №36.

18. Лосякова С.В. Банки и страховщики: новый взгляд на сотрудничество, www.insur-info.ru, 23.08.2008 г.
19. Седов С. ВВВ как форма распределения банковских рисков // Банковское обозрение, 2009, №1 (116).
20. Семенов М.В. Система страхования вкладов и стратегия вкладчиков российских банков // Деньги и кредит. – 2008. - № 10. – стр. 21-31.
21. Смирнов С.Н. Анализ методологии оценки кредитного риска при страховании вкладов // Страховое дело. – 2009. - №12. – стр. 49-51.
22. Степанов С. Взаимодействие банка и страховщика – к выгоде заемщика // Банковское обозрение, 2009, №4/9 (124).
23. Яцентюк О.И. Особенности банковского страхования. Мировой опыт и российские реалии. // Страховое дело, 2006, №2.
24. Кудрявцев О.А. Страхование операционных рисков банка // Банковское обозрение, 2005 №8.
25. Basel Committee on Banking Supervision. International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. A Revised Framework. June 2004.
26. Базилевич А.Р. Личное страхование заемщика как инструмент кредитной политики банка/А.Р.Базилевич, А.В.Япрынцева//Финансы и кредит. – 2010. - №45. стр.24-30.
27. Банковское дело: учебник/О.И.Лаврушин, И.Д.Мамонова, Н.И.Валенцева 8-е изд. М.: КНОРУС, 2009. 768 с.
28. Басова О.А. Сотрудничество банков и страховых компаний в России/ О.А.Басова, П.А.Самиев, А.Е.Янин//Аудитор. – 2014. №9. стр.50-53.
29. Bancassurance в России и за рубежом. Интеграция страховых компаний и банков для реализации страховых услуг. Аналитическое исследование/авт.коллектив: П.А.Гришин, В.Н.Демченко, к.э.н. А.А.Цыганов//Русский полис. – 2013. стр.5.
30. Гармаш Д. Банки и страховые компании: грани взаимодействия на современном этапе// Бухгалтерия и банки. – 2014. №4., стр.25-28.

31. Казьмин В.Д. Справочник банковского аналитика: в 3 ч./В.Казьмин. – М.: АСТ: Астрель, 2010. – Ч.2: Кредитные операции. – стр.503.
32. Крайчик М. Страховщики стремятся к равноправию/ М.Крацяк // Банковское обозрение. – 2012. - №10. Стр.57.
33. Ковалев П. Основы организации банковского риск-менеджмента / Ковалев П. // Финансовый директор (ISSN 1680-1148). – 2011. - №5.
34. Лобзева А.И. Тенденции взаимодействия банков и страховых компаний на современном этапе развития рынка банковских и страховых услуг России / А.И.Лобзева // Финансы и кредит. – 2013. №9. стр.26-32.
35. Палин Д.А. К вопросу о банковской гарантии /Палин Д.А.// Деньги и кредит. – 2012. №3. стр.68-70.
36. Петров Д.С. Банковские риски и страховая защита//Российское предпринимательство. – 2012. №9. стр.52-55.
37. Писков Г. Страховка от кризиса/Писков Г.//Рынок ценных бумаг. – 2010. №2. стр.37-39. М.: RAEXPERT, RU, 2014.
38. AR Mərkəzi Bankın Statistik Bülleteni. 2015-2017-ci illər.
39. www.cbar.az
40. www.stat.gov.az
41. www.anfes.gov.az
42. www.banker.az
43. www.banco.az